

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

К. О. Панкратова

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Правоохоронна діяльність»
освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

Частина 1

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № від

Запоріжжя
2025

УДК 343.2/.7(075.8)

П164

Панкратова К. О. Кримінальне право : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність» : в 2 ч. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. Ч. 1. 225 с.

У виданні в систематизованому вигляді та відповідно до змісту силабусу дисципліни «Кримінальне право» подано виклад теоретичного матеріалу, що охоплює чотирнадцять перших тем курсу, які вивчаються протягом третього семестру. Детально розглянуто такі ключові питання курсу: поняття та предмет кримінального права, склад кримінального правопорушення, стадії кримінального правопорушення, співучасть у кримінальному правопорушенні, множинність кримінальних правопорушень, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, поняття та види покарань, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, судимість, інші заходи кримінально-правового характеру та особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Для успішного засвоєння програмного матеріалу запропоновано теми для написання есе-роздумів, тести і питання для самоконтролю, а також завдання й умови задач-кейсів, які стосуються загальних положень кримінального права, перелік основної та додаткової рекомендованої літератури до курсу.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Правоохоронна діяльність».

Рецензент

І. В. Єна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ЗНУ

Відповідальний за випуск

Р. В. Бараннік, кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ЗНУ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Тема 1. Поняття, система, принципи кримінального права України як окремої галузі права. Кримінальна відповідальність та її підстави.....	6
Тема 2. Кримінальне правопорушення, його ознаки і класифікація.....	23
Тема 3. Склад кримінального правопорушення і його види	32
Тема 4. Об'єкт кримінального правопорушення.....	41
Тема 5. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення.....	49
Тема 6. Суб'єкт кримінального правопорушення.....	59
Тема 7. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення.....	68
Тема 8. Стадії кримінального правопорушення.....	80
Тема 9. Співучасть у кримінальному правопорушенні.....	90
Тема 10. Множинність кримінальних правопорушень.....	104
Тема 11. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Звільнення від кримінальної відповідальності.....	114
Тема 12. Поняття та види покарань. Призначення покарання.....	144
Тема 13. Звільнення від покарання та його відбування. Погашення і зняття судимості.....	169
Тема 14. Заходи кримінально-правового характеру. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.....	194
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	219
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	220

ВСТУП

Навчальний курс «Кримінальне право» належить до обов'язкових освітніх компонентів циклу професійної підготовки. Він спрямований на формування у здобувачів системи компетентностей, необхідних для здійснення діяльності з розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням та їх профілактики.

Метою вивчення курсу «Кримінальне право» є систематизоване засвоєння теоретичних знань щодо загальних засад кримінального права, формування у студентів навичок щодо правильного застосування загальних інститутів кримінального права при вирішенні практичних завдань, навичок щодо виявлення ознак кримінального правопорушення у вчиненому діянні, набуття вміння визначати підстави й форми реалізації кримінальної відповідальності, застосовувати набуті знання у кримінальних провадженнях.

Завданням вивчення дисципліни є систематизоване засвоєння здобувачами теоретичних знань про головні принципи, категорії, положення та інститути кримінального права, набуття вміння правильно застосовувати норми кримінального права. Вивчення цього курсу сприятиме формуванню у здобувачів поглядів на закон про кримінальну відповідальність як важливий засіб захисту людини, суспільства та держави від суспільно небезпечних посягань. Засвоєні при вивченні Загальної частини кримінального права знання та вміння необхідні для успішного опанування Особливої частини кримінального права, а також низки суміжних навчальних дисциплін.

У результаті вивчення курсу студент повинен набути таких *результатів навчання та компетентностей*:

- ✓ здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- ✓ здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології;
- ✓ здатність приймати обґрунтовані рішення;
- ✓ здатність до критичного мислення та системного аналізу правових явищ;
- ✓ здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати правову інформацію з різних джерел;
- ✓ здатність визначати придатні для юридичного аналізу факти, систематизувати одержані результати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, формулювати аргументовані висновки та рекомендації;
- ✓ здатність у межах своєї компетенції забезпечувати законність та правопорядок, безпеку особи та суспільства, протидіяти нелегальній (незаконній) міграції, тероризму та торгівлі людьми, незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів;
- ✓ здатність у межах своєї компетенції ефективно забезпечувати публічну (громадську) безпеку та порядок, у тому числі під час масових правопорушень, запобігати та протидіяти домашньому насильству;
- ✓ здатність до аналізу та оцінки причин, умов та факторів, що впливають на вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень;
- ✓ здатність визначати особу правопорушника, аналізувати кількісні та

якісні показники злочинності;

- ✓ розуміти та професійно застосовувати понятійний апарат права та правоохоронної діяльності;

- ✓ формулювати і перевіряти гіпотези, виокремлювати юридично значущі факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки в діях і явищах для прийняття оптимального рішення в конкретних ситуаціях;

- ✓ здійснювати пошук інформації у доступних джерелах, аналізувати і оцінювати її для повного та всебічного встановлення обставин, необхідних для виконання професійних завдань;

- ✓ виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки;

- ✓ знати і розуміти вимоги законодавства, здійснювати кваліфікацію адміністративних та кримінальних правопорушень, грамотно оформлювати процесуальні документи, що використовуються під час провадження у справах про адміністративні та кримінальні правопорушення, застосовувати превентивні та примусові поліцейські заходи;

- ✓ працювати самостійно та в команді при виконанні службових (посадових) обов'язків та під час розв'язання складних спеціалізованих задач у сфері правоохоронної діяльності;

- ✓ використовувати методи та засоби забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку, протидії злочинності, дотримуватися прав і свобод людини і громадянина, здійснювати заходи щодо попередження та припинення нелегальної (незаконної) міграції та інших загроз національній безпеці держави;

- ✓ оцінювати оперативну (бойову) обстановку, рівень потенційних загроз та викликів, прогнозувати їх розвиток, застосовувати тактичні методи превентивного та силового втручання для запобігання та припинення правопорушень, усунення загроз внутрішньому безпековому середовищу, державному суверенітету та територіальній цілісності держави, у тому числі у взаємодії з іншими уповноваженими на це органами та громадою.

У виданні в систематизованому вигляді та відповідно до змісту силабусу дисципліни «Кримінальне право» подано виклад теоретичного матеріалу, що охоплює чотирнадцять перших тем курсу, які вивчаються протягом третього семестру. Для успішного засвоєння програмного матеріалу запропоновано теми для написання есе-роздумів, тести і питання для самоконтролю, а також завдання й умови задач-кейсів, які стосуються загальних положень кримінального права, перелік використаної, основної та додаткової рекомендованої літератури до курсу.

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ

Мета заняття: засвоєння теоретичних знань про кримінальне право; ознайомлення з ознаками, завданнями, функціями, принципами кримінального права; засвоєння поняття кримінального закону, його видів та правил дії в часі, за територіальним принципом та щодо кола осіб; засвоєння теоретичних знань про кримінальну відповідальність та її ознаки, про початковий та кінцевий моменти кримінальної відповідальності; розгляд форм реалізації кримінальної відповідальності.

План

1. Поняття кримінального права України як самостійної галузі права.
2. Система кримінального права України: Загальна та Особлива частини.
3. Завдання та принципи кримінального права України.
4. Поняття закону України про кримінальну відповідальність. Кримінально-правова норма.
5. Принципи чинності закону України про кримінальну відповідальність. Зворотна сила кримінального закону України.
6. Поняття кримінальної відповідальності. Кримінально-правові відносини: поняття та структура. Підстави кримінальної відповідальності.

Перелік ключових термінів і понять: кримінальне право; кримінальні правовідносини; норми кримінального права; система кримінального права; предмет кримінального права; завдання кримінального права; функції кримінального права; метод кримінального права; принципи кримінального права; закон про кримінальну відповідальність, Кримінальний кодекс України, кримінально-правова норма, диспозиція, санкція, територіальний принцип, принцип громадянства, універсальний принцип, реальний принцип, принцип чинності закону у часі, зворотна сила закону; позитивна кримінальна відповідальність, потенційна кримінальна відповідальність, ретроспективна (негативна) кримінальна відповідальність, юридичний факт, юридичний зміст, кримінально-правові відносини, фактична підстава кримінальної відповідальності, юридична підстава юридичної відповідальності.

1. Кримінальне право як галузь права – це сукупність юридичних норм, що встановлюють, які суспільно-небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями (далі – КП), і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

Кримінальне право, будучи самостійною галуззю в системі права України і тісно взаємодіючи з іншими галуззями, визначає коло діянь, що становлять суспільну небезпеку та у зв'язку з цим визнаються КП, закріплює перелік покарань, встановлює правила їх призначення, визначає підстави і умови

звільнення від кримінальної відповідальності, а також застосування заходів кримінально-правового впливу, що не є покаранням.

Ознаки кримінального права:

1) загальнообов'язкова нормативність (норми кримінального права призначені на загальну дію та є загальнообов'язковими до виконання);

2) формальна визначеність (норми кримінального права приймаються лише вищими органами законодавчої влади та дістають своє закріплення у відповідних законах);

3) державна забезпеченість (за скоєння КП настає кримінальне покарання, що визначається судом від імені держави);

4) має свої предмет і метод (предмет – це відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням КП (кримінально-правові відносини), а метод – застосування покарання.

Основним (домінуючим) методом кримінального права є *імперативний метод*, за якого регулювання відповідних відносин здійснюється з використанням владних засад. Імперативний метод передбачає наявність юридично не рівних суб'єктів правовідношення, коли лише один з них наділений владними повноваженнями і визначає обов'язкові межі поведінки іншого суб'єкта, не даючи йому права вибору форми поведінки в певній ситуації. Однак кримінальному праву притаманний і *диспозитивний метод*. Проявами диспозитивності є те, що Кримінальний кодекс України (далі – КК України) включає в себе норми, які дозволяють особі діяти певним чином (зокрема, реалізувати право на необхідну оборону, на крайню необхідність, виправданий ризик, на вчинення позитивних посткримінальних дій, з якими пов'язане кримінально-правове заохочення), передбачають варіанти реагування на вчинений КП з боку суду у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання та його відбування).

Кримінальне право як складова частина системи права України тісно пов'язане з іншими його галузями. Цей зв'язок полягає у тім, що кримінальне право виконує стосовно інших галузей права охоронну функцію і, тим самим, опосередковано бере участь у регулюванні тих суспільних відносин, що становлять предмет інших галузей.

Найтіснішим цей зв'язок є з конституційним, адміністративним, кримінальним процесуальним, кримінально-виконавчим, міжнародним правом.

2. Система кримінального права – це певним чином упорядковані кримінально-правові норми.

Кримінальне право України складається з юридичних норм Загальної та Особливої частин. Відповідно до цього побудована й структура КК України.

У Загальній частині відображаються загальні положення та основні інститути кримінального права, які є необхідними для всіх або переважної більшості положень Особливої частини.

Особлива частина містить кримінально-правові норми, що вказують, які конкретно суспільно-небезпечні діяння є КП і які заходи кримінального покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Загальна частина КК України складається із 17 розділів.

Особлива частина КК України складається з 20 розділів.

Норми Загальної та Особливої частин кримінального права перебувають у тісному, нерозривному зв'язку. Норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної. За допомогою норм Загальної частини розкривається дійсний зміст норм Особливої частини. А всі інститути Загальної частини мають у своїй основі узагальнення тих ознак, що властиві всім КП, передбаченим в Особливій частині.

3. Завданням кримінального права є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання КП (ч. 1 ст. 1 КК України).

Функції кримінального права – це явища, що продукуються кримінальним законом та суб'єктами його застосування і є формою їх вияву та реалізації.

Функції кримінального права:

а) охоронна, яка пов'язана з безпосередньою охороною тих об'єктів, посягання на які тягне кримінальну відповідальність;

б) регулятивна, яка проявляється у впливі на поведінку людей кримінально-правових приписів, конкретних заборон, що сформульовані в КК України;

в) виховна – проявляється у формуванні свідомої потреби людини дотримуватися законів;

г) попереджувальна (превентивна), в межах якої виділяють загальну превенцію – вона полягає в погрозі покаранням будь-кому з членів суспільства при вчиненні ним КП; та спеціальну превенцію – полягає в погрозі покаранням тим, хто вже вчиняв раніше КП.

Принципи кримінального права – це основоположні ідеї, які визначають зміст кримінального права в цілому і його окремих інститутів.

Принцип законності – виключно законами України визначаються діяння, які є КП та відповідальність за них. Згідно із ст. 3 КК України кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Принцип ретроактивності кримінального закону – закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи

Принцип гуманізму – принцип, який відображає домінування у правовій системі природних прав та свобод людини; покарання та інші кримінально-правові заходи, що застосовуються до особи, не можуть мати своїм змістом завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності.

Принцип невідворотності кримінальної відповідальності – кожна особа, яка вчинила КП, повинна понести кримінальну відповідальність.

Принцип відповідальності особи лише за наявності вини: особа вважається невинуватою у вчиненні КП і не може підлягати кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду відповідно до закону. Кримінальне законодавство виключає об'єктивне ставлення у провину, тобто відповідальність за наслідки, що настали, без наявності вини.

Принцип економії кримінальної репресії: до кримінально караних діянь відносяться лише найбільш небезпечні.

Принцип індивідуального характеру кримінальної відповідальності означає, що ніякі інші особи (у тому числі її близькі та родичі) не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за діяння, які вони не вчинювали.

Принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності: кримінальна відповідальність і покарання повинні бути максимально конкретизовані та індивідуалізовані, виходячи з конкретних обставин справи з урахуванням особи винного.

Принцип здійснення правосуддя тільки судом – згідно зі ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, тобто ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні КП, а також підданий кримінальному покаранню інакше, як за вироком суду і відповідно до закону.

4. Закон про кримінальну відповідальність – це письмовий кодифікований нормативно-правовий акт, що приймається вищим законодавчим органом держави і містить правові норми, які встановлюють підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які суспільно-небезпечні діяння є КП, які покарання належить застосовувати до осіб, що їх вчинили.

КК України складається з низки норм, які систематично розміщені в межах Кодексу і діють з часу набрання ним чинності.

Ознаки закону про кримінальну відповідальність:

- він є нормативним вираженням і основним джерелом кримінального права;
- приймається тільки вищим законодавчим органом влади держави;
- має письмову та кодифіковану форму;
- його завданням є запобігання КП, тому він здійснює охоронну, регулятивну та виховну (превентивну) функцію.

Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ст. 3 КК України). Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України. Зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до КК України та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення.

Інші форми (джерела) кримінального права, – такі як інші закони, підзаконні акти, чинні міжнародні договори, судова практика, доктрина, –

можуть лише допомогти у з'ясуванні тих або інших положень КК України. Іноді вони можуть вплинути на зміну відповідних положень КК України (наприклад, коли йдеться про імплементацію положень міжнародного договору в кримінальне законодавство України, або коли судовою практикою чи науковою доктриною доведено необхідність такої зміни). Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Чинний КК України був прийнятий Верховною Радою України 05 квітня 2001 року і набрав чинності з 01 вересня 2001 року.

КК України поділяється на Загальну та Особливу частини.

У Загальній частині відображаються загальні положення та основні інститути кримінального права.

Особлива частина містить кримінально-правові норми, що вказують, які конкретно суспільно-небезпечні діяння є КП і які заходи кримінального покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Загальна та Особлива частини поділяються на розділи (кожен з яких має відповідну назву; назва розділів Особливої частини відображає певну групу розташованих у ньому КП, об'єднаних спільним об'єктом посягання), а розділи – на окремі статті. Статті КК України пронумеровані арабськими цифрами і мають заголовки, що відбивають сутність правових приписів у конкретній статті.

Багато статей КК України поділяються на частини (окремі абзаци), кожна з яких є окремою кримінально-правовою нормою, та пункти. Деякі статті КК України мають примітки, в яких розкриваються поняття і терміни, застосовані в цій або інших статтях.

У Рішенні Конституційного Суду у справі про зворотну дію кримінального закону в часі від 19 квітня 2000 р. зазначається, що кримінально-правова норма складається з трьох елементів: гіпотези – визначає умови, за яких застосовується правова норма щодо забороненої поведінки особи; диспозиції – закріплює таку правову норму; санкції – встановлює покарання для осіб, які порушили цю правову норму.

Кримінально-правові норми Загальної частини складаються з гіпотези.

Кримінально-правові норми Особливої частини мають таку структуру: диспозиція та санкція.

Диспозиція – це частина норми, в якій визначається кримінальне протиправне діяння. Існують такі види диспозицій:

Прості – це такі диспозиції, в яких КП тільки називається без розкриття конкретних ознак складу КП (наприклад, ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»).

Описові – це диспозиції, в яких розкриваються всі ознаки конкретного складу КП (наприклад, ст. 127 КК України «Катування»; ст. 150 КК України «Експлуатація дітей»; ст. 155 КК України «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»).

Бланкетні – це диспозиції, в яких називається тільки саме КП, а його ознаки знаходяться в іншому нормативно-правовому акті (наприклад, ст. 272 КК України «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною

небезпекою»; ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами»).

Відсилочні – це диспозиції, в яких для розкриття ознак складу КП, потрібно звернутися до іншої частини статті або іншої статті КК України, або до примітки до статті (наприклад, ст. 116-119 КК України – для з'ясування поняття вбивства необхідно звернутись до ст. 115 КК України, де дається визначення вбивства; ст. 122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» – для з'ясування поняття «середньої тяжкості тілесне ушкодження», необхідно звернутись до ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження»).

В КК України також існують *змішані* диспозиції, наприклад, описово-відсилочні (ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією»; ч.ч. 2, 3-5 ст. 186 КК України «Грабіж») або описово-бланкетні (п.п. 2-4 примітки до ст. 185 КК України «Крадіжка»).

Санкція – це частина норми, яка визначає вид і розмір покарання за КП, вказаний у диспозиції.

У КК України використовуються три види санкцій:

Відносно-визначені санкції – передбачають покарання певного виду з обов'язковою вказівкою на вищу межу покарання. Нижня межа може вказуватися, а може – і ні (наприклад, Крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдала значної шкоди потерпілому, – «карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років» (ч. 3 ст. 185 КК України)).

Альтернативні санкції – передбачають два і більше видів основного покарання, з яких суд може на свій розсуд застосувати лише одне (наприклад, Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, – «карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років» (ч. 1 ст. 122 КК України)).

Кумулятивні санкції – передбачає наявність як основного, так і додаткового покарання (наприклад, Незаконне проведення абортів, що спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої особи, – «карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» (ч. 2 ст. 134 КК України)).

5. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі базується на таких принципах: територіальному і громадянства, реальному й універсальному.

Територіальний принцип чинності (дії) (принцип територіальності) закону про кримінальну відповідальність сформульований у ст. 6 КК України і полягає в тому, що особи, які вчинили КП на території України, підлягають кримінальній відповідальності на підставі КК України.

КП вважається вчиненим на території України у випадках, коли:

1) його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України;

2) його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Поняття території України визначається нормами державного та міжнародного права. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» *державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору». Отже, територія України – це суша, море, ріки, озера і решта водойм, надра землі в межах кордону України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі і над територіальним морем.*

Територіальне море – це прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки (ст. 5 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року).

Поняттям «територія України» також охоплюються:

1) військові кораблі, приписані до портів на території України, які знаходяться під прапором України у відкритому морі, у територіальних водах або портах іншої держави;

2) невійськові кораблі, приписані до портів на території України, які знаходяться під прапором України у відкритому морі;

3) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України знаходяться у відкритому повітряному просторі, у повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;

4) невійськові повітряні судна України, які приписані до аеропортів на території України та знаходяться поза її межами у відкритому повітряному просторі під розпізнавальним знаком України.

Сфера застосування закону про кримінальну відповідальність поширюється також на такі об'єкти, які не є територією України. До них належать:

– *континентальний шельф* – це поверхня і надра морського дна підводних районів, прилеглих до узбережжя і островів України, але які знаходяться поза зоною територіального моря, до глибини 200 метрів або за цими межами до такого місця, де глибина покриваючих вод дозволяє вести розробку природних багатств (ст. 1 Конвенції про континентальний шельф від 29 квітня 1958 року);

– *виключна (морська) економічна зона* – це морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, враховуючи райони навколо островів, що їй належать. Її ширина становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України (ст. 2 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 року);

– підводні телеграфні кабелі й трубопроводи, що проходять по дну відкритого моря;

– наукова станція, розташована на острові Галіндес в Антарктиді;

– дипломатичні представництва і консульські установи України за кордоном, а також автомашини послів під прапором України;

– місця розташування військових частин України на території інших держав;

– запущені в космос об'єкти, що належать Україні.

Відповідно до міжнародних угод і законів України із кримінальної юрисдикції України виключені дипломатичні представники та певне коло іноземних громадян (*повний імунітет*). Також кримінальна юрисдикція України частково обмежується щодо консульських службових осіб (*частковий імунітет*) – *принцип екстериторіальності*.

Принцип громадянства означає, що громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили КП за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 7 КК України).

Якщо громадянин України або особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, за вчинені КП зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці КП (ч. 2 ст. 7 КК України).

Згідно зі ст. 9 КК України, вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за КП, вчинене за межами України, та знову вчинили КП на території України. Рецидив КП, невідбуте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового КП, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання.

Універсальний принцип (космополітичний) полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили КП за її межами, підлягають в Україні відповідальності у випадках, передбачених міжнародними договорами (ст. 8 КК України).

Цей принцип відображає спільність інтересів кількох держав у боротьбі з КП, відповідальність за які випливає з міжнародно-правових актів (наприклад, геноцид, піратство, торгівля людьми, тероризм тощо).

Реальний принцип полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, підлягають в Україні кримінальній відповідальності за вчинені за її межами тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України. Цей принцип, як і попередній, випливає зі змісту ст. 8 КК України.

Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які за межами України вчинили будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 437-439, 442, 442¹ КК України, підлягають в Україні відповідальності згідно з КК України незалежно від випадків (умов), передбачених ч. 1 ст. 8 КК України, якщо такі особи перебувають на території України і не можуть бути видані (передані) іноземній державі чи міжнародній судовій установі для притягнення до кримінальної відповідальності або якщо в їх видачі (передачі) відмовлено.

Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з КК України, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-яке КП, передбачене у ст.ст. 368, 368³, 368⁴, 369 і 369² КК України, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

Згідно із ч. 2 ст. 4 КК України кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння (*принцип ультраактивності закону*).

Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ч. 1 ст. 4 КК України). Тому новий закон може набрати чинності:

- 1) після 10 днів з дня його офіційного оприлюднення (опублікування);
- 2) з дня оприлюднення закону;
- 3) з того строку, який у ньому зазначений.

Підставами припинення чинності законом про кримінальну відповідальність є:

- а) скасування закону про кримінальну відповідальність.
- б) заміна закону про кримінальну відповідальність іншим законом.
- в) закінчення строку дії, на який закон був виданий.

Поширення дії нового закону на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання ним чинності, називається *зворотною дією закону про кримінальну відповідальність у часі*.

За загальним правилом закон не має зворотної дії у часі.

Але, відповідно до ч. 1 ст. 5 КК України закон про кримінальну відповідальність, який скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи має зворотню дію у часі (*принцип ретроактивності закону*).

Якщо після вчинення особою діяння, передбаченого КК України, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотню дію в часі має той закон, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

6. У кримінальному законодавстві України не дається поняття кримінальної відповідальності, але це поняття часто зустрічається у КК України (наприклад, Розділ II «Закон про кримінальну відповідальність» та Розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності»). Однак у науці кримінального права дається поняття кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність – це передбачене КК України обмеження прав і свобод особи, яка вчинила КП, що індивідуалізуються в обвинувальному вироку суду і здійснюються спеціальними органами виконавчої влади держави.

Види кримінальної відповідальності:

Позитивна (перспективна) кримінальна відповідальність – це усвідомлення особою обов'язку дотримання кримінально-правової заборони.

Потенційна кримінальна відповідальність – це загроза покаранням, яка міститься у кримінальному законі і яка може бути реалізована у майбутньому щодо кожного, хто скоїть КП.

Ретроспективна (негативна) кримінальна відповідальність – це відповідна реакція держави на вчинене в минулому КП; вид і міра обмеження державною владою передбачених законом прав і свобод особи, яка вчинила КП.

Для кримінальної відповідальності характерні всі ознаки юридичної відповідальності, але вона має ще і свої власні:

- а) це вид державного примусу;
- б) вид і міра обмежень особистого, майнового або іншого характеру;
- в) зазнавання зазначених обмежень завжди має вимушений характер;
- г) кримінальна відповідальність можлива лише за вчинення КП.

Реалізується кримінальна відповідальність у рамках кримінально-правових відносин.

Кримінально-правові відносини – це певні правовідносини, в рамках яких здійснюється взаємодія особи, що вчинила КП, і суду та спеціальних органів держави.

Однак кримінально-правові відносини варто пов'язувати не тільки із вчиненням КП, а і з суспільно-небезпечними діяннями неосудної особи та особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності.

Як і всі суспільні відносини, кримінально-правові відносини мають свою структуру:

- суб'єкт;
- об'єкт;
- зміст.

Суб'єктами таких відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила КП, а з іншого – держава в особі органів досудового розслідування, прокуратури і суду.

Об'єктом таких відносин є ті особисті, майнові або інші блага, обмеження яких передбачається в санкції кримінально-правової норми, за якою особа визнається винною у вчиненні КП.

Зміст кримінально-правових відносин – це взаємні права та обов'язки суб'єктів цих відносин. У особи, яка вчинила КП, виникає обов'язок потерпіти заходи кримінально-правового характеру при дотриманні наданих їй законом прав. А у держави виникає обов'язок відреагувати на вчинене КП. У держави виникають владні повноваження щодо особи, яка вчинила КП, а в особи – обов'язок підкоритися законному обмеженню державою її певних прав і свобод. При цьому, як правило, ця особа має право вимагати від держави, щоб її дії були правильно кваліфіковані; покарання було призначене лише в межах санкції тієї статті КК України, яка передбачає вчинене нею КП, при врахуванні відповідних положень про врахування пом'якшуючих обставин та особи засудженого. Держава уповноважена засудити злочинця за вчинене ним діяння і таким чином обмежити його правовий статус у межах строків давності притягнення до кримінальної відповідальності і строків погашення або зняття судимості, при

цьому зобов'язана забезпечити правильну кваліфікацію вчиненого, призначити покарання відповідно до вимог КК України з урахуванням тяжкості вчиненого КП, особи винного, а також обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання.

Кримінально-правові відносини виникають з моменту вчинення КП. Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

Після набрання законної сили обвинувальним вироком суду, на підставі якого винний має реально відбутися призначене йому покарання, виникають кримінально-виконавчі правовідносини, які приєднуються до охоронних кримінально-правових відносин і в межах яких переважно і реалізуються права та обов'язки суб'єктів кримінально-правових відносин. На стадії виконання (відбування) покарання кримінальна відповідальність втілюється в діяльності органів і установ виконання покарань, врегульованій Кримінально-виконавчим кодексом України. Однак, кримінальна відповідальність не завжди супроводжується призначенням покарання та його відбуванням, у зв'язку з чим реалізація кримінальної відповідальності може й не пов'язуватися з кримінально-виконавчими правовідносинами.

Припиняється кримінальна відповідальність, як і кримінально-правові відносини, за загальним правилом, з моменту погашення або зняття судимості (ст. 89 КК України). Проте кримінальна відповідальність може бути припинена і на більш ранньому етапі. Підстави такого припинення можуть бути різними, наприклад, смерть особи, декриміналізація вчиненого нею діяння, перебіг строків давності (ст.ст. 49 і 80 КК України), звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст. 45-48 КК України), видання акта амністії або помилування (ст.ст. 85-87 КК України) тощо. Однак, якщо особі призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, то в такому випадку кінцева межа кримінально-правових відносин відсутня.

У чинному КК України у ст. 2 передбачено, що «підставою кримінальної відповідальності визнається вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, що містить склад КП, передбаченого КК України». Тому у кримінальному законодавстві передбачена лише одна підстава кримінальної відповідальності – це склад КП.

Склад КП – це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно-небезпечне діяння як кримінально-протиправне.

Але теорія кримінального права у межах цієї однієї підстави виділяє ще кілька:

– *юридична підстава* – це передбаченість суспільно-небезпечного діяння у КК України;

– *фактична* – це вчинення в реальній дійсності такого діяння;

– *процесуальна* – це обвинувальний вирок суду, який набрав законної сили.

Кримінальна відповідальність може бути реалізована у трьох *формах*:

а) це засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, але не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання (наприклад, у ч. 4

ст. 74 КК України зазначено, що особа, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною);

б) це засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбуття якої вона звільняється (наприклад, звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75-78 КК України));

в) це засудження особи з реальним відбуттям кримінального покарання.

Перша форма не створює для засудженого судимості. Але дві останні створюють судимість, як правовий наслідок засудження особи до конкретної міри покарання.

Задачі

1. 16-річний Андрій вчинив крадіжку, поєднану з проникненням у житло (ч. 3 ст. 185 КК України). Батько Андрія попросив притягнути його до кримінальної відповідальності замість неповнолітнього сина.

Чи може бути задоволене прохання батька? Яким принципом кримінального права слід керуватися у разі притягнення до кримінальної відповідальності?

2. Законом України скасовано кримінальну відповідальність за зайняття забороненими видами господарської діяльності, обман покупців і замовників, фальсифікацію засобів вимірювання й деякі інші посягання у сфері господарської діяльності. Крім того, цим же законом за більшість господарських кримінальних правопорушень (далі – кр. пр.) було встановлено покарання у виді штрафу замість позбавлення волі на певний строк.

На які принципи кримінального права спирався законодавець при пом'якшенні покарання за кр. пр. у сфері господарської діяльності та декриміналізації відповідних посягань?

3. 20-річний безробітний Іванов разом з друзями святкував свій день народження. Коли скінчилися алкогольні напої, Іванов вирішив пограбувати місцеву крамницю. Вибивши скло, він проник до приміщення магазину й почав складати продукти та пляшки з алкоголем до сумки. 16-річний Морозов, який став випадковим свідком проникнення Іванова до крамниці, вирішив і собі набрати продуктів. Іванов не зважав на присутність і дії Морозова й продовжував викрадати майно. Дорогою додому Морозов був затриманий дільничним офіцером поліції, якому хлопець зізнався у вчиненому кр. пр. Також він розповів, що вчинив кр. пр. разом із громадянином Івановим, та пояснив свої дії скрутним матеріальним становищем і бажанням пригостити молодшого брата цукерками.

Який принцип кримінального права має бути реалізований цього разу? Чи може суд призначити Морозову та Іванову однакову міру покарання, зважаючи на те, що вони вчиняли кр. пр. разом?

4. Степанов та Кіяшко вчинили розбій. Згодом, стало відомо, що Зимін скоїв ще і хуліганство. Їх обох було затримано. Дії Степанова були кваліфіковані як розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, а дії Кіяшка – як хуліганство та розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб.

Вкажіть, керуючись яким принципом кримінального права винних осіб притягли до відповідальності та охарактеризуйте його.

5. Іваненко був звільнений від кримінальної відповідальності в зв'язку з дійовим каяттям.

Вкажіть, який принцип кримінального права був реалізований в даній ситуації та охарактеризуйте його.

6. Двоє громадян Франції захопили заручників у Італії (м. Флоренція) і на автобусі направлялись до Молдови (м. Сороки). В Україні (м. Ужгород) їх було затримано працівниками правоохоронних органів за порушення правил дорожнього руху.

Чи буде «захоплення заручників» визнаватися кр. пр., який вчинено на території України? Відповідь обґрунтуйте.

7. Громадянин США вчинив хуліганство на території України. Він був затриманий і притягнутий до кримінальної відповідальності за законодавством України.

Поясніть, який принцип дії кримінального закону у просторі був застосований.

8. Особа без громадянства, яка постійно проживає на території України в місті Ірпінь, вчинила замах на протидію законній господарській діяльності на території іншої держави і була там притягнута до адміністративної відповідальності. Коли вона повернулася в Україну, її було притягнуто до кримінальної відповідальності за замах на протидію законній господарській діяльності за законодавством України.

Чи правомірне притягнення цієї особи до відповідальності за КК України? Відповідь обґрунтуйте.

9. У м. Києві громадянин Італії при керуванні транспортним засобом порушив правила дорожнього руху та здійснив наїзд на пішохода, внаслідок чого останній зазнав тяжких тілесних ушкоджень.

Чи підлягає громадянин Італії кримінальній відповідальності в Україні? Відповідь обґрунтуйте.

10. Громадянин України Хромов був затриманий поліцією Франції у зв'язку із вчиненням умисного вбивства громадянина Угорщини в Парижі.

Чи поширюється на Хромова вплив КК України? Чи підлягає він кримінальній відповідальності в Україні у разі відбуття покарання за цей злочин за її межами? Відповідь обґрунтуйте.

11. Петреній вчинила умисне вбивство і ухилилась від слідства та суду протягом 16 років. Відомо, що за цей час нових кр. пр. Петреній не вчинила.

Поясніть, чи вичерпала себе кримінальна відповідальність. Відповідь обґрунтуйте.

12. Громадянин України Бабенко повністю відбув покарання за скоєне в Польщі кр. пр. (крадіжка, поєднана з проникненням в приміщення); судимість Бабенка не погашена. Через три місяці він повернувся в Україну і скоїв нове кр. пр. (грабіж).

Чи впливатиме на кримінальну відповідальність за грабіж «нереалізована» кримінальна відповідальність за крадіжку, поєднану з проникненням в приміщення, вчинену за межами України? Відповідь обґрунтуйте.

13. Неповнолітній Михайло вперше вчинив нетяжкий злочин. Його було звільнено від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Чи є факт застосування до Михайла цього звільнення реалізацією кримінальної відповідальності?

Теми есе-роздумів

1. Наука кримінального права України: поняття, предмет і методи.
2. Еволюція науки кримінального права України.
3. Чинність закону про кримінальну відповідальність: просторова та часова юрисдикції.
4. Порядок реалізації екстрадиції в Україні: кримінально-правовий аспект.
5. Аналогія у кримінальному праві.
6. Поняття кримінальної відповідальності: загальнотеоретичний аспект.

Тести

1. Провідне завдання Кримінального кодексу України:

а) правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства;

б) запобігання кримінальним правопорушенням;

в) правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням;

г) немає правильної відповіді.

2. Датою прийняття Кримінального кодексу України вважають:

а) дату останніх внесених змін;

б) 05 квітня 2001 року;

в) 01 вересня 2001 року;

г) 01 січня 2002 року.

3. Між ким виникають кримінально-правові відносини в результаті дії кримінально-правової норми?

- а) між державою та особою, яка скоїла кр. пр.;
- б) між державою та особою, яка є потерпілою від кр. пр.;
- в) між особою, яка скоїла кр. пр. та особою, яка є потерпілою від кр. пр.;
- г) між державою та обвинуваченим у скоєнні кр. пр.

4. Функціями кримінального права є:

- а) охоронна, регулятивна, виховна, попереджувальна;
- б) охоронна, гарантійна, виховна, попереджувальна;
- в) охоронна, превентивна, виховна, попереджувальна;
- г) охоронна, гарантійна, охоронна, гарантійна.

5. Структура Кримінального кодексу України:

- а) Загальна та Особлива частини, Прикінцеві положення;
- б) Загальна та Особлива частини, Перехідні положення;
- в) Загальна та Спеціальна частини, Прикінцеві положення;
- г) Загальна та Особлива частини, Прикінцеві та Перехідні положення.

6. Принцип суб'єктивної осудності полягає в тому, що:

- а) особа обов'язково повинна бути осудною;
- б) у вину особі ставляться лише ті ознаки кр. пр., які вона усвідомлює;
- в) особа обов'язково повинна бажати, щоб настали наслідки кр. пр.;
- г) особа повинна усвідомлювати свої дії та обов'язково бажати, щоб настали кримінально протиправні наслідки.

7. Законодавство України про кримінальну відповідальність становить:

- а) КК України, який ґрунтується на Конституції України;
- б) КК України, який ґрунтується на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права;
- в) КК України, який ґрунтується на Конституції України та на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права;
- г) немає правильної відповіді.

8. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією:

- а) заборонено;
- б) дозволено;
- в) заборонено, але у виняткових випадках (наприклад, за рішенням суду) дозволено;
- г) дозволено, але у виняткових випадках (наприклад, за рішенням суду) заборонено.

9. Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності:

- а) через десять днів з дня його офіційного оприлюднення;
- б) через десять днів з дня його опублікування;
- в) через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування;
- г) з дати вказаної в самому законі.

10. Часом вчинення кримінального правопорушення визнається:

- а) час вчинення особою передбаченої законом дії;
- б) час вчинення особою передбаченої законом бездіяльності;

- в) час вчинення особою передбаченої законом дії або бездіяльності;
- г) час вчинення особою передбаченого законом діяння (дії або бездіяльності).

11. У кримінальному законодавстві України існують такі види санкцій:

- а) альтернативні та неальтернативні;
- б) відносно визначені та абсолютно визначені;
- в) відносно визначені та альтернативні;
- г) абсолютно визначені та неальтернативні.

12. У кримінальному законодавстві України існують такі види диспозицій:

- а) проста, описова, бланкетна та складна;
- б) проста, описова, бланкетна та відсилочна;
- в) проста, описова, бланкетна та диференційована;
- г) проста, описова, бланкетна та альтернативна.

13. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо:

- а) його виконавець діяв на території України;
- б) хоча б один із співучасників виконавця діяв на території України;
- в) його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території

України;

- г) його організатор діяв на території України.

14. Структура кримінально-правової норми Особливої частини КК України:

- а) диспозиція та санкція;
- б) диспозиція та гіпотеза;
- в) гіпотеза та санкція;
- г) гіпотеза, диспозиція та санкція.

15. Підставою кримінальної відповідальності є:

а) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України;

б) вчинення особою суспільно небезпечного діяння;

в) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення;

г) вчинення особою суспільно шкідливого діяння, яке містить склад кримінального проступку, передбаченого КК України.

16. Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде:

а) доведено в законному порядку;

б) встановлено обвинувальним вироком суду;

в) доведено в законному порядку і встановлено виправдувальним вироком суду;

г) доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

17. Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи:

- а) має зворотну дію в часі;
- б) не має зворотної дії в часі;
- в) має частково зворотну дію в часі;
- г) має обмежено зворотну дію в часі.

18. Застосування судом примусового лікування до особи, що вчинила кримінальне правопорушення:

- а) є реалізацією кримінальної відповідальності;
- б) не є реалізацією кримінальної відповідальності;
- в) не є реалізацією кримінальної відповідальності, але певним чином пов'язано із нею;
- г) залежно від обставин справи може бути реалізацією кримінальної відповідальності.

19. Чи передбачено в Особливій частині КК України випадки завершення реалізації кримінальної відповідальності до погашення чи зняття судимості?

- а) не передбачено;
- б) передбачено;
- в) передбачено в окремих статтях, але лише як виняток;
- г) питання завершення реалізації кримінальної відповідальності взагалі не пов'язано із погашенням чи зняттям судимості.

20. Кримінальна відповідальність вичерпується повністю фактом:

- а) відкриття кримінального провадження;
- б) притягнення особи як обвинуваченої;
- в) відбуття покарання за обвинувальним вироком суду;
- г) погашення чи зняття судимості.

Питання до самоконтролю

1. У чому полягає зміст поняття «кримінальне право України»?
2. Що є завданням кримінального права України?
3. Які є принципи кримінального права України?
4. Що являє собою закон України про кримінальну відповідальність? Які його ознаки?
5. З яких частин складається кримінально-правова норма?
6. Що є територією України? У чому полягає сутність поняття «зворотна сила закону»?
7. У чому полягає зміст поняття «кримінальна відповідальність» та «кримінально-правових відносин»?
8. Коли виникає кримінальна відповідальність?
9. Яка підстава кримінальної відповідальності передбачена в Кримінальному кодексі України?
10. Які є форми реалізації кримінальної відповідальності?

ТЕМА 2. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЙОГО ОЗНАКИ І КЛАСИФІКАЦІЯ

Мета заняття: засвоєння теоретичних знань про кримінальне правопорушення та його ознаки, малозначність діяння; з класифікацією кримінальних правопорушень та її практичним значенням; критерії відмінності кримінальних правопорушень від інших правопорушень; набуття уявлення про криміналізацію та декриміналізацію, їх підстави та способи.

План

1. Поняття кримінального правопорушення в кримінальному праві України й ознаки. Малозначність діяння.
2. Класифікація кримінальних правопорушень у кримінальному законодавстві України та у теорії кримінального права.
3. Відмінність кримінальних правопорушень від інших правопорушень.
4. Криміналізація та декриміналізація кримінальних правопорушень.

Перелік ключових термінів і понять: кримінальне правопорушення, суспільна небезпечність, винність, протиправність, караність, малозначне діяння, кримінальний проступок, нетяжкий злочин, тяжкий злочин, особливо тяжкий злочин, умисні кримінальні правопорушення, необережні кримінальні правопорушення, криміналізація, декриміналізація.

1. Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України «кримінальним правопорушенням є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом КП».

Ознаки:

- 1) суспільна небезпечність;
- 2) винність;
- 3) протиправність;
- 4) кримінальна караність.

Відсутність хоча б однієї із цих ознак вказує на відсутність КП.

Суспільна небезпечність як ознака КП означає, що діяння або заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди.

Таким чином, не може визнаватися КП діяння, яке посягає на об'єкти, які не охороняються КК України; яке не заподіює або не створює реальної загрози заподіяння істотної шкоди.

Винність діяння означає, що воно вчинене умисно або з необережності. Діяння, вчинене за відсутністю вини, тобто за відсутністю психічного ставлення особи до її дії чи бездіяльності та їх наслідків, не може визнаватися КП.

Протиправність КП означає, що відповідне діяння повинно бути передбачене (тобто його вчинення заборонене) чинним КК України.

КК України встановлює вичерпний перелік КП. Тому ознака кримінальної протиправності заперечує можливість застосування норм КК України за аналогією.

Кримінальна караність є обов'язковою ознакою КП. Караність як ознаку КП слід розуміти не як реальне застосування покарання, а як загрозу, можливість його застосування у разі вчинення забороненого КК України діяння.

Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК не є КП дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через *малозначність* не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Це положення конкретизує зміст суспільної небезпеки як загальної ознаки КП.

Щоб визнати те чи інше діяння малозначним, суд спочатку має встановити, що воно формально містить ознаки складу конкретного КП, передбаченого Особливою частиною КК України, а вже потім вирішувати питання про те, чи становить воно суспільну небезпеку.

Визнання того чи іншого діяння малозначним не залежить від наявності обставин, що відповідно до закону є правовими підставами для пом'якшення покарання або для звільнення від кримінальної відповідальності, від посткримінальної поведінки винного тощо. Так, вчинення КП внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, примирення винного з потерпілим, втрата особою суспільної небезпечності на час розслідування КП не перетворюють КП у малозначне діяння.

Малозначним не може визнаватися діяння:

– спрямоване на заподіяння шкоди найбільш важливим об'єктам кримінально-правової охорони (наприклад, замах на вбивство або готування до захоплення державної влади), а також таке, що спричинило тяжкі наслідки. Адже малозначні діяння відрізняються від КП відсутністю суспільної небезпеки;

– яке посягає на об'єкт, що не охороняється КК України, або хоча і посягає на об'єкт, що перебуває під кримінально-правовою охороною, але не заподіяло і не могло заподіяти йому не тільки істотної, а й будь-якої шкоди (погроза знищення будинку шляхом влаштування штучного землетрусу);

– яке взагалі не містить ознак КП, передбачених ст. 11 КК України: не є кримінальним протиправним, вчинене особою, яка не є суб'єктом КП, тощо;

– яке не містить складу КП. Так, якщо істотність фізичної шкоди визначена безпосередньо в законі через певну тяжкість тілесних ушкоджень, то недосягнення такого рівня шкоди є свідченням відсутності складу КП (немає складу КП якщо необережно нанесено удар, яким заподіяно легке тілесне ушкодження);

– вчинене у стані необхідної оборони, крайньої необхідності та через інші обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння (ст.ст. 37-43 КК України);

– яке полягає в готуванні до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді

позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 14 КК України).

2. Класифікація КП передбачає поділ їх на групи залежно від того чи іншого критерію.

За ст. 12 КК України таким критерієм класифікації КП є ступінь їх тяжкості. КП поділяються на кримінальні проступки і злочини.

Залежно від ступеня тяжкості закон поділяє КП на чотири категорії:

1) *кримінальний проступок* – це передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі;

2) *злочини*, які поділяються на:

– *нетяжкі злочини* – це передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років;

– *тяжкі злочини* – це передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років;

– *особливо тяжкі злочини* – це передбачене КК України (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

Теорія кримінального права виділяє ще кілька критеріїв класифікації КП:

За родовим об'єктом посягання можна виділити двадцять видів КП – відповідно до назв розділів Особливої частини КК України.

За формою вини: умисні КП (ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»; ст. 347 «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця»); необережні КП (ст. 119 «Вбивство через необережність»; ст. 412 «Необережне знищення або пошкодження військового майна»); КП, які можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність (ст. 271 «Порушення вимог законодавства про охорону праці»; ст. 274 «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки»); КП зі складною виною (ч. 2 ст. 194 «Умисне знищення або пошкодження майна»; ст. 286 «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами»).

За способом виконання об'єктивної сторони КП: триваючі КП (ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення,

пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»); продовжувані КП (ст. 185 «Крадіжка» – крадіжка частинами).

За суб'єктом КП: КП із загальним суб'єктом (ст. 190 «Шахрайство»; ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»); КП із спеціальним суб'єктом (ст. 114 «Шпигунство»; ст. 111 «Державна зрада»).

За наявністю предмета: КП, обов'язковою ознакою складу яких є предмет (ст. 201 «Контрабанда»; ст. 357 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штамів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження»); безпредметні КП (ст. 321² «Порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів»; ст. 372 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»).

За наявністю потерпілого: є потерпілий (ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»; ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність»); потерпілий не є (ст. 186 «Грабіж»; ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»). При цьому першу із цих категорій КП за характеристикою потерпілого можна поділити на КП: із загальним потерпілим (ст. 115 «Умисне вбивство» – умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині) і КП із спеціальним потерпілим (ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу»).

За міжнародним визнанням: міжнародні КП; інші КП. При цьому міжнародні КП у свою чергу поділяються на: КП за міжнародним правом (ст.ст. 433-442 КК України КП проти миру, воєнні КП і КП проти людяності); конвенційні КП, тобто ті, склади яких встановлені на підставі положень міжнародних конвенцій (ст.ст. 147, 149, 266, 278, 284, 285, 307, 333, 443-447 КК України); які встановлені на підставі положень актів загальноєвропейського законодавства (ст.ст. 127, 209, 209¹, 232¹, 323, 361-363¹ КК України).

3. КП як вид правопорушення, слід відрізнити й від інших правопорушень: адміністративних, дисциплінарних і цивільно-правових деліктів.

Критеріями відмежування КП від інших правопорушень є:

- 1) суспільна небезпека;
- 2) суб'єкт правопорушення;
- 3) винність;
- 4) кримінальна протиправність;
- 5) кримінальна караність.

Суспільна небезпека, як один із названих критеріїв, є характерною не тільки для КП, а й для інших правопорушень. Тому, щоб відмежувати КП від інших правопорушень за цим критерієм, необхідно визначити ступінь суспільної небезпеки діяння. КП завжди є більш небезпечним, ніж будь-яке інше правопорушення. Основною ознакою, яка впливає на ступінь суспільної

небезпеки, є властивість діяння заподіювати істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони.

Суб'єктом КП може бути лише фізична осудна особа, яка на момент його вчинення досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. За цією ознакою КП можна відмежувати від цивільно-правового правопорушення, суб'єктом якого може бути і юридична особа. Суб'єктом дисциплінарного правопорушення може бути не будь-яка особа, а тільки та, на яку поширюється дія певних дисциплінарних статутів чи положень.

На відміну від КП, цивільно-правовим правопорушенням в окремих випадках може бути визнане і діяння, вчинене за відсутності вини.

Такі критерії, як кримінальна протиправність і кримінальна караність, дозволяють відмежувати КП від інших правопорушень, не передбачених чинним КК України і вчинення яких не створює підстави для застосування кримінальних покарань. Таким чином, правопорушення, відповідальність за які не передбачена КК України, не є КП.

4. Протиправність як ознака КП прямо пов'язана з криміналізацією суспільно небезпечних діянь та декриміналізацією діянь, що втратили суспільну небезпеку.

Криміналізація – це законодавче визнання тих чи інших діянь кримінальними протиправними, встановлення за них кримінальної відповідальності.

Підставою криміналізації діянь є відповідний ступінь і характер їхньої суспільної небезпеки, який характеризується їхньою здатністю заподіювати об'єктам кримінально-правової охорони істотну шкоду.

Способами криміналізації діяння є:

- а) доповнення Особливої частини КК України новими нормами чи окремими положеннями;
- б) зміна норм Особливої частини КК України;
- в) внесення відповідних змін до норм Загальної частини КК України;
- г) офіційне тлумачення Конституційним Судом кримінально-правової норми, яке змінює (збільшує) обсяг забороненої цією нормою поведінки без зміни її змісту.

Як правило, криміналізація відбувається одночасно з педалізацією.

Педалізація – це встановлення покарання за діяння, визнане як КП.

Декриміналізація означає виключення діяння з числа кримінальних протиправних, скасування кримінальної відповідальності за них.

Підставою декриміналізації діянь є їхня нездатність заподіювати істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони.

Підлягає декриміналізації діяння, попереднє визнання якого КП спричинило небажану конкуренцію норм КК України, яка суттєво ускладнила процес кваліфікації КП та сприяла помилкам у кваліфікації. Також може бути декриміналізовано діяння, що не може бути доведено кримінальними процесуальними засобами.

Способами декриміналізації діяння є:

- а) скасування (виключення) норм Особливої частини КК України чи окремих її положень;
- б) зміна норм Особливої частини КК України;
- в) внесення відповідних змін до норм Загальної частини КК України;
- г) офіційне тлумачення Конституційним Судом кримінально-правової норми, яке змінює (звужує) обсяг забороненої цією нормою поведінки без зміни її змісту.

Разом з декриміналізацією відбувається і *депеналізація* – відмова від застосування покарання за діяння, що визнавались кримінальними протиправними, а так само виключення деяких видів покарань із санкцій або взагалі із системи покарань, тобто відмова від їх застосування.

Задачі

1. Слідчий Сімашко прийняв рішення про відмову у відкритті кримінального провадження у відношенні до 13-річної Оксани, яка вчинила крадіжку художнього альбому з прилавку в магазині на суму 37 гривень.

Вкажіть, чи законне рішення прийняв слідчий?

2. Президент України видав Указ про встановлення кримінальної відповідальності за публічну образу Президента України.

Дайте обґрунтовану відповідь, чи можна вважати тепер такі дії кримінальним правопорушенням?

3. Марчук намагався забрати у жінки сумку, в якій, окрім двох зошитів вартістю 70 гривень та піріжка вартістю 40 гривень, було 127 гривень дрібними купюрами. Працівниця кіоску, яка стала свідком ситуації, викликала поліцію. Через декілька хвилин Марчука було затримано.

Поясніть, чи підпадають діяння Марчука під дію ч. 2 ст. 11 КК України.

4. Василь посварився з Гладковим і сказав, що вкраде гроші, які той збирав для придбання автомобіля. Гладков сповістив про намір Василя в поліцію.

Чи може бути Василь притягнутий до кримінальної відповідальності? Відповідь обґрунтуйте.

5. Масюков, керуючи транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння, не помітив червоного світла світлофора й здійснив наїзд на пішохода, внаслідок чого останній зазнав тяжких тілесних ушкоджень.

Ознайомтеся зі ст. 286¹ КК України і визначте ступінь тяжкості кримінального правопорушення, вчиненого Масюковим.

6. Вироком суду Ляхова було засуджено за ухилення від сплати податків (ч. 2 ст. 212 КК України).

Злочин якої тяжкості було вчинено Ляховим?

7. Громадянин України Шмиглюк за винагороду передав іноземній державі відомості про Україну, що становлять державну таємницю.

Ознайомтеся зі змістом ст. 111 КК України «Державна зрада». Встановіть, до якого виду належить цей злочин у різних класифікаціях (за тяжкістю, залежно від форми вини, за ступенем завершеності злочинної

діяльності (формальний/матеріальний), за суб'єктом, за родовим об'єктом посягання тощо).

Теми есе-роздумів

1. Еволюція поняття «кримінального правопорушення» в історії кримінального права.
2. Питання малозначності діяння та його значення для правозастосовчої практики.
3. Пеналізація та депеналізація як обов'язкові ознаки при визначенні протиправності діяння.

Доповніть відповідь елементами, яких не вистачає

1. У теорії кримінального права суспільна небезпечність злочину визначається двома критеріями: _____ і _____.
2. Кримінальним проступком є діяння, за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді _____ в розмірі _____, або _____, не пов'язане з _____.
3. Нетяжким злочином є діяння, за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді _____ в розмірі _____, або _____ на строк _____.
4. _____ злочином є діяння, за вчинення якого передбачене _____ покарання у виді штрафу в розмірі _____, або _____ на строк _____.
5. Особливо _____ злочином є діяння, за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді _____ в розмірі _____, або _____ на строк _____ або _____.

Тести

1. Кримінальним правопорушенням є:

- а) передбачене КК України суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення;
- б) передбачене КК України винне діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення;
- в) передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення;
- г) передбачене КК України суспільно небезпечне винне протиправне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

2. Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто:

а) не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі;

б) не заподіяла істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі;

в) не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі;

г) не заподіяла значної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

3. Залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на:

а) нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі;

б) середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі;

в) невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі;

г) тяжкі та особливо тяжкі.

4. Закінченим кримінальним правопорушенням визнається:

а) діяння, яке містить усі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України;

б) діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України;

в) діяння, яке містить усі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого статтями Загальної частини КК України;

г) діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого статтями Загальної частини КК України.

5. Під поняттям «діяння» в кримінальному законодавстві України розуміють:

а) дію і бездіяльність;

б) дію, бездіяльність та наслідки;

в) дію, бездіяльність, наслідки та причинний зв'язок;

г) проступок та наслідки.

6. Малозначність діяння, за КК України, означає:

а) що діяння не є суспільно небезпечним взагалі;

б) що діяння не є суспільно небезпечним у кримінально-правовому значенні;

в) що відсутня така ознака кримінального правопорушення як караність;

г) що відсутня така ознака кримінального правопорушення як протиправність.

7. Протиправність як ознака кримінального правопорушення означає:

а) що діяння або заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди;

б) що діяння повинно бути передбачене чинним КК України;

в) що діяння вчинене умисно або з необережності;

г) що особа повинна понести покарання за вчинене діяння.

8. Суспільна небезпечність як ознака кримінального правопорушення означає:

а) що діяння або заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди;

б) що діяння вчинене умисно або з необережності;

в) що діяння повинно бути передбачене чинним КК України;

г) що особа повинна понести покарання за вчинене діяння.

9. Винність діяння означає:

а) що діяння вчинене умисно або з необережності;

б) що особа повинна понести покарання за вчинене діяння;

в) що діяння або заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди;

г) що діяння повинно бути передбачене чинним КК України.

10. Караність, як ознаку злочину означає:

а) не реальне застосування покарання, а загрозу, можливість його застосування у разі вчинення забороненого КК України діяння;

б) реальне застосування покарання у разі вчинення забороненого КК України діяння;

в) що особа повинна понести покарання за вчинене діяння

г) загрозу чи можливість застосування покарання у разі вчинення забороненого КК України діяння.

Питання до самоконтролю

1. Що є кримінальним правопорушенням за кримінальним законодавством України?

2. У чому полягає сутність поняття «малозначність діяння»?

3. Які види кримінальних правопорушень передбачені у КК України?

4. Що таке криміналізація?

5. У чому полягає сутність поняття «педалізація»?

6. Який зміст протиправності як ознаки кримінального правопорушення?

7. У чому полягає сутність суспільної небезпеки як ознаки кримінального правопорушення?

8. Які обов'язкові ознаки кримінального правопорушення встановлює закон?

9. Що таке декриміналізація?

10. Які критерії класифікації кримінальних правопорушень передбачено в теорії кримінального права?

ТЕМА 3. СКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ І ЙОГО ВИДИ

Мета заняття: засвоєння теоретичних знань про склад кримінального правопорушення, його практичне значення, елементи та ознаки складу кримінального правопорушення, види складів кримінального правопорушення, види кваліфікації кримінальних правопорушень; конкуренцію кримінально-правових норм, її види, правила конкуренції кримінально-правових норм.

План

1. Поняття складу кримінального правопорушення та його значення.
2. Елементи й ознаки складу кримінального правопорушення.
3. Види складів кримінального правопорушення.
4. Кваліфікація кримінального правопорушення. Конкуренція кримінально-правових норм.

Перелік ключових термінів і понять: склад кримінального правопорушення, об'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, обов'язкові ознаки, факультативні (необов'язкові) ознаки, кримінальні правопорушення з матеріальним складом, кримінальні правопорушення з формальним складом, кримінальні правопорушення з усіченим складом, кваліфікація кримінальних правопорушень, конкуренція кримінально-правових норм.

1. Чинний КК України не містить загального поняття складу КП. Таке поняття дається у доктрині кримінального права.

Склад КП – це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно-небезпечне діяння як кримінальне протиправне.

Відсутність хоча б однієї з цих ознак свідчить про відсутність складу КП в цілому, що відповідно до кримінального процесуального законодавства України усуває можливість настання кримінальної відповідальності.

Ознаки складу КП встановлюються лише кримінальним законом. Виняток становлять нормативно-правові акти, що наповнюють кримінально-правові норми з так званими бланкетними диспозиціями відповідним змістом, уточнюють ознаки окремих складів КП.

Склад КП виконує такі *функції*:

1) фундаментальна – він є передбаченою законом єдиною, необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності. Точне встановлення складу КП є гарантією забезпечення законності та дотримання прав людини;

2) розмежувальна (кваліфікаційна) – саме за допомогою складу КП відмежовується кримінальна протиправна поведінка від правомірної, КП від інших правопорушень, а один склад КП від іншого;

3) процесуальна – встановлення складу КП визначає межі кримінального провадження. Факти, які не стосуються складу КП, як правило, не підлягають доведенню (незначні винятки – доведення обставин, що мають значення для призначення покарання, цивільного позову у кримінальному провадженні тощо).

2. Склад КП утворюють чотири елементи:

– *об'єкт КП* – це те, на що завжди посягає КП і чому він завжди заподіює шкоду;

– *об'єктивна КП* – зовнішня сторона діяння, що виражається у вчиненні передбаченого законом діяння (дії або бездіяльності), що заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту КП;

– *суб'єкт КП* – це фізична, осудна особа, яка вчинила КП у віці, з якого відповідно до КК України, може наставати кримінальна відповідальність;

– *суб'єктивна сторона КП* – це внутрішня сторона КП, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно-небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків.

Кожен з елементів складу КП характеризують певні ознаки. Всі ознаки, що характеризують елементи складу, поділяються на дві групи: необхідні (обов'язкові) ознаки та факультативні (необов'язкові) ознаки.

Обов'язковими є ознаки складу КП, що притаманні всім КП без винятку. Відсутність таких ознак свідчить про відсутність певного елементу складу КП і, відповідно, самого складу КП. До таких обов'язкових ознак складу КП відносяться:

- а) суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом;
- б) кримінальна протиправна дія (бездіяльність);
- в) ознаки загального суб'єкта (фізична особа, осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність);
- г) вина (умисел або необережність).

Факультативними є ознаки, що притаманні не усім, а тільки окремим складам КП. До таких ознак віднесені:

- а) предмет КП;
- б) потерпілий від КП;
- в) кримінальні протиправні наслідки, причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і наслідками, що настали, місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення КП;
- г) ознаки спеціального суб'єкта (службове становище, державно-правове становище тощо);
- д) мотив, мета та емоційний стан.

У тих випадках, коли факультативні ознаки вказані безпосередньо у статті Особливої частини КК України, вони стають обов'язковими для даного складу КП і підлягають встановленню та доказуванню.

Елементи та їх ознаки утворюють склад КП лише при певній їх сукупності. Відсутність хоча б одного з елементів складу КП чи його обов'язкової ознаки виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за дане КП.

3. Види складів КП:

1) за ступенем суспільної небезпеки:

– *основний (простий)* – це склад КП певного виду без обтяжуючих (кваліфікуючих) та пом'якшуючих обставин (наприклад, ч. 1 ст. 115 КК України «Умисне вбивство», ч. 1 ст. 185 КК України «Крадіжка»);

– *кваліфікований* – це склад КП з обтяжуючими обставинами (кваліфікуючими ознаками), тобто такими, що обтяжують покарання і впливають на кваліфікацію (наприклад, ч. 2 ст. 115 КК України «Умисне вбивство» – з обтяжуючими обставинами, ч. 2 ст. 185 КК України «Крадіжка» – вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб);

– *особливо кваліфікованим* є склад КП з особливо кваліфікуючими обставинами (ознаками). У такому складі міститься вказівка на обставини, що додають КП особливої суспільної небезпеки (наприклад, ч.ч. 3,4 ст. 185 КК України «Крадіжка» – поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдала значної шкоди потерпілому / вчинена у великих розмірах чи в умовах воєнного або надзвичайного стану);

– *склад КП з пом'якшуючими обставинами (привілейований склад)* – це склад КП з обставинами (ознаками), що значною мірою знижують суспільну небезпеку даного виду КП (наприклад, ст. 116 КК України «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», ст. 117 КК України «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», ст. 118 КК України «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила КП»).

2) залежно від способу описання КП в законі:

– *простий склад КП* – такий склад КП, який містить опис ознак одного діяння, що посягає на один об'єкт, вчиняється однією дією і характеризується однією формою вини (наприклад, ч. 1 ст. 186 КК України «Грабіж»);

– *складний склад КП* – такий склад КП, який характеризується наявністю: двох і більше безпосередніх об'єктів (ст. 187 КК України «Розбій» – відносини власності, життя/здоров'я особи); двох форм вини – складної (змішаної) (ч. 2 ст. 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження чужого майна» – умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально небезпечним способом, або заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки); двох або більше дій, що утворюють об'єктивну сторону складу КП (ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»). До числа складних належать також склади КП, об'єктивна сторона яких характеризується різними способами вчинення КП або настанням різних наслідків (ст. 190 КК України «Шахрайство» – заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою).

3) залежно від конструкції об'єктивної сторони:

– *КП з матеріальним складом* – це КП, в яких суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. КП вважається

закінченим з моменту настання наслідків, вказаних у диспозиції статті КК України;

– *КП з формальним складом* – це КП, в яких суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Такі КП вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у законі дій;

– *КП з усіченим складом* – це такі, які визнаються закінченими на більш ранніх стадіях вчинення КП: готуванні або замаху (ст. 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча», ст. 187 КК України «Розбій» – напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства, ст. 257 КК України «Бандитизм» – організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі).

4. Кваліфікація КП є необхідною умовою вирішення будь-якого кримінального провадження.

Кваліфікація КП – це точне встановлення відповідності вчиненого винним суспільно-небезпечного діяння складу конкретного КП, закріпленого в кримінальному законі.

Для кваліфікації необхідно відібрати лише ті юридично значущі об'єктивні й суб'єктивні ознаки, що входять до складу конкретно вчиненого діяння. І якщо їх сукупність відповідатиме сукупності передбачених законом ознак, то це свідчить про наявність у діях винної особи складу певного КП, а відсутність хоча б однієї з необхідних ознак – про відсутність у діях особи конкретного складу КП.

Формула кваліфікації – це скорочена умовна вказівка на статті, частини й пункти статей Загальної та Особливої частин КК України, якими передбачена відповідальність за вчинене діяння.

У правозастосовній діяльності правильна кваліфікація виступає необхідною умовою дотримання законності, забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, відправлення справедливого правосуддя у кримінальних провадженнях.

За суб'єктом здійснення розрізняють такі *види кваліфікації*:

1) *офіційна (легальна) кваліфікація* – це кваліфікація, що здійснюється у кримінальних провадженнях уповноваженими на те державою особами (дізнавачами, слідчими, прокурорами та суддями). Наслідки такої кваліфікації закріплюються в процесуальних документах і мають обов'язковий характер (є юридично значущими).

Офіційна кваліфікація в свою чергу поділяється на:

– *попередню офіційну кваліфікацію* – здійснюється у кримінальному провадженні уповноваженими на те державою особами (дізнавачем, слідчим, керівником органу досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею). Її результати закріплюються в процесуальних документах (клопотаннях, постановках слідчого, прокурора, письмовому повідомленні про підозру, обвинувальному акті, а також ухвалах слідчого судді), вносяться до Єдиного

реєстру досудових розслідувань і згідно з КПК України мають обов'язковий характер для усіх чи окремих учасників кримінального провадження;

– *остаточну офіційну кваліфікацію* – здійснюється у кримінальному провадженні судом. Її результати закріплюються у вироках, ухвалах і згідно з КПК мають обов'язковий характер.

2) *неофіційна (доктринальна) кваліфікація* – це відповідна правова оцінка, що дається окремими громадянами, науковцями у наукових статтях, монографіях, підручниках, навчальних посібниках, у виступах на наукових конференціях тощо. Така кваліфікація не має обов'язкового характеру (не є юридично значущою), вона відображає лише позицію автора, але може враховуватися суб'єктами офіційної кваліфікації.

Конкуренція кримінально-правових норм – це випадки, коли одне кримінальне протиправне діяння охоплюється кількома статтями Особливої частини КК України.

Виділяють два види конкуренції:

- 1) конкуренція загальної норми та спеціальної;
- 2) конкуренція спеціальних норм.

Правильна кваліфікація при *конкуренції загальної норми та спеціальної залежить* від того, наскільки точно виявлено характер кожної конкуруючої норми. Така оцінка завжди носить відносний характер: встановлюється, чи являється норма загальної чи спеціальної не взагалі, а по відношенню до іншої кримінальної норми (ст. 115 КК України «Умисне вбивство» і ст. 348 КК України «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця», ст. 185 КК України «Крадіжка» і ст. 289 КК України «Незаконне заволодіння транспортним засобом»).

У спеціальній нормі обов'язково повинні бути всі ознаки загальної норми. В той же час спеціальна норма повинна містити ще і свої специфічні риси, які виділяють її від загальної.

При конкуренції загальної та спеціальної норм – КП повинен кваліфікуватися за спеціальною нормою.

Конкуренція спеціальних норм виникає у тих випадках, коли вчинене діяння підпадає під ознаки двох чи більше спеціальних норм.

Конкуренція спеціальних норм буває трьох видів:

– конкуренція спеціальних норм з обтяжуючими та пом'якшуючими обставинами;

– конкуренція спеціальних норм з обтяжуючими обставинами;

– конкуренція спеціальних норм з пом'якшуючими обставинами;

При конкуренції норм з *обтяжуючими та пом'якшуючими обставинами* кримінальне протиправне діяння повинно кваліфікуватися за нормою з пом'якшуючими обставинами (ст. 115 КК України «Умисне вбивство» і ст.ст. 116-118 КК України).

При конкуренції норм з *обтяжуючими обставинами* кримінальне протиправне діяння повинно кваліфікуватися за нормою з найбільш обтяжуючими обставинами (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України «Умисне вбивство» – з

метою приховати інше КП або полегшити його вчинення, і п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України «Умисне вбивство» – поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством (застосовується у випадках, коли винуватий вчиняє вбивство з метою полегшити вчинення зґвалтування або для того, щоб приховати вчинене раніше зґвалтування)).

При конкуренції норм з *пом'якшуючими обставинами* кримінальне протиправне діяння повинно кваліфікуватися за нормою, яка містить найбільш пом'якшуючі обставини (ст. 116 КК України «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» і ст. 118 КК України «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила КП» (застосовується)).

Задачі

1. Громадянин Зотов написав скаргу до ДОП, про те, що його квартирант заборгував йому оплату за оренду кімнати за три місяці. В свою чергу дільничний інспектор Громов вказав, йому, що відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кр. пр.

Поясніть яку функцію в даному випадку виконує склад кр. пр.?

2. Старший науковий співробітник Академії правових наук України Зубов прочитав лекцію, а згодом надрукував у науковому журналі «Право України» власні рекомендації щодо кваліфікації окремих кримінально протиправних проявів у бюджетній сфері, зокрема, аналіз найбільш поширених помилок, які допускалися при кваліфікації.

Який вид кримінально-правової кваліфікації мав місце?

3. Поясніть як необхідно відмежовувати таємне викрадення чужого майна від відкритого викрадення чужого майна.

4. Герасименку було повідомлено про підозру у вчиненні кр. пр., передбаченого ст. 118 КК України. Диспозиція цієї норми передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кр. пр.

Встановіть, які ознаки об'єктивної сторони є обов'язковими.

5. Нілов надавав безпритульним дітям віком 10-12 років притулок у своєму домі, харчування та одяг, а за це примушував їх жебракувати або мити машини. Всі гроші Нілов забирав собі.

Ознайомтеся зі змістом статей 150 і 150¹ КК України; визначте елементи складу цих кр. пр.

6. Приходько, який знав, що Стоков перебуває у відрядженні, підібрав ключ до вхідних дверей і близько першої години ночі проник у його квартиру, звідки таємно викрав майна на загальну суму 70 тис. грн. Вироком суду Приходько було визнано винним у вчиненні кр. пр., передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України.

Визначте вид складу кр. пр., вчиненого Приходьком, за різними критеріями. Які фактичні обставини вчиненого діяння мали факультативний, а які обов'язковий характер для кваліфікації цього кр. пр.?

7. З метою схилити його до одруження Мальцева повідомила свого коханця Коновалова про вагітність. На підтвердження своїх слів вона пред'явила медичні довідки з жіночої консультації та пригрозила, що розповість дружині і дітям Коновалова про їхні багаторічні інтимні стосунки, якщо він не одружиться з нею. Не бажаючи розлучення та поділу майна, Коновалов уночі дротом від зарядки для телефону задушив Мальцеву. Судово-медична експертиза з'ясувала, що померла не була вагітною. Вироком суду Коновалова було визнано винним у вчиненні закінченого замаху на умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, та умисного вбивства з корисливих мотивів (ч. 2 ст. 15 і п. 2 ч. 2 ст. 115 та п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України).

Визначте, що з фактичних обставин учиненого діяння мало факультативний та обов'язковий характер для кваліфікації кр. пр.

Теми есе-роздумів

1. «Кримінальне правопорушення» та «склад кримінального правопорушення»: поняття та співвідношення.
2. Склад кримінального правопорушення: проблемні аспекти класифікації.
3. Кваліфікація кримінальних правопорушень як різновид юридичної кваліфікації: поняття та загальний механізм.

Тести

1. Кримінально-правова кваліфікація – це:

а) оцінка діяння, яке заподіяло чи могло заподіяти істотну шкоду та характеризується ознаками кримінальної протиправності, що полягає у визначенні того, якою статтею (частиною, пунктом статті) кримінального закону передбачене вказане діяння;

б) оцінка діяння, яке заподіяло істотну шкоду та характеризується ознаками кримінальної протиправності, що полягає у визначенні того, якою статтею (частиною, пунктом статті) кримінального закону передбачене вказане діяння;

в) оцінка діяння, яке могло заподіяти істотну шкоду та характеризується ознаками кримінальної протиправності, що полягає у визначенні того, якою статтею (частиною, пунктом статті) кримінального закону передбачене вказане діяння;

г) оцінка діяння, яке заподіяло значну шкоду та характеризується ознаками кримінальної протиправності, що полягає у визначенні того, якою статтею кримінального закону передбачене вказане діяння.

2. Кваліфікація кр. пр. – це:

а) вид кримінально-правової кваліфікації, при проведенні якої встановлено відповідність фактичних ознак посягання всім ознакам кр. пр., передбаченого статтею КК України, що містить забороняючу кримінально-правову норму;

б) вид кримінально-правової кваліфікації, при проведенні якої встановлено відповідність юридичних ознак посягання всім ознакам кр. пр., передбаченого статтею КК України, що містить забороняючу кримінально-правову норму;

в) вид кримінально-правової кваліфікації, при проведенні якої встановлено відповідність фактичних та юридичних ознак посягання всім ознакам кр. пр., передбаченого статтею КК України, що містить забороняючу кримінально-правову норму;

г) вид кримінально-правової кваліфікації, при проведенні якої встановлено відповідність діяння всім ознакам кр. пр., передбаченого статтею КК України.

3. Складання формули кваліфікації – це:

а) здійснення вказівки на статті Загальної частини КК України, які передбачають вчинене діяння через використання скорочених, умовних позначень;

б) здійснення вказівки на статті Особливої частини КК України, які передбачають вчинене діяння через використання скорочених, умовних позначень;

в) здійснення вказівки на статті Особливої, а за певних умов – і Загальної частин КК України, які передбачають вчинене діяння через використання скорочених, умовних позначень;

г) здійснення вказівки на статті Спеціальної частини КК України, які передбачають вчинене діяння через використання скорочених, умовних позначень.

4. Формула кваліфікації – це:

а) сукупність буквених і цифрових позначень, які вказують на кримінально-правові норми, що підлягають застосуванню;

б) сукупність чотирьох елементів складу кр. пр.;

в) сукупність пункту, частини та статті, що підлягає застосуванню;

г) цифрові позначення, які вказують на кримінально-правові норми, що підлягають застосуванню.

5. Значення формули кваліфікації полягає в тому, що:

а) органи, уповноважені державою на кваліфікацію кр. пр., мають право стисло здійснюється посилення на закон про кримінальну відповідальність;

б) органи, уповноважені державою на кваліфікацію кр. пр., зобов'язані стисло здійснюється посилення на закон про кримінальну відповідальність, щоб скорочувати обсяг процесуальних документів;

в) стисло й точно здійснюється посилення на закон про кримінальну відповідальність, що скорочує обсяг процесуальних документів;

г) немає правильної відповіді.

б. Функціями складу кр. пр. є:

а) фундаментальна, розмежувальна, процесуальна, гарантійна;

б) фундаментальна, розмежувальна, процесуальна, об'єктивна;

в) фундаментальна, об'єктивна, процесуальна, гарантійна;

г) фундаментальна, суб'єктивна, процесуальна, об'єктивна.

7. *Різновидом, якого виду складу кр. пр. є альтернативний склад кр. пр.?*

а) простого;

б) складного;

в) формально-матеріального;

г) формалізованого.

8. *Конкуренція кримінально-правових норм зумовлена:*

а) диференціацією кримінально-правових норм;

б) прагненням законодавця диференціювати кримінальну відповідальність, посилюючи її в одних нормах і пом'якшуючи в інших;

в) недосконалістю системи кримінального законодавства;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

9. *Від конкуренції кримінально-правових норм треба відрізнити:*

а) колізію кримінально-правових норм;

б) аналогію закону;

в) судові помилки в однакових провадженнях;

г) правовий нігілізм.

10. *Характерною особливістю конкуренції кримінально-правових норм є те, що вона виникає лише тоді, коли було вчинено:*

а) одне кр. пр.;

б) сукупність кр. пр.;

в) повторність кр. пр.;

г) рецидив кр. пр.

Питання до самоконтролю

1. У чому полягає сутність поняття «склад кримінального правопорушення»?

2. Які є елементи складу кримінального правопорушення?

3. Які є обов'язкові ознаки складу кримінального правопорушення?

4. Що являє собою кваліфікація кримінального правопорушення?

5. Які є види конкуренції кримінально-правових норм?

6. Які є факультативні ознаки складу кримінального правопорушення?

7. Які характерні риси поняття складу кримінального правопорушення можна виділити?

8. Поняття та види об'єкта складу кримінального правопорушення.

9. Які є функції складу кримінального правопорушення?

10. Поняття, ознаки та види суб'єкта складу кримінального правопорушення.

ТЕМА 4. ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Мета заняття: формування теоретичних знань про об'єкт кримінального правопорушення, його місце у складі кримінального правопорушення, практичне значення об'єкта кримінального правопорушення; ознайомлення з видами об'єктів кримінального правопорушення; набуття уявлення про самостійні ознаки складу кримінального правопорушення (предмет кримінального правопорушення та потерпілий від кримінального правопорушення) та їх значення.

План

1. Поняття об'єкта кримінального правопорушення та його значення.
2. Класифікація об'єктів кримінального правопорушення.
3. Предмет кримінального правопорушення та потерпілий від кримінального правопорушення як самостійні ознаки складу кримінального правопорушення. Їх значення.

Перелік ключових термінів і понять: об'єкт кримінального правопорушення, суспільні відносини, загальний об'єкт кримінального правопорушення, родовий об'єкт кримінального правопорушення, безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, основний (головний) безпосередній об'єкт, додатковий безпосередній об'єкт, додатковий обов'язковий об'єкт кримінального правопорушення, додатковий факультативний об'єкт кримінального правопорушення, предмет кримінального правопорушення, потерпілий від кримінального правопорушення

1. Кожне КП завжди посягає на певний об'єкт, спричиняє йому шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди.

Об'єктом КП є охоронювані кримінально-правовими нормами суспільні відносини та соціальні блага, на які посягає КП.

Відносини, які не підпадають під сферу правового регулювання (звичаєві, моральні, партійні тощо), а також правом не заборонені, не можуть бути об'єктом КП.

У теорії кримінального права прийнято виділяти такі структурні елементи суспільних відносин:

- а) суб'єкти відносин;
- б) предмет, з приводу якого існують відносини;
- в) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин.

Суб'єктами суспільних відносин можуть виступати держава, різноманітні громадські об'єднання, юридичні та фізичні особи.

Предметом суспільних відносин є все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують ці відносини. Залежно від особливостей предмета всі суспільні відносини прийнято поділяти на дві основні групи – матеріальні (предметом яких

є майно, тварини, рослини тощо) та нематеріальні (державна влада, духовні блага тощо).

Соціальний зв'язок як зміст суспільних відносин – це певний взаємозв'язок суб'єктів цих відносин. Соціальний зв'язок завжди виникає та існує з приводу конкретного предмета суспільних відносин, а тому йому властивий предметний характер.

Всі елементи суспільних відносин перебувають у нерозривному зв'язку між собою.

Правильне встановлення об'єкта КП має важливе теоретичне та практичне значення. Саме об'єкт суттєво сприяє визначенню поняття КП, значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак КП, є провідним критерієм для класифікації КП, а також для побудови системи Особливої частини КК України. Завдяки об'єктові з'ясовується характер і ступінь суспільної небезпеки КП, вирішується питання про правильну кваліфікацію діяння, а також про його відмежування від суміжних суспільно-небезпечних посягань.

2. У науці кримінального права найбільш прийнятною вважається триступенева класифікація об'єктів «по вертикалі». Згідно з нею розрізняють загальний, родовий і безпосередній об'єкти.

Загальним об'єктом КП визнається вся сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону.

Родовий об'єкт КП – це об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних чи однорідних за своєю сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм.

Родовий об'єкт відображає характер і ступінь суспільної небезпеки окремої групи КП, через що виступає своєрідним критерієм об'єднання окремих КП у групи та подальшого розташування таких груп в Особливій частині КК України (наприклад, Розділ II названо «КП проти життя та здоров'я особи»).

Безпосереднім об'єктом КП є ті суспільні відносини, на які посягає конкретний КП і яким він заподіює шкоду (*життя особи, відносини власності*).

Безпосередній об'єкт є обов'язковою ознакою будь-якого складу КП.

Існує ще класифікація об'єктів «по горизонталі» – на рівні безпосереднього об'єкта розрізняють основний (головний) та додатковий об'єкти.

Основним (головним) безпосереднім об'єктом називаються ті суспільні відносини, які закон захищає в першу чергу, надаючи перевагу перед іншими. Завдяки основному безпосередньому об'єкту визначається місце КП в системі Особливої частини КК України (наприклад, ст. 115 КК України «Умисне вбивство» – життя особи, ч. 1 ст. 186 КК України «Грабіж» – відносини власності).

Додатковим безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, яким заподіюється або стосовно яких виникає загроза заподіяння шкоди поряд з основним об'єктом. Розрізняють додатковий необхідний (обов'язковий) безпосередній об'єкт і додатковий факультативний (необов'язковий) безпосередній об'єкт.

Додатковий обов'язковий об'єкт КП – це суспільні відносини, яким при вчиненні даного КП завжди спричиняється шкода (наприклад, ст. 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча» – основи національної безпеки, життя/здоров'я особи, ст. 187 КК України «Розбій» – відносини власності, життя/здоров'я особи).

Додатковий факультативний об'єкт КП – це ті суспільні відносини, яким при вчиненні даного КП в одному випадку заподіюється шкода, а в іншому – завдання шкоди цим відносинам не відбувається (наприклад, ст. 296 КК України «Хуліганство» – громадський порядок, відносини власності).

Крім загального, родового і безпосереднього об'єктів КП, у літературі виділяють і *видовий об'єкт*. Це – об'єкт виду (підгрупи) близьких за характером КП. Займаючи проміжне становище між родовим і безпосереднім об'єктами, будучи частиною родового об'єкта і знаходячись з останнім у співвідношенні «вид»–«рід», видовий об'єкт дає змогу виокремити відносно невеликі, специфічні групи посягань на близькі, взаємопов'язані правовідносини.

Видовий об'єкт – це відносини одного виду, які захищені групою тісно взаємопов'язаних між собою норм Особливої частини КК України (наприклад, у межах розділу II Особливої частини КК України «КП проти життя та здоров'я особи» можна виокремити такі видові об'єкти КП, як життя людини, здоров'я людини тощо). Виділення видових об'єктів видається продуктивним з огляду на те, що це дозволяє показати схожість певних КП, полегшує встановлення наскрізних ознак складів КП, спрощує аналіз законодавчого матеріалу, надає класифікаціям КП більшої стрункості.

3. Від об'єкта КП слід відрізнити предмет КП.

Предмет – це речі матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняється КП; це – факультативний елемент складу, який виявляється не в усіх КП.

Якщо КП має свій предмет, його називають *предметним КП* (ст. 175 КК України «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат», ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами», ст. 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 328 КК України «Розголошення державної таємниці», ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів»).

Предметом КП не визнаються цінності, позбавлені матеріальності, – життя, здоров'я, авторитет, статева недоторканість, честь, гідність, права, ідеї тощо, а так само певні процеси, дії, функції, стани, тобто ті цінності або явища, які людина може лише усвідомлювати та які не піддаються фізичному впливу.

В законі ознаки предмета КП описуються по-різному:

- а) предмет може чітко зазначатися в самому законі;
- б) предмет може безпосередньо впливати з диспозиції кримінально-правової норми;

в) предмет може визначатися різними нормативними актами, якщо певна диспозиція має бланкетний характер.

Кримінально-правове значення предмета КП:

1) предмет уточнює ознаки конкретного складу КП, що сприяє успішному вирішенню завдань кваліфікації;

2) предмет КП може виступати критерієм розмежування суміжних кримінальних протиправних діянь;

3) предмет посягання може бути також одним із критеріїв розмежування кримінальних протиправних та некримінальних протиправних діянь;

4) ті чи інші ознаки предмета посягання можуть бути пом'якшуючими або обтяжуючими обставинами КП.

Предмет КП необхідно відрізнити від знарядь і засобів вчинення КП. Якщо предмет КП – це те, посягаючи на що особа заподіює шкоду об'єкту КП, то знаряддя та засоби – це ті предмети, які використовуються нею для виконання об'єктивної сторони складу КП.

Потерпілий – це фізична особа, якій КП завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій КП завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким КП завдано майнової шкоди. Наприклад, ст. 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча», ст. 126¹ КК України «Домашнє насильство», ст. 147 КК України «Захоплення заручників», ст. 345 КК України «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу», ст. 435¹ КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю».

Згідно зі ст. 55 КПК України потерпілий є учасником кримінального процесу, він має певні процесуальні права та обов'язки.

Залежно від певних критеріїв, усіх потерпілих від КП можна класифікувати на декілька груп:

1) за об'єктом кримінального протиправного посягання (наприклад, потерпілий від вбивства, потерпілий від зґвалтування);

2) за типом поведінки потерпілого від КП: *конфліктний потерпілий*, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або активно бере участь у конфлікті (наприклад, виступає ініціатором бійки), особлива різновидність – необхідна оборона, затримання злочинця; *провокуючий потерпілий* (демонстрація багатства, кокетливість, екстравагантна зовнішність і відкритий одяг жінки, що створює враження її доступності, двозначна поведінка і т.п.), *легковажний потерпілий* (довірливість, безтурботність, наївність неповнолітніх і т.п.).

3) за формою вини кримінального протиправного посягання: потерпілий від умисних КП; потерпілий від необережних КП; потерпілий від КП зі змішаною формою вини.

Задачі

1. Ареф'єва викрала рецепт на отримання наркотичних засобів у свого сімейного лікаря, а потім отримала їх в аптеці. Таким чином, вона скоїла два кр. пр.

З'ясуйте, які саме кр. пр. скоїла Ареф'єва та вкажіть, до якої ознаки складу кр. пр. слід віднести документи в обох цих кр. пр.

2. Через розмову по мобільному телефону водій маршрутки наїхав на пішохода і смертельно його травмував.

Вкажіть, яке кр. пр. вчинив водій та уточніть чим є маршрутка в ньому.

3. Трирічних близнюків А та В було продано до Італії з метою усиновлення їх подружжям, яке не мало дітей. Осіб, які скоїли кр. пр. було затримано і проти них відкрито кримінальне провадження.

Поясніть, ким виступають трирічні близнюки А та В у кр. пр., який інкримінують винним особам.

4. О 22-й годині до супермаркету «Ант» у стані алкогольного сп'яніння забіг громадянин Семенюк – чоловік касирки, яка працювала у вечірню зміну. Він почав голосно нецензурно лаятися і звинувачувати свою дружину у подружній зраді, а у відповідь на вимогу охоронця магазину залишити приміщення дістав з кишені мисливський ніж і почав погрожувати розправою дружині та охоронцеві. У зв'язку з цим Семенюк був знешкоджений і затриманий охороною до прибуття працівників поліції.

Ознайомтеся зі змістом статей 129 і 296 КК України. Назвіть родовий і безпосередній об'єкти вчинених кр. пр.

5. Громадяни Пархоменко, Нитка і Лобов були членами однієї групи скінхедів. Бажаючи виділитися серед своїх однодумців і маючи навички роботи у фотошопі, вони виготовили листівки, що за своїм змістом і зображенням пропагували насильство щодо осіб афроамериканської зовнішності. О 18-й годині Пархоменко, Нитка і Лобов були затримані працівниками поліції біля входу до станції метро «Нивки» під час розповсюдження зазначених листівок і вигукування закликів до «очищення нації».

Ознайомтеся зі ст. 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію». Визначте родовий і безпосередній об'єкти цього кр. пр. Назвіть предмет кр. пр.

6. Дорошенко і Чубанов були затримані працівниками правоохоронних органів у момент купівлі-продажу наркотичних засобів. За результатами експертизи було встановлено, що Дорошенко під виглядом наркотичних засобів продавав аспірин та інші лікарські засоби, не обмежені в обігу.

Ознайомтеся зі змістом статей 190 і 307 КК України. Визначте, на які об'єкти та предмети посягали Дорошенко і Чубанов у результаті своїх кримінально протиправних дій.

7. Карпенко, проникнувши вночі на склад, викрав звідти два пістолети Макарова та автомат Калашникова.

На який об'єкт (власність/інший) посягає це кр. пр.? Зброя у даному випадку є предметом чи знаряддям вчинення кр. пр.? У чому полягає відмінність предмета кр. пр. від знарядь і засобів вчинення кр. пр.?

8. У нічний час Харитонов, погрожуючи вбивством, відібрав у громадянки Єжової її хутрянку шапку та золоті вироби (обручку та сережки). На підтвердження реальності погрози під час скоєння кр. пр. він тримав напоготові у руці кинджал, тобто вчиняв розбійний напад.

Скільки кр. пр. було вчинено Харитоновим? Визначте ознаки об'єкта (об'єктів) кр. пр.

9. На території української митниці був затриманий громадянин іноземної держави Ольген, який приховував від митного контролю 10 тис. доларів США, антикварну зброю та 60 г героїну. Дії Ольгена були кваліфіковані за ч. 1 ст. 201 та ч. 3 ст. 305 КК України.

Визначте ознаки об'єкта цього кр. пр.

10. Уночі Черкасов прийшов на цвинтар, де відшукав кілька могил, які були огорожені решітками з кольорового металу. З корисливих мотивів Черкасов виламав решітки з могил і наступного дня продав їх як металобрухт. Дії Черкасова були кваліфіковані за ч. 3 ст. 297 КК України.

Визначте ознаки об'єкта цього кр. пр.

11. Терещенко, збираючись на полювання, зарядив свою рушницю та поклав її на стіл, а сам вийшов на подвір'я будинку у справах. Його малолітня донька, побачивши на столі рушницю, вирішила погратися з нею, але це призвело до пострілу, що завдало їй тяжких тілесних ушкоджень.

Визначте ознаки об'єкта цього кр. пр.

12. Шістнадцятирічному М. дуже хотілося мати нарізну мисливську рушницю. Вночі він проник до квартири громадянина Ф. і викрав таку рушницю.

Що є об'єктом і предметом цього кр. пр.?

Теми есе-роздумів

1. Еволюція поняття «об'єкт кримінального правопорушення» в науці кримінального права.

2. Юридична природа предмета кримінального правопорушення та його місце в структурі складу кримінального правопорушення.

3. Місце потерпілого від кримінального правопорушення в системі елементів та ознак складу кримінального правопорушення.

Тести

1. Теорія кримінального права виходить із того, що об'єктом кр. пр. є:

а) суспільні відносини, які перебувають під охороною кримінального закону;

б) суспільні відносини, які перебувають під охороною кримінального закону, на які посягає кр. пр.;

в) суспільні відносини, які перебувають під охороною кримінального закону, на які посягає кр. пр., яким заподіюється шкода або які ставляться під загрозу заподіяння суспільно небезпечної шкоди;

г) суспільні відносини, яким заподіюється шкода або які ставляться під загрозу заподіяння суспільно небезпечної шкоди.

2. До факультативних ознак об'єкта кр. пр. належать:

а) предмет кр. пр.;

б) предмет кр. пр. та потерпілий від кр. пр.;

в) потерпілий від кр. пр.;

г) знаряддя вчинення кр. пр.

3. У науці кримінального права широкого поширення набула:

а) двочленна класифікація об'єктів кр. пр. на видовий та родовий;

б) тричленна класифікація об'єктів кр. пр. на загальний, родовий та безпосередній;

в) чотиричленна класифікація об'єктів кр. пр. на загальний, родовий, видовий та безпосередній;

г) двочленна класифікація об'єктів кр. пр. на основний та додатковий.

4. Під родовим об'єктом кр. пр. звичайно розуміють:

а) суспільні відносини, на які посягає конкретне кр. пр.;

б) суспільні відносини, на які посягає певна група кр. пр.;

в) суспільні відносини одного виду;

г) суспільні відносини, на які посягають однорідні кр. пр.

5. Під безпосереднім об'єктом кр. пр. звичайно розуміють:

а) суспільні відносини, на які посягає конкретне кр. пр.;

б) суспільні відносини, на які посягає певна група кр. пр.;

в) суспільні відносини одного виду;

г) суспільні відносини, на які посягають однорідні кр. пр.

6. Безпосередній об'єкт кр. пр. поділяється на:

а) основний та додатковий безпосередні об'єкти;

б) видовий та родовий безпосередні об'єкти;

в) обов'язковий та факультативний безпосередні об'єкти;

г) загальний та спеціальний безпосередні об'єкти.

7. На думку професора М.Й. Коржанського всі об'єкти необхідно розділити на чотири групи:

а) загальний, родовий, видовий та безпосередній;

б) загальний, спеціальний, особливий та безпосередній;

в) загальний, родовий, особливий та безпосередній;

г) загальний, родовий, спеціальний та безпосередній.

8. Предмет кр. пр. – це:

а) вказана в кримінально-правовій нормі певна річ матеріального світу з властивостями суспільних відносин;

б) вказана в кримінально-правовій нормі певна річ матеріального світу;

в) вказана в кримінально-правовій нормі певна річ матеріального світу з властивостями суспільних відносин, які зазнають або ставляться під загрозу негативних змін внаслідок суспільно небезпечного посягання;

г) вказана в кримінально-правовій нормі певна річ матеріального світу, яка сприяла вчиненню кр. пр.

9. Оберіть правильну відмінність об'єкта кр. пр. від предмета кр. пр.:

а) об'єкт – обов'язковий елемент складу кр. пр., а предмет – факультативна ознака об'єкта кр. пр.;

б) об'єктові кр. пр. завдає шкоди, а предметові – ні;

в) об'єкт – це тільки суспільні відносини, а предмет – річ матеріального світу;

г) предмет – обов'язковий елемент складу кр. пр., а об'єкт – факультативна ознака складу кр. пр.

10. Що з наведеного є об'єктом кр. пр.?

а) матеріальні предмети;

б) моральні інтереси;

в) суспільні відносини;

г) речі матеріального світу.

Питання до самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «об'єкт кримінального правопорушення».

2. Які види об'єктів кримінального правопорушення «по-вертикалі» ви знаєте?

3. Назвіть види об'єктів кримінального правопорушення «по-горизонталі».

4. Що є предметом кримінального правопорушення?

5. Хто є потерпілим від кримінального правопорушення?

6. Який зміст об'єкта кримінального правопорушення як необхідного елемента складу?

7. Назвіть класифікацію потерпілих від кримінального правопорушення.

8. Яке значення у складі кримінального правопорушення відводиться об'єкту кримінального правопорушення?

9. У чому полягає відмінність предмета кримінального правопорушення від об'єкта кримінального правопорушення?

10. У чому полягає відмінність об'єкта кримінального правопорушення від знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення?

ТЕМА 5. ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Мета заняття: формування теоретичних знань про об'єктивну сторону кримінального правопорушення, її значення, про обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони; ознайомлення з видами та формами діяння, видами суспільно небезпечних наслідків, видами причинного зв'язку; засвоєння таких понять, як місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, усвідомлення їх значення для кваліфікації.

План

1. Поняття, ознаки і значення об'єктивної сторони.
2. Діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу КП: поняття та ознаки. Дія та бездіяльність.
3. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види та значення.
4. Причинний зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками.
5. Інші факультативні ознаки об'єктивної сторони.

Перелік ключових термінів і понять: об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, діяння, дія, бездіяльність, суспільно-небезпечні наслідки, матеріальні наслідки, нематеріальні наслідки, причинний зв'язок, необхідний причинний зв'язок, випадковий причинний зв'язок, опосередкований причинний зв'язок, місце вчинення кримінального правопорушення, час вчинення кримінального правопорушення, засоби вчинення кримінального правопорушення, знаряддя вчинення кримінального правопорушення, обстановка вчинення кримінального правопорушення, спосіб вчинення кримінального правопорушення, непереборна сила, непереборний фізичний примус, психічний примус.

1. Об'єктивна сторона складу КП – це зовнішня сторона КП, що характеризується суспільно-небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно-небезпечним наслідком, причинним зв'язком між дією та наслідком, місцем, часом, обстановкою, способом та засобами вчинення КП.

Ознаки об'єктивної сторони поділяються на дві групи: обов'язкові та факультативні.

До обов'язкових ознак належить діяння у формі дії або бездіяльності.

До факультативних ознак належать суспільно-небезпечний наслідок, причинний зв'язок між діянням та наслідком, місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення КП.

Але якщо факультативні ознаки прямо вказані в диспозиції кримінально-правової норми, то вони набувають значення обов'язкових.

Об'єктивна сторона є елементом складу КП і тому є підставою кримінальної відповідальності.

Об'єктивна сторона є одним з показників ступеня суспільної небезпеки кримінального протиправного діяння, визначає характер заподіяної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Тому об'єктивна сторона враховується при криміналізації діянь.

Завдяки об'єктивній стороні можна відмежовувати одне КП від іншого.

2. Суспільно небезпечне діяння є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони.

Діяння – це суспільно-небезпечний, протиправний, конкретний, усвідомлений та вольовий акт поведінки людини.

Кримінальне протиправне діяння (дія чи бездіяльність) є завжди свідоме та вольове, тому вчинення його неосудною особою виключає кримінальну відповідальність.

Діяння виражається у формі дії або бездіяльності.

Переважає більшість КП вчинюється дією.

Дія – це активна (рух тіла), свідома, суспільно-небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта.

За структурою дії поділяються на:

– *Проста (одиночна) дія* – це така дія, яка містить у собі одиничні (елементарні) акти поведінки людини (*наприклад, завдання удару*).

– *Складна дія* – це така дія, яка характеризується ускладненою структурою, що складається з кількох актів поведінки, кожний з яких може бути визнаний як самостійна дія (*наприклад, носіння, зберігання, придбання вогнепальної зброї*).

За характером дії поділяються на:

– *Фізичні (енергетичні) дії* – це дії, які полягають у застосуванні мускульної, фізичної сили для вчинення кримінального протиправного посягання і завжди спрямовані на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу.

– *Інформаційні дії* – це дії, які полягають у передаванні інформації іншим особам і завжди виражаються у словесній (вербальній) формі, а також у яких-небудь інших діях, що несуть інформацію: смислових жестах (конклюдентні дії), виразних рухах (міміка) (*наприклад, розголошення державної таємниці*).

– *Комбіновані дії* – це поєднання інформаційних і фізичних дій (*наприклад, збирання, передання відомостей, що становлять державну таємницю*).

Бездіяльність – це пасивна форма поведінки особи, що полягає у не вчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була і могла вчинити в конкретних умовах.

Наприклад, шляхом бездіяльності вчинюються: ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці», ст. 164 КК України «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ст. 335 КК України «Ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу» та багато ін.

Обов'язок діяти певним чином може впливати з:

а) закону чи підзаконного акта (наприклад, обов'язок нести військову службу);

б) родинних відносин (наприклад, обов'язок батьків утримувати неповнолітніх дітей);

в) професійних або службових функцій (наприклад, обов'язок лікаря надавати медичну допомогу);

г) з договору (наприклад, порушення обов'язків щодо охорони майна);

д) із попередньої поведінки особи, якщо вона своїми діями створює небезпеку для іншої особи і тому зобов'язана надати їй допомогу.

Свідоме невиконання цих обов'язків за наявності реальної можливості їх виконати тягне за собою кримінальну відповідальність за відповідними статтями КК України.

Ряд КП може вчинятися як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності (ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» – ухилення від проведення або неналежне проведення заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення, ст. 367 КК України «Службова недбалість» – невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків).

Особа не несе кримінальної відповідальності, якщо вона вимушена діяти під впливом непереборного фізичного примусу, психічного примусу, непереборної сили.

Непереборна сила – це дія стихійних сил природи, механізмів, людей, звірів та інших надзвичайних факторів (наприклад, техногенна катастрофа), через які особа позбавлена реальної можливості виконати покладений на неї обов'язок.

Непереборний фізичний примус – це такий протиправний фізичний вплив однієї людини на іншу (наси́льство – застосування фізичної сили, заподіяння ударів, побоїв, тілесних ушкоджень тощо), що цілком пригнічує волю особи, яка зазнала насильства, внаслідок чого вона була позбавлена можливості вибрати бажаний варіант поведінки і вчинила в результаті такі рухи, якими було заподіяно шкоду іншій особі, або не вчинила тих дій, які вона була вчинити в даній ситуації.

Психічний примус, тобто вплив на свідомість людини з метою змусити її вчинити КП за допомогою погроз (вбивством, зґвалтуванням, заподіянням тілесних ушкоджень, знищенням майна, погрози-шантажу тощо), та фізичний примус, внаслідок якого особа зберігала можливість керувати своїми діями (*переборний фізичний примус*), виключають кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, лише якщо особа, яка зазнала такого впливу, перебувала у стані крайньої необхідності (ч. 2 ст. 40 КК України).

3. Суспільно-небезпечні наслідки відносяться до факультативних ознак об'єктивної сторони складу КП.

Суспільно-небезпечні наслідки – це шкода, яка заподіюється кримінальним протиправним діянням суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, або реальна загроза заподіяння такої шкоди.

Шкода може бути: матеріального і нематеріального характеру.

До *матеріальних наслідків* відноситься шкода: особистого (фізичного) характеру, майнова та моральна.

До *нематеріальних наслідків* відноситься шкода: політичного, організаційного та соціального характерів.

Залежно від виду безпосереднього об'єкта, якому заподіюється КП шкода, наслідки поділяються на: *основні* (це такі наслідки, які характеризують шкоду, що заподіюється основному безпосередньому об'єкту КП) і *додаткові* (це такі наслідки, що заподіюється додатковому безпосередньому об'єкту кримінального протиправного посягання).

А додаткові – на: *додатково обов'язкові* (це такі наслідки, які мають місце завжди, у всіх випадках при вчиненні певного КП) (при розбої – майнові + особисті) та *додатково факультативні* (це такі наслідки, що можуть мати місце, але їх може й не бути при вчиненні певного КП) (при хуліганстві – соціальні + майнові).

Залежно від того, обов'язковими чи необов'язковими ознаками об'єктивної сторони є суспільно небезпечні наслідки, всі КП поділяються на КП з матеріальним складом та КП з формальним складом.

КП з формальним складом – це КП, в яких суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Такі КП вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у законі дій. (ч. 1 ст. 201 КК України «Контрабанда»).

КП з матеріальним складом – це КП, в яких суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. КП вважається закінченим з моменту настання наслідків, вказаних у диспозиції статті КК України (ч. 3 ст. 185 КК України «Крадіжка» – крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдала значної шкоди потерпілому).

У КК України суспільно небезпечні наслідки як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу конкретного КП позначаються по-різному:

1) зустрічаються диспозиції норм КК України, в яких суспільно небезпечне діяння та його наслідок описуються одним і тим же поняттям. Так, у ст. 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна» і ст. 196 КК України «Необережне знищення або пошкодження майна» йдеться про знищення або пошкодження майна; вбивство з об'єктивної сторони – це згідно з ч. 1 ст. 115 КК України протиправне заподіяння смерті іншій людині;

2) іноді у тексті КК України для позначення суспільно небезпечних наслідків використовується термінологія, яка вживається у техніці, медицині, інших сферах життєдіяльності людини. Так, у ч. 2 ст. 134 КК України «Незаконне проведення абортів або стерилізації» фігурує такий наслідок незаконного проведення абортів, як безплідність, а в ч. 1 ст. 277 КК України «Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів» – такий наслідок пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів як аварія поїзда або судна. Ознаки тілесних ушкоджень, названі у ст.ст. 121-125, 128 КК України, знаходять детальну конкретизацію у затверджених МОЗ Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень;

3) не рідкістю є використання оціночних понять (у ч. 5 ст. 152 КК України «Згвалтування» вказується на тяжкі наслідки згвалтування, а в ч. 3 ст. 204 КК України «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів» – на отруєння людей), які наповнюються конкретним змістом у порядку доктринального і судового тлумачення кримінально-правової норми. Інколи труднощі встановлення оціночних ознак, які позначають суспільно небезпечні наслідки, спонукають законодавця здійснювати їх тлумачення. Так, у примітці до ст. 248 КК України «Незаконне полювання» роз'яснюється, що слід розуміти під істотною шкодою як ознакою об'єктивної сторони незаконного полювання;

4) своєрідним суспільно небезпечним наслідком є підстави вважати саму по собі реальну можливість настання тяжких наслідків (створило небезпеку), яка передбачена у деяких нормах чинного КК України як ознака закінченого складу КП (зокрема, ст.ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин», 267 КК України «Порушення правил поведження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами», 272-277 КК України «КП проти безпеки виробництва»). Йдеться про так звані делікти поставлення у небезпеку («делікти створення небезпеки»), які спричиняють об'єкту кримінально-правової охорони принаймні організаційну шкоду.

4. Теорія кримінального права розглядає причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком з позиції філософії. Тому, *причинний зв'язок* – це зв'язок, який об'єктивно існує між діянням (причиною) і суспільно-небезпечним наслідком (наслідком), коли діяння породжує настання суспільно-небезпечного наслідку.

Ознаки причинного зв'язку:

- це об'єктивно існуючий зв'язок між причиною (діянням) і наслідком;
- причина (діяння) повинно передувати наслідку;
- причина (діяння) повинна зумовлювати наслідок;
- діяння перебуває в причинному зв'язку з наслідком, якщо воно з неминучістю спричиняє настання цього наслідку.

Розрізняють необхідний причинний зв'язок та випадковий, причинний зв'язок при безпосередньому заподіянні (прямий причинний зв'язок) та опосередкований необхідний причинний зв'язок.

Необхідний причинний зв'язок – це такий причинний зв'язок, який відбиває закономірності розвитку об'єктивного світу, коли причина сама у собі містить реальну можливість настання певного наслідку (ст. 115 КК України «Умисне вбивство»).

При *випадковому причинному зв'язку* наслідки не породжуються закономірним розвитком діяння людини. Наслідок є результатом випадкового збігу обставин, він не є результатом внутрішнього розвитку діяння, а викликається іншими причинами й обставинами (ст. 119 КК України «Вбивство з необережності»).

При опосередкованому причинному зв'язку суб'єкт заподіює суспільно-небезпечне діяння, застосовуючи різні механізми, використовуючи тварин або поведінку інших осіб.

5. До інших факультативних ознак об'єктивної сторони належать: місце, час, знаряддя, спосіб, засоби й обстановка вчинення КП. Ці ознаки стають обов'язковими, коли вони прямо вказані в диспозиції статті Особливої частини КК України або впливають з неї.

Місце вчинення КП – це певна територія, на якій вчинюється КП та настають суспільно-небезпечні наслідки (ст. 407 КК України «Самовільне залишення військової частини або місця служби» – військова частина або місце служби).

Час вчинення КП – певний проміжок часу, протягом якого скоюється КП (ст. 117 КК України «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» – під час пологів або відразу після пологів).

Спосіб вчинення КП – це сукупність прийомів і методів, що використовуються при вчиненні КП (ст. 190 КК України «Шахрайство» – обман чи зловживання довірою).

Знаряддя і засоби вчинення КП – це речі матеріального світу, за допомогою яких полегшується вчинення КП.

Засоби вчинення КП – це предмети матеріального світу, які полегшують чи прискорюють вчинення КП, або є необхідними для його вчинення (ст. 353 КК України «Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи» – використання форменого одягу чи службового посвідчення працівника правоохоронного органу).

Знаряддя вчинення КП – це предмети, за допомогою яких виконується об'єктивна сторона складу КП (ст. 296 КК України «Хуліганство» – вогнепальна або холодна зброя чи інший предмет, спеціально пристосований або заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень).

Обстановка вчинення КП – це об'єктивні умови, в яких вчиняється КП (ст. 402 КК України «Непокора» – в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці).

Задачі

1. Під час ранкової прогулянки берегом моря тренер з плавання Бекетов, бачив, як тонула жінка, але допомогу їй не надав, бо на той час хворів запаленням легень.

Поясніть, чи має місце в даному випадку кримінально протиправне діяння.

2. Відомо, що 12 березня 2022 року Сергій з ревнощів ударив сокирою в шию Юлію, маючи намір її вбити. Дівчину доставили до лікарні, де вона через три дні померла через втрату крові, спричинену сильною кровотечею. Сергієві було пред'явлено обвинувачення у скоєнні злочину – умисне вбивство. Але слідчий засумнівався, яку дату потрібно вважати часом вчинення злочину.

Допоможіть йому. Відповідь обґрунтуйте.

3. Під час розгрузки машини з продуктовими товарами Цвіркун (працював вантажником) заховав 20 упаковок із холодно-копченою рибою, а потім протягом 10 днів виносив по 2 упаковки зі складу.

Вкажіть, який це склад кр. пр. за особливостями об'єктивної сторони.

4. Осауленко під час сварки зі своєю дружиною (обоє перебували у стані сп'яніння) заподіяв їй легкі тілесні ушкодження. Жінка, рятуючись від побиття, вибігла на балкон і намагалася перелізти на інший, але не втрималась і впала – розбилася на смерть.

Чи перебувають тяжкі наслідки (загибель потерпілої) у причинному зв'язку з діями Осауленка?

5. Подружжя Івченко голосно сварилося, з'ясовуючи стосунки. Розлючена дружина жбурнула у чоловіка кришталеву вазу, однак він встиг відхилитися і ваза, розбивши скло, вилетіла у вікно й упала на голову перехожому Куцому, чим завдала останньому тілесних ушкоджень середньої тяжкості.

Чи перебувають наслідки у вигляді тілесних ушкоджень у причинному зв'язку з діями Івченко? Який характер мав цей зв'язок? Чи підлягає Івченко кримінальній відповідальності?

6. Використовуючи поліцейську форму та підроблене посвідчення працівника правоохоронного органу, Шпаченко проник до службового приміщення аптеки. Мотивуючи свої дії необхідністю проведення перевірки умов зберігання наркотичних засобів, він попросив завідувача аптеки Діденка показати місце й умови зберігання цих засобів. Далі Шпаченко зажадав, аби йому дали можливість ознайомитися з документами на ці ліки. Поки Діденко шукав документацію, Шпаченко відмичкою відкрив сейф і вкрав частину наркотичних засобів, що зберігали в ньому.

У чому полягають об'єктивні ознаки вчиненого діяння? Якими є знаряддя, засоби та предмет цього кр. пр.? Чи обов'язкові вони для кваліфікації посягання за ст. 308 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»?

7. Романенков вирішив викрасти комп'ютери та іншу офісну техніку підприємства, з якого нещодавно звільнився. Плануючи кр. пр., напередодні звільнення Романенков виготовив дублікат ключів від вхідних дверей і кабінетів. Проникнувши до приміщення підприємства, він виніс три комп'ютери, два ксерокси та факс і завантажив їх до власного автомобіля.

Визначте об'єктивні ознаки діяння, вчиненого Романенковим. Встановіть, що є знаряддям, засобом та предметом даного кр. пр. Чи є ці обставини обов'язковими для кваліфікації діяння за ч. 3 ст. 185 КК України?

8. П., керуючи власним автомобілем, не зупинився на червоне світло світлофора, внаслідок чого збив Р., який помер на місці пригоди. Діяння П. було кваліфіковане за ч. 2 ст. 286 КК України.

Назвіть усі ознаки об'єктивної сторони цього складу кр. пр.

9. Водій Л., працюючи на будівельному підприємстві, отримував будівельні матеріали зі складу й віз їх на будівельний майданчик. Частину

матеріалів він завозив собі додому, оскільки знав, що рахувати матеріали у нього ніхто не буде. Дії Л. були кваліфіковані за ч. 1 ст. 191 КК України.

Визначте предмет кр. пр. та спосіб його вчинення.

10. В. запропонував неповнолітньому С. безкоштовно спробувати наркотичний засіб, але той відмовився. Тоді В. зв'язав С. та проти його волі ввів йому наркотики. Поставивши у залежність С. від наркотиків, В. почав продавати їх С. За гроші. Дії В. були кваліфіковані за ч. 3 ст. 314 і ч. 1 ст. 307 КК України.

Визначте предмет і знаряддя вчинення цих кр. пр.

11. К. знаходився в магазині «Хутро». Скориставшись тим, що продавець М. відійшла за товаром до іншого відділу, зайшов за прилавок, відкрив касовий апарат і таємно заволодів грошима в сумі 100 тис. грн. Його дії були кваліфіковані за ч. 3 ст. 185 КК України.

Чим характеризується об'єктивна сторона цього кр. пр.?

12. Карпукін, проникнувши вночі на склад, викрав звідти два пістолети Макарова й автомат Калашнікова.

На який об'єкт – власність чи якийсь інший – посягає це кр. пр.? Зброя у даному випадку є предметом чи знаряддям вчинення кр. пр.?

Теми есе-роздумів

1. Непереборна сила, непереборний фізичний примус, психічний примус: поняття та значення для вирішення питання про кримінальну відповідальність за суспільно небезпечну дію або бездіяльність.

2. Вчення про причинний зв'язок у кримінально-правовій доктрині.

3. Теорії причинності та їх значення в кримінальному праві.

Тести

1. Дія як ознака кр. пр. є:

а) активна та цілеспрямована суспільно небезпечна поведінка людини, що заподіює чи ставить під загрозу заподіяння шкоди охоронювані кримінальним законом суспільні відносини;

б) активна та усвідомлена суспільно небезпечна поведінка людини, що заподіює чи ставить під загрозу заподіяння шкоди охоронювані кримінальним законом суспільні відносини;

в) активна, усвідомлена та цілеспрямована суспільно небезпечна поведінка людини, що заподіює чи ставить під загрозу заподіяння шкоди охоронювані кримінальним законом суспільні відносини;

г) активна та усвідомлена небезпечна поведінка людини, що заподіює шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам.

2. Значення об'єктивної сторони кр. пр. полягає в тому, що:

а) вона є елементом складу кр. пр. та входить до підстави кримінальної відповідальності;

б) завдяки визначенню її ознак залежить правильна кваліфікація кр. пр.;

в) вона допомагає розмежувати кр. пр., а також відмежувати кримінально протиправні діяння від некримінально протиправних;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

3. Ознаки об'єктивної сторони кр. пр. з погляду їх закріплення в диспозиціях норм Особливої частини КК України можна поділити на дві групи:

а) обов'язкові та факультативні;

б) основні та додаткові;

в) загальні та спеціальні;

г) основні та спеціальні.

4. Всі суспільно небезпечні дії можна розділити на:

а) одноразові та багаторазові;

б) енергетичні та вербальні;

в) фізичні та інформаційні;

г) фізичні, інформаційні та конклюдентні.

5. Бездіяльність – це:

а) активна поведінка, що полягає в невчиненні суб'єктом конкретної дії, котру він міг виконати;

б) пасивна поведінка, що полягає в невчиненні суб'єктом конкретної дії, котру він зобов'язаний був виконати;

в) пасивна поведінка, що полягає в невчиненні суб'єктом конкретної дії, котру він зобов'язаний був і міг виконати;

г) активна поведінка, що полягає в невчиненні суб'єктом конкретної дії, котру він зобов'язаний був виконати.

6. Суспільно небезпечні наслідки – це:

а) передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна чи нематеріальна шкода, заподіяна кримінально протиправною дією або бездіяльністю об'єкту посягання;

б) передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна чи нематеріальна шкода, заподіяна об'єкту посягання;

в) передбачена кримінально-правовою нормою майнова шкода, заподіяна об'єкту посягання;

г) передбачена кримінально-правовою нормою немайнова шкода, заподіяна об'єкту посягання.

7. Засоби вчинення кр. пр. – це:

а) предмети матеріального світу, що сприяють (полегшують) вчиненню особою кр. пр.;

б) конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється кр. пр.;

в) предмети, речі, за допомогою яких безпосередньо було вчинено кр. пр.;

г) предмети матеріального світу, у зв'язку з якими було вчинено кр. пр.

8. Діяння, які вчинені під впливом нездоланної сили:

а) є підставою кримінальної відповідальності;

б) виключають кримінальну відповідальність;

в) виключають кримінальну відповідальність у випадку малозначного діяння;

г) є підставою кримінальної відповідальності у виключних випадках.

9. Причинним зв'язком у кримінальному праві називається такий зв'язок між суспільними явищами, при якому:

а) одне явище (суспільно небезпечне діяння) закономірно утворює кримінально протиправні наслідки;

б) одне явище (суспільно небезпечне діяння) закономірно, за внутрішньою необхідністю, утворює інше явище – кримінально протиправні наслідки;

в) суспільно небезпечне діяння утворює кримінально протиправні наслідки;

г) суспільно небезпечне діяння може викликати настання кримінально протиправних наслідків.

10. Кримінальна правова наука має три основні теорії (концепції) щодо проблеми причинного зв'язку:

а) теорія еквівалентності, теорія адекватності причини та теорія необхідного спричинення;

б) теорія умови, теорія причини та теорія діяння;

в) теорія неминучості, теорія можливість настання наслідку та теорія зовнішніх сил;

г) теорія неминучості, теорія еквівалентності та теорія наслідку.

Питання до самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття «об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення».

2. Назвіть та охарактеризуйте форми діяння.

3. Що є суспільно-небезпечними наслідками кримінального правопорушення?

4. Розкрийте сутність причинного зв'язку між діянням і наслідками.

5. Назвіть факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

6. Які обов'язкові та факультативні ознаки характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення?

7. Визначте відмінність знаряддя та засобів вчинення кримінального правопорушення.

8. Яке значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення?

9. Назвіть та охарактеризуйте способи вчинення кримінального правопорушення.

10. Яке значення має встановлення факультативних ознак об'єктивної сторони складу для кваліфікації, розкриття та розслідування кримінального правопорушення?

ТЕМА 6. СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Мета заняття: засвоєння поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» та ознайомлення з ознаками суб'єктів кримінального правопорушення; засвоєння поняття «спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення»; засвоєння понять «неосудність» і «обмежена осудність», розгляд критеріїв визначення неосудності та обмеженої осудності, набуття уявлення про відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені у стані сп'яніння, розгляд видів сп'яніння.

План

1. Поняття та ознаки суб'єкта кримінального правопорушення. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення.
2. Поняття неосудності та критерії її визначення.
3. Обмежена осудність: поняття та значення.
4. Відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені у стані сп'яніння.

Перелік ключових термінів і понять: суб'єкт кримінального правопорушення, осудність, вік людини, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, службова особа, неосудність, медичний критерій, юридичний критерій, хронічна психічна хвороба, тимчасовий розлад психічної діяльності, слабоумство, інший хворобливий стан психіки, обмежена осудність, стан сп'яніння, фізіологічне сп'яніння, патологічне сп'яніння.

1. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом КП є фізична осудна особа, яка вчинила КП у віці, з якого відповідно до цього КК України може наставати кримінальна відповідальність.

Ознаки суб'єкта КП:

1) фізична особа;

2) осудність;

3) досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єктом КП може бути тільки фізична особа. Юридичні особи не можуть бути суб'єктом КП.

Відповідно до чинного КК України суб'єктами КП можуть бути:

– громадяни України;

– особи без громадянства;

– іноземці, що не володіють дипломатичним імунітетом.

Не можуть бути суб'єктом КП:

– померлі особи, які до своєї смерті вчинили КП;

– юридичні особи.

До юридичних осіб застосовуються заходи кримінально-правового характеру, однак вони не є кримінальною відповідальністю, а юридична особа не визнається ані суб'єктом КП, ані суб'єктом кримінальної відповідальності. Це

впливає, зокрема, з того, що одночасно із встановленням заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб законодавець не згадав про них у ст. 18 КК України.

Осудність – це здатність особи під час вчинення КП усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними.

Питання про осудність особи виникає лише при вчиненні нею КП і визначенні інтелектуального та вольового моментів її вини. В інших правових відносинах значення має дієздатність особи. Осудність особи презюмується.

Вік людини – це певний період її розвитку, якісно своєрідний ступінь формування її особистості.

За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення КП виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України).

Але ч. 2 ст. 22 КК України передбачає знижений вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України особи, які вчинили КП у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності за ряд перелічених у ній КП. Перелік КП, за який особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності у віці від 14 років, є вичерпним.

Спеціальний суб'єкт КП – це фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, КП, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 КК України).

Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють обов'язкові ознаки загального суб'єкта.

За своїм змістом усі ознаки спеціального суб'єкта можна поділити на чотири великих групи, за допомогою чого визначити види таких суб'єктів. Це ознаки, що характеризують:

1) *фізичні властивості суб'єкта* (вік, стан здоров'я тощо). Залежно від цього виділяються такі види спеціального суб'єкта, як: повнолітня особа (ст. 155 КК України «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»), особа, яка досягла 18-річного віку, та старші особи, які не досягли 27-річного віку (ст. 335 КК України «Ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу»), особа, хвора на венеричну хворобу (ст. 133 КК України «Зараження венеричною хворобою»);

2) *його правовий і соціальний статус* (громадянство, професія, вид діяльності, характер виконуваної роботи, участь у кримінальному провадженні, наявність судимості тощо). За цією ознакою можна виділити: громадянина України або іноземця (ст. 111 КК України «Державна зрада», ст. 114 КК України «Шпигунство»), медичного чи фармацевтичного працівника (ст. 140 КК України «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником»), військовослужбовця (ст. 431 КК України «Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні») чи особу, яка підлягає призову за мобілізацією (ст. 336 КК України «Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період»), службову особу (ст. 368 КК України

«Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»), фізичну особу-підприємця (ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»), свідка (ст. 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків»), слідчого, прокурора (ст. 372 КК України «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»), особу, яка раніше вчинила певне КП (ст. 152 КК України «Згвалтування»), тощо);

3) *взаємовідносини суб'єкта з потерпілим та іншими особами* – родинні (батько, мати, опікун (ст. 166 КК України «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування») тощо), службові (підлеглий, начальник (ст. 173 КК України «Грубе порушення угоди про працю»)) або інші (наприклад, особа, від якої потерпілий залежить матеріально (ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією»), тощо);

4) *роль у кримінальній протиправній діяльності* (організатор, співвиконавець, пособник, підбурювач, активний учасник тощо).

Ці додаткові ознаки можуть прямо вказуватися в тексті диспозиції конкретної статті або безпосередньо впливати з тексту відповідної кримінально-правової норми. Ознаки спеціального суб'єкта звужують коло осіб, які можуть підлягати кримінальній відповідальності.

Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом (ч. 3 ст. 18 КК України).

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, в органі місцевого самоврядування або автономному утворенні на території держави, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного, місцевого органу або державного, комунального підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів (ч. 4 ст. 18 КК України).

2. Неосудність – це нездатність особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності (біла гарячка), недоумства (дебільність, ідіотія) або іншого хворобливого стану психіки (психопатія, неврози).

Для визначення неосудності використовують два критерії: медичний та юридичний.

Медичний критерій описує всі можливі психічні захворювання, що істотно впливають на свідомість і волю людини. Це, згідно ч. 2 ст. 19 КК України: хронічна психічна хвороба (шизофренія), тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство, інший хворобливий стан психіки.

Наявність тільки медичного критерію не дає підстав для визнання особи неосудною. Для цього, ще обов'язково, потрібен юридичний критерій.

Юридичний критерій – це нездатність особи під час вчинення КП усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

Юридичний критерій виражається двома ознаками:

– інтелектуальною – особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність);

– вольовою – особа не могла керувати своїми діями.

Для встановлення юридичного критерію достатньо наявності хоча б однієї ознаки. Тому в законі інтелектуальна та вольова ознаки розділені між собою сполучником «або».

Відповідно до закону (ч. 2 ст. 19 КК України) особа, яка перебувала під час вчинення суспільно небезпечного діяння у стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

3. Згідно зі ст. 20 КК України, *обмежено осудною* визнається така особа, яка під час вчинення КП, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Для визначення обмеженої осудності використовують також два критерії: медичний та юридичний.

Медичним критерієм є психічний розлад (лунатизм).

Юридичний критерій – це нездатність особи під час вчинення КП повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Юридичний критерій виражається двома ознаками:

– інтелектуальною – особа не могла повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність);

– вольовою – особа не могла повною мірою керувати своїми діями.

Згідно зі ст. 20 КК України обмеження осудності не є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Але вона може враховуватися при призначенні покарання і є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

4. Відповідно до ст. 21 КК України, особа, яка вчинила КП у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, підлягає кримінальній відповідальності.

Стан сп'яніння – це психічний стан особи в момент вчинення КП, викликаний вживанням алкогольних напоїв, наркотичних засобів, лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, який за загальним правилом не виключає осудності, але характеризується послабленням інтелектуальної і вольової сфери психічної діяльності людини і тому може бути такою ознакою діяння та особи винного, яка значно підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого і посилює відповідальність цієї особи.

Сп'яніння буває двох видів: фізіологічним і патологічним.

При *фізіологічному сп'янінні* (алкогольному, наркотичному, токсичному) в особи порушується діяльність нервової системи й самоконтролю. Але у стані глибокого фізіологічного сп'яніння особа не втрачає повною мірою здатності усвідомлювати характер вчинюваних нею дій і керувати ними.

Патологічне сп'яніння є хворобливим станом, що належить до короткочасних психічних розладів і якісно відрізняється від важкого ступеня звичайного побутового сп'яніння (наприклад, біла гарячка). За патологічного сп'яніння присутні психологічний і медичний критерії неосудності.

Згідно з п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення КП особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, є обставиною, яка обтяжує покарання.

Суду надається право, залежно від характеру вчиненого КП, не визнавати цю обставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок.

Задачі

1. Ввечері, в день свого 14-річчя Лев вчинив крадіжку, поєднану із проникненням у житло та умисне вбивство.

Дайте кримінально-правову оцінку діям Лева.

2. Свириденко, матір малолітньої дитини, систематично використовувала її для заняття жебрацтвом.

Ознайомтеся зі ст. 150¹ КК України. Чи може бути Свириденко суб'єктом цього кр. пр.? Хто такий спеціальний суб'єкт кр. пр.? У чому полягає практичний зміст цього поняття?

3. Громадянин Кулаченко 13 квітня 2022 року вчинив крадіжку. З'ясувалося, що документів в нього не було, родичів не має, а місце проживання встановити не вдалося. За висновком судово-медичної експертизи Кулаченко народився у 2008 році.

Дайте кримінально-правову оцінку діям Кулаченка.

4. 20-річний Воронков має довідку про наявну в нього хворобу – kleptomaniю. Пізнього вечора він вчинив крадіжку з нічного магазину.

Вкажіть, чи буде Воронков притягнутий до кримінальної відповідальності.

5. 15-річні Аврамов і Биков і 13-річний Горенко розпили пляшку горілки в міському парку відпочинку й почали бешкетувати, чіплятися до відпочивальників, бити ліхтарі, псувати огорожі. На вимогу Олова припинити такі дії вони відповіли нецензурною лайкою, а потім побили його.

Ознайомтеся зі змістом ст. 296 КК України «Хуліганство» та встановіть, чи є Аврамов, Биков і Горенко суб'єктами цього кр. пр.

6. Для неповнолітньої Світлани (дівчина втратила пам'ять через аварію, а родичів знайти не вдалося) судово-медична експертиза, встановила, що вона «народилася в 2006 році».

Вкажіть, який саме день та місяць їй вважати днем свого народження. Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на діюче законодавство.

7. Повнолітній Савченко разом зі своїм братом у день 14-річчя останнього вчинили крадіжку чужого майна. Дії повнолітнього Савченка суд кваліфікував за ч. 1 ст. 185 КК України, а його брат був визнаний таким, що не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з відсутністю складу кр. пр.

Чи правомірним є непритягнення меншого Савченка до кримінальної відповідальності? Відповідь поясніть.

8. Шайда, керуючи транспортним засобом у стані наркотичного сп'яніння, здійснив наїзд на пішохода, чим спричинив йому тяжкі тілесні ушкодження. Адвокат Шайди стверджував, що стан сп'яніння позбавив його підзахисного можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними, у зв'язку з чим просив суд визнати його неосудним і не притягати до кримінальної відповідальності.

Яке рішення має прийняти суд? Як стан сп'яніння впливає на кримінальну відповідальність особи? Чи може стан алкогольного або наркотичного сп'яніння бути підставою для визнання особи неосудною?

9. Сімнадцятирічний Б. умовив тринадцятирічного Т. вчинити крадіжку чужого майна, що вони спільно і скоїли. Дії Б. суд кваліфікував як крадіжку, вчинену за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 185 КК України) та втягнення неповнолітнього у -протиправну діяльність (ч. 1 ст. 304 КК України).

Чи правильно суд дав оцінку діям Б.? Чи може Б. нести кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 304 КК України?

10. П'ятнадцятирічний А. вступив у злочинну організацію та в її складі вчинив декілька умисних вбивств. А. було засуджено за ч. 1 ст. 255 (участь у кримінальних правопорушеннях, вчинюваних злочинною організацією) та п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство).

Чи правильне рішення прийняв суд?

11. Громадянин Л., працюючи нічним сторожем в АТП № 89, за гроші в сумі 600 грн дозволив К. протягом місяця ставити свій особистий автомобіль на території стоянки цього підприємства. Щодо Л. слідчий розпочав кримінальне провадження за одержання службовою особою неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 368 КК України).

Чи правильним є рішення слідчого?

12. До громадянина П. зайшов його товариш з пляшкою горілки. Хоча П. був сильно втомлений після нічного чергування, однак випив з товаришем 200 г горілки. Після цього П. раптово, без будь-якого приводу, став ламати меблі та бити посуд. На спробу товариша зупинити його П. не реагував та продовжував руйнувати все навколо, під час чого завдав товаришу тяжке тілесне ушкодження.

Щодо П. було розпочате кримінальне провадження за ч. 1 ст. 121 КК України. Судово-психіатрична експертиза встановила, що П. перебував у стані патологічного сп'яніння.

Чи підлягає П. кримінальній відповідальності?

13. К. був притягнутий до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 122 КК України за те, що о 21 год. 50 хв. у вагоні трамвая безпричинно заподіяв складаним ножом поранення двом невідомим йому пасажиром, після чого вискочив з вагона на ходу. Судово-психіатрична експертна комісія дійшла висновку, що К. страждає на гостре психічне захворювання в формі інфекційного психозу та під час інкримінованого йому діяння не міг усвідомлювати свої дії та керувати ними. Суд звільнив К. від кримінальної відповідальності, застосувавши до нього примусові заходи медичного характеру.

Чи правильне рішення прийняв суд щодо К.?

Теми есе-роздумів

1. Вік суб'єкта кримінального правопорушення як обов'язкова ознака: основні правила встановлення.

2. «Суб'єкт кримінального правопорушення», «виконавець кримінального правопорушення», «особа винного» та «особистість злочинця»: співвідношення понять.

3. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: національний та міжнародний досвід.

Тести

1. Фізична особа – це:

- а) завжди людина;
- б) не завжди людина;
- в) жива істота, яка має якості, що можуть мати певне кримінально-правове значення;
- г) особистість, яка володіє певними фізичними та психічними властивостями.

2. Стан осудності – це:

- а) типовий стан психіки людини, характерний для її певного віку;
- б) стан особи під час скоєння кр. пр.;
- в) психічний стан особи;
- г) психічний стан особи під час вчинення кр. пр.

3. Осудність, як правило, поділяють на два види:

- а) загальна та спеціальна;

- б) повна й обмежена;
- в) психологічна та біологічна;
- г) опосередкована та виняткова.

4. Ознаками суб'єкта кр. пр., визначеними в КК України є:

- а) вік особи та осудність;
- б) вік особи, осудність та фізична особа;
- в) вік особи, фізична особа та судимість;
- г) вік особи, фізична особа та дієздатність.

5. Спеціальним суб'єктом кр. пр. не є:

- а) 19-річна особа чоловічої статті, яка ухиляється від призову на строкову військову службу;
- б) 15-річна особа жіночої статті, яка скоїла вбивство своєї новонародженої дитини;
- в) 30-річний слідчий, який вчинив умисне вбивство з особливою жорстокістю;
- г) 20-річний військовослужбовець строкової служби, який вчинив дезертирство.

б. Вік фізичної особи – це:

- а) такий календарний період психофізіологічного розвитку особи, з яким пов'язані біологічні та правові наслідки для юридичного статусу особи;
- б) такий календарний період психофізіологічного розвитку особи, з яким пов'язані соціально-психологічні та правові наслідки для юридичного статусу особи;
- в) такий календарний період психофізіологічного розвитку особи, з яким пов'язані біологічні, соціально-психологічні та правові наслідки для юридичного статусу особи;
- г) такий календарний період психофізіологічного розвитку особи, з яким пов'язані психічні та правові наслідки для юридичного статусу особи.

7. Якщо судово-медична експертиза визначила вік неповнолітнього мінімальною та максимальною кількістю років, наприклад, «неповнолітній має вік 15-16 років», то вважається, що ця особа має вік:

- а) 15 років;
- б) 15 років і три місяці;
- в) 15 років і шість місяців;
- г) 16 років.

8. Якщо судово-медична експертиза встановила, що неповнолітня особа народилася в 2000 році, то днем її народження вважається:

- а) 01 січня 2000 року;
- б) 31 грудня 2000 року;
- в) 01 липня 2000 року;
- г) будь-який день, який ця особа обере для себе самостійно.

9. За відсутності документів вік особи встановлює:

- а) суд;
- б) судово-медичний експерт;
- в) органи ДРАЦС;

г) будь-який державний орган, до якого звернеться ця особа.

10. Особа вважається такою, що досягла певного віку:

а) не в день народження, а починаючи з наступної доби;

б) у день народження;

в) «у день народження», але за певних умов та обставин, які визначені законодавчо;

г) за день до дня народження.

11. Доповніть відповідь елементами, яких не вистачає.

Медичний (біологічний) критерій неосудності пов'язаний з наявністю в особи одного з чотирьох визначених у законі різновидів хворобливого розладу психічної діяльності:

а) _____;

б) _____;

в) _____;

г) іншого хворобливого стану психіки.

Питання до самоконтролю

1. Хто є суб'єктом кримінального правопорушення?

2. Дайте визначення поняття «службова особа».

3. Розкрийте сутність поняття «неосудність».

4. Назвіть критерії неосудності.

5. Розкрийте сутність поняття «обмежена осудність».

6. Назвіть та охарактеризуйте види сп'яніння.

7. З якого віку настає кримінальна відповідальність?

8. Що таке осудність як ознака суб'єкта кримінального правопорушення?

9. Хто є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення?

10. Чи підлягає покаранню особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу?

ТЕМА 7. СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Мета заняття: засвоєння теоретичних знань про суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, розгляд обов'язкових та факультативних ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення; з'ясування сутності вини, умислу, необережності, казусу; набуття уявлення про кримінальні правопорушення з подвійною виною; ознайомлення з факультативними ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення; з'ясування сутності помилки та усвідомлення її значення.

План

1. Поняття, ознаки та значення суб'єктивної сторони.
2. Поняття і значення вини.
3. Умисел та його види.
4. Необережність та її види. Випадок (казус).
5. Кримінальні правопорушення з подвійною (змішаною, складною) виною.
6. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення: мотив, мета та емоційний стан особи.
7. Помилка та її значення.

Перелік ключових термінів і понять: суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, вина, зміст вини, сутність вини, форма вини, ступінь вини, прямий умисел, непрямий умисел, заздалегідь обдуманний умисел, умисел, що раптово виник, афектований умисел, визначений умисел, невизначений умисел, необережність, кримінально протиправна самовпевненість, кримінально протиправна недбалість, мотив кримінального правопорушення, мета кримінального правопорушення, емоційний стан особи, яка вчиняє кримінального правопорушення, помилка у кримінальному праві, юридична помилка, фактична помилка.

1. Суб'єктивна сторона КП – це внутрішня сторона КП, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно-небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків.

Суб'єктивна сторона складу КП характеризується такими ознаками: вина, мотив, мета КП та емоційний стан особи, яка вчиняє КП.

Вина – обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого КП. Мотив, мета та емоційний стан – це факультативні ознаки суб'єктивної сторони КП. Але якщо вони прямо зазначені у диспозиції статті Особливої частини КК України або коли вони однозначно випливають з її змісту, то ці ознаки стають обов'язковими.

Встановлення ознак, що характеризують суб'єктивну сторону складу КП, є необхідною умовою правильної кваліфікації КП, визначає ступінь суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила, впливає на застосування покарання.

2. Поняття вини законодавчо визначене. Згідно зі ст. 23 КК України, «виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності».

Вина як обов'язкова ознака складу КП завжди пов'язана з його об'єктивними ознаками. Вина характеризується змістом, сутністю, формою та ступенем.

Зміст вини – це сукупність психічних елементів, у яких відображаються об'єктивні ознаки КП, які виражають певне ставлення особи до цих ознак.

Негативне ставлення особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, до суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, становить *сутність вини*.

Форма вини – це зазначені в КК України сполучення певних ознак свідомості і волі особи, яка вчиняє КП.

Чинне кримінальне законодавство виділяє дві форми вини – умисел (ст. 24 КК України) і необережність (ст. 25 КК України).

Умисел поділяється на прямий та непрямий, необережність – на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість.

Кожну форму вини характеризують інтелектуальна та вольова ознаки. Інтелектуальна ознака означає усвідомлення особою, яка вчиняє КП суспільної небезпечності діяння та можливих наслідків. Вольова ознака характеризується бажанням, свідомим припусканням, можливістю передбачити настання суспільно небезпечних наслідків КП.

Ступінь вини – це кількісна характеристика вини. Вона визначає тяжкість вчиненого діяння й небезпечність особи винного.

Відсутність вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони виключає склад КП. Визначення форми і ступеня вини – необхідна умова для правильної кваліфікації КП і визначення необхідної міри покарання за вчинене.

3. Умисел буває двох видів: прямий і непрямий.

Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК України).

Інтелектуальний момент прямого умислу включає усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності) та передбачення його суспільно небезпечних наслідків. Вольовий – бажання настання кримінальних протиправних наслідків.

Закон обмежує інтелектуальний момент усвідомленням лише суспільної небезпечності діяння і не вимагає усвідомлення винним його протиправності.

Передбачення при прямому умислі включає усвідомлення як можливості, так і неминучості настання відповідних кримінальних протиправних наслідків.

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України). Так, суб'єкт, який штовхає у воду людину, котра не вміє плавати, з човна, який перебуває на середині широкої і глибокої ріки, не має будь-яких достатніх підстав для реальної надії на те, що потерпілий не загине; особа в цілях захисту свого будинку пустила електричний струм по паркану.

Інтелектуальний момент непрямого умислу також включає усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності) та передбачення його суспільно небезпечних наслідків.

Відмінність між прямим умислом та непрямим полягає у вольовій ознаці. Вольова ознака непрямого умислу полягає у тому, що особа хоча і не бажає, але свідомо припускає настання суспільно небезпечних наслідків.

Поділ умислу на прямий і непрямий має важливе значення для практики застосування кримінального закону. Таке відмежування впливає на кваліфікацію КП та індивідуалізацію кримінальної відповідальності й покарання. Поділ умислу на види також є важливим для відмежування замаху на КП від закінченого КП.

В теорії та практиці кримінального права виділяють ще кілька видів умислу:

За часом виникнення й формування відрізняють умисел заздалегідь обдуманий і такий, що виник раптово.

Заздалегідь обдуманий умисел – це такий умисел, в якому намір вчинити КП і саме КП відокремлені один від одного певним проміжком часу, протягом якого суб'єкт обдумує плани і способи вчинення КП (місце, час, знаряддя й засоби вчинення КП тощо) (ст. 201 КК України «Контрабанда», ст. 257 КК України «Бандитизм»).

Умисел, що раптово виник характеризується раптовістю появи і негайною його реалізацією (характерний для побутових КП, діянь, вчинених на ґрунті особистих неприязних відносин або в стані алкогольного сп'яніння і т.п.).

Окремим видом умислу, що раптово виник, є *афектований*, який виникає у процесі сильного душевного хвилювання під впливом протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого (ст. 116 КК України «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», ст. 123 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»).

За ступенем уявлення винного про наслідки КП умисел поділяється на визначений та невизначений.

Визначений умисел – це такий умисел, коли особа чітко уявляє собі характер і розмір наслідків вчиненого нею діяння. При цьому визначений умисел може бути *простим* (коли винний передбачає настання одного кримінального протиправного наслідку (особа бажає викрасти гроші із каси магазину та має чітке уявлення про характер наслідків)) або *альтернативним* (коли винний

передбачає можливість настання двох або більше, але індивідуально визначених наслідків (при заподіянні проникаючого ножового поранення грудної клітини потерпілого винний однаковою мірою передбачає і бажає настання смерті потерпілого або заподіяння йому тяжкого тілесного ушкодження)).

При *невизначеному умислі* кримінальні протиправні наслідки не є конкретизованими (при нанесенні ударів кулаком винний не передбачає, які саме тілесні ушкодження будуть заподіяні потерпілому: легкі, середньої тяжкості або навіть тяжкі). Відповідальність у таких випадках настає за шкоду, яка фактично заподіяна.

Однак, зазначені вище різновиди умислу не мають самостійного характеру та є деталізацією прямого та непрямого умислу.

4. Необережність буває двох видів: кримінальна протиправна самовпевненість та кримінальна протиправна недбалість.

Необережність є *кримінальною протиправною самовпевненістю*, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК України). Наприклад, водій, перевищуючи швидкість, усвідомлює небезпеку порушення правил дорожнього руху і те, що від його дій можуть наступити суспільно небезпечні наслідки, але вважаючи себе професіоналом, розраховує на їх відвернення (розраховує, що зуміє вчасно загальмувати та запобігти наїзду на пішохода).

Кримінальна протиправна самовпевненість також характеризується інтелектуальними та вольовими ознаками.

Інтелектуальна ознака включає в себе передбаченість особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності).

Вольова ознака полягає у легковажному розрахунку на відвернення суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності). Тобто, особа при кримінальній протиправній самовпевненості недооцінює шкідливості своїх дій та переоцінює ті обставини, які, на її думку, здатні відвернути шкоду.

Необережність є *кримінальною протиправною недбалістю*, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була й могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України). Наприклад, порушення правил користування отруйними речовинами для боротьби із гризунами, що потягло заподіяння шкоди життю або здоров'ю потерпілого; винний викидає у вікно із третього поверху скляну пляшку, що падає на голову перехожому, заподіюючи йому тілесне ушкодження.

Інтелектуальна ознака кримінальної протиправної недбалості полягає у відсутності у особи усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваного нею діяння (дії або бездіяльності), а також відсутності передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків.

Вольова ознака кримінальної протиправної недбалості полягає у двох критеріях – об'єктивному («повинна була» передбачити настання шкідливих наслідків) і суб'єктивному («могла їх передбачити»). Лише їх сукупність утворює кримінальну протиправну недбалість.

Від кримінальної протиправної недбалості слід відрізнити так званий *випадок («казус»)*, тобто невинне заподіяння шкоди. Він має місце тоді, коли особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, не могла і не повинна була передбачити настання кримінальних протиправних наслідків. Наприклад, М. і К. йшли польовою дорогою. М., закурюючи, кинув у зарослий травою кювет палаючий сірник, який потрапив у бочку з-під бензину, внаслідок чого бензин, що залишився в бочці, запалав і стався вибух. Дном бочки, що вилетіло, К. були заподіяні тяжкі тілесні ушкодження. Сам же М. від вибуху не постраждав, бочки, що лежала в кюветі, не бачив. У цьому випадку М. не передбачав можливості заподіяння шкоди К. і не міг її передбачити.

У цьому випадку відсутній суб'єктивний критерій.

5. Змішана (складна, подвійна) форма вини – це різне психічне ставлення (у формі умислу і необережності) особи до самого діяння і суспільно небезпечних наслідків такого діяння.

Виділяються дві групи КП зі змішаною формою вини:

1) діяння, що становить собою порушення правил безпеки, саме по собі, у відриві від наслідків, є адміністративним, дисциплінарним чи іншим правопорушенням, і тільки настання суспільно небезпечних наслідків, причинно пов'язаних з діянням, робить усе вчинене КП. Коли винний порушує правила умисно, має місце змішана форма вини: до діяння – умисел, а до наслідків – необережність; у цілому таке КП розцінюється як необережне (наприклад, ст. 271 КК України «Порушення вимог законодавства про охорону праці», ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», ст. 291 КК України «Порушення чинних на транспорті правил»);

2) передбачене законом умисне діяння спричиняє два різних наслідки: перший (найближчий) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, другий (віддалений) – кваліфікуючою ознакою. Тут щодо діяння і щодо першого, обов'язкового наслідку суб'єктивна сторона виражається в умислі, а щодо іншого (кваліфікуючого) наслідку – тільки в необережності; у цілому КП визнається умисним (наприклад, ч. 2 ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження» – умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, ч. 2 ст. 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна» – умисне знищення або пошкодження майна, що спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, ч. 3 ст. 278 КК України «Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна» – угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки (психічне ставлення до смерті може бути лише необережним).

6. До факультативних ознак суб'єктивної сторони складу КП належать: мотив, мета та емоційний стан. Завдяки ним можна виявити причини протиправної поведінки, точно визначити форму вини і ступінь суспільної небезпеки особи та дати правильну кримінально-правову оцінку вчиненому.

Мотив КП – це внутрішнє спонукання особи на вчинення КП (ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» – корисливих мотивів, ст. 148 КК України «Підміна дитини» – з корисливих або інших особистих мотивів).

Мета КП – це уявлення особи про результат, який вона хоче досягнути, вчинивши КП (ст. 127 КК України «Катування» – з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб, ст. 144 КК України «Насильницьке донорство» – з метою використання людини як донора).

Таким чином, мотив і мета можливі тільки в умисних КП, при цьому мета може бути тільки у КП з прямим умислом. Але не всі мотиви та мета мають кримінально правове значення. До суб'єктивної сторони відносяться лише ті, що визначають суспільну небезпечність діяння, впливають на ступінь його тяжкості або впливають на кваліфікацію.

Емоційний стан особи, яка вчиняє КП – це психічний стан особи, в якому вона перебуває під час вчинення КП внаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого (ст. 116 КК України «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»).

Не всі емоційні стани мають кримінально-правове значення. До суб'єктивної сторони КП відносять лише ті емоційні стани, що супроводжують процес підготовки і вчинення КП та впливають на характер суспільної небезпеки вчиненого діяння. Безумовно, що при підготовці багатьох КП емоційні стани не грають особливої ролі (наприклад, при вчиненні службових чи господарських КП) або наявні емоції не мають юридичного значення.

Ці всі ознаки є факультативними (необов'язковими) ознаками суб'єктивної сторони складу КП. Але, якщо вони прямо вказані в статті Особливої частини КК України або прямо впливають з її змісту, то такі ознаки стають обов'язковими (наприклад, в ст. 364 КК України – корисливі мотиви, в ст. 113 КК України – з метою ослаблення держави, в ст. 123 КК України – сильне душевне хвилювання). Якщо мотив в ряді випадків може бути кваліфікуючою ознакою, то емоційний стан – навпаки, пом'якшуючою обставиною.

7. Помилка у кримінальному праві – це неправильне уявлення особи про дійсний юридичний чи фактичний характер вчиненого нею діяння і його наслідки.

Характер помилки може значно вплинути на правильне встановлення дійсного змісту суб'єктивної сторони складу КП, а також на вирішення питання про правову оцінку вчиненого.

Розрізняють два види помилок: юридичну і фактичну.

Юридична помилка – це неправильне уявлення особи про правову оцінку вчиненого діяння та його наслідків.

Виділяють такі види юридичної помилки:

- а) помилка щодо кримінальної протиправності діяння;
- б) помилка щодо кваліфікації вчиненого;
- в) помилка у виді та мірі покарання.

Помилка в кримінальній протиправності діяння полягає в неправильному уявленні особи про те, що вчинене нею є КП, тоді як насправді КП його таким не визначає, та навпаки – у неправильному уявленні особи про незлочинність діяння, тоді як за законом воно є кримінальним протиправним. У першому випадку кримінальна відповідальність не настає. Так, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка вчиняє скуповування і продаж валютних цінностей і вважає, що ці дії є КП, а в дійсності ж такі діяння не передбачені в КК України як кримінальні протиправні.

Юридична помилка не впливає на кваліфікацію КП та не звільняє від кримінальної відповідальності.

Фактична помилка – це неправильне уявлення особи про обставини, які утворюють об'єктивні ознаки конкретного складу КП.

Існують такі види фактичної помилки:

- а) помилка щодо об'єкта (предмета);
- б) помилка в характері діяння (дії або бездіяльності);
- в) помилка щодо розвитку причинного зв'язку;
- г) помилка відносно суспільно небезпечних наслідків;
- д) помилка щодо особи потерпілого.

Помилка щодо об'єкта має місце у випадках, коли винний спрямовує свої дії проти одного об'єкта, помилково сприймаючи його за інший. Так, особа, бажаючи викрасти наркотичні засоби, проникає до аптеки і викрадає, як вона вважає, наркотичні засоби, в дійсності ж з'ясовується, що викрадені ліки не є наркотичними засобами; бажаючи знищити дім, який належить захиснику, в зв'язку з його діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, особа помиляється адресою і підпалює дім, який належить іншій особі.

Помилка в характері вчиненого діяння полягає в неправильному уявленні особи щодо наявності або відсутності у її діях (бездіяльності) фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону якогось конкретного складу КП. У цьому випадку вчинене кваліфікується не як закінчене КП, а як замах на нього, оскільки намір об'єктивно не було реалізовано. Так, мати новонародженої дитини, бажаючи позбутися неї, кидає дитину в контейнер для сміття, вважаючи, що позбавляє її життя, однак з'ясовується, що дитина народилася мертвою; передача матеріальної винагороди особі, помилково прийнятої за службу.

Якщо особа вважала, що в її діях відсутні ознаки, що утворюють об'єктивну сторону складу даного КП, коли насправді вони є в наявності, виключає її вину і, відповідно, відповідальність за вчинене діяння.

Помилка щодо розвитку причинного зв'язку полягає у неправильному уявленні особи про дійсний розвиток причинного зв'язку між вчиненим нею КП і результатом, який настав. Таке неправильне уявлення не впливає на форму вини й відповідальність особи. Так, якщо особа, бажаючи вбити людину, стріляє в ділянку грудної клітини і вважає, що смерть настане від поранення серця, а в дійсності потерпілий помер від сильної крововтрати внаслідок поранення артерії, то така невідповідність передбачуваного і дійсного розвитку причинного зв'язку не виключає умислу на вбивство і відповідальність настає саме за умисне

вбивство, тому що винний не помилявся в загальних закономірностях настання смерті від поранення життєво важливих органів.

Помилка відносно суспільно небезпечних наслідків полягає у помилковому уявленні особи про розмір спричиненої КП шкоди. Можливі два варіанти кримінально-правової оцінки зазначеної помилки. У першому, суб'єкт помилково вважає, що заподіяна ним шкода буде меншою, ніж та, яку він насправді спричиняє. У другому, суб'єкт має помилкове уявлення щодо кількісного розміру заподіяних ним збитків. Так, особа, умисно завдає удару потерпілому, який внаслідок падіння одержує смертельне ушкодження.

Помилка щодо особи потерпілого полягає в тому, що винний, вирішивши здійснити посягання на одну конкретну особу, помилково приймає за неї іншу особу, на яку і здійснює посягання. Так, винний, бажаючи вбити С., вбиває В., помилково сприйнятого за С.

Така помилка не впливає на форму вини і на кваліфікацію вчиненого, за тієї умови, що ознаки потерпілого не є обов'язковими для КП, який задумав вчинити винний.

Помилку в особі потерпілого необхідно відрізнити від деяких випадків помилки в об'єкті, зовнішньо схожих з помилкою в особі. Наприклад, особа, бажаючи помститися судді, який постановив рішення не в її інтересах, чекає його ввечері на вулиці і спричиняє тяжке тілесне ушкодження. Однак виявляється, що вона помилилася і прийняла за суддю іншу людину. У цьому випадку хоча шкода заподіяна здоров'ю іншої людини, але помилка була не в особі потерпілого, а в об'єкті: винний спрямовував свої дії не тільки проти здоров'я, а й на заподіяння шкоди нормальній діяльності правосуддя. Питання про його вину і відповідальність тут повинно вирішуватися за правилами помилки в об'єкті: винний має відповідати за замах на КП, передбачений в ч. 3 ст. 377 КК України – умисне заподіяння судді тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя.

Від помилки в особі потерпілого необхідно також відрізнити випадки відхилення дії або удару, що зовні схожі на цю помилку, але не є нею. При відхиленні дії суб'єкт спрямовує свої дії на заподіяння шкоди одній особі, але з причин, які від нього не залежали (а не внаслідок його помилки), шкода заподіюється іншій особі. Наприклад, суб'єкт, побачивши В., який вийшов на ганок і бажаючи його вбити, стріляє в нього, але в цей час на ганок виходить дружина В., в яку і потрапила куля. При відхиленні дії, на відміну від помилки в особі потерпілого, відповідальність повинна наставати, по-перше, за спрямованістю умислу (в нашому випадку – за замах на умисне вбивство) і, по-друге, за позбавлення життя іншої особи з непрямым умислом чи з необережності, залежно від конкретних обставин справи.

Непридатний замах має місце, коли об'єктивні ознаки складу КП (об'єкт і засоби вчинення КП), щодо яких в особі складається неправильне уявлення, не мають тих характеристик, властивостей, при наявності яких суспільно небезпечне діяння може спричинити настання шкоди.

Підвидами непридатного замаху є *замах на непридатний об'єкт* (наприклад, постріл у людину, яка померла вже до цього через серцевий напад,

викрадення пустого сейфа) і *замах з непридатними засобами* (наприклад, намагання здійснити постріл при вбивстві людини зі зброї, що є несправною).

Таким чином, кримінально-правове значення має фактична помилка лише щодо тих обставин, які є об'єктивними ознаками відповідного складу КП.

Задачі

1. Кияниця, щоб помститися своїй колишній дружині Ганні за новий шлюб, підпалив вночі двері її квартири, гадаючи, що там нікого немає. Внаслідок цього підпалу загинули старенькі батьки Ганни, які приїхали на гостини до доньки.

Вкажіть форму та вид вини Кияниці.

2. Колобродов, аби не допустити проникнення на свій город сторонніх осіб, оточив його дротом, який підключив до електромережі з напругою 220 В. 10-річний Антоненко підійшов до дроту, котрий у цей час був під напругою, доторкнувся до нього рукою і був смертельно травмований електрострумом.

Яке кр. пр. – умисне чи необережне – вчинив Колобродов? Визначте інтелектуальний і вольовий моменти його вини.

3. Водій Зайченко, керуючи автомобілем у стані алкогольного сп'яніння, порушив правила дорожнього руху та вчинив наїзд на пішохода Петриківську, яка померла на місці події від отриманих травм.

Визначте психічне ставлення водія Зайченка до вчиненого кр. пр.

4. Саламатін та Коржанський, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, почали мірятися силою і боротися. Намагаючись повалити на підлогу Саламатіна, Коржанський поставив йому підніжку й штовхнув. Не втримавши рівновагу, Саламатін впав, ударився головою, внаслідок чого отримав середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Визначте форму і вид вини Коржанського.

5. Громадянка Резніченко придбала з метою збуту у невстановленої особи 15 г порошку білого кольору, вважаючи, що це «високоякісний» кокаїн. За висновком експертизи, порошок білого кольору виявився цукровою пудрою.

Дайте правову оцінку діям громадянки Резніченко.

6. 14-річний Гаврилов, вважаючи, що кримінальна відповідальність настає з шістнадцяти років, викрав із сумки вчительки гаманець, в якому було п'ятсот гривень.

До якого різновиду помилок можна віднести дану ситуацію? Чи впливає ця помилка на вину і відповідальність Гаврилова?

7. Томченко, дізнавшись про зраду дружини, вирішив отруїти її, щоби помститися. Для цього він придбав щурячу отруту, яку додав до чаю та їжі. В результаті отруєння померла сусідка Томченків, котра того дня несподівано завітала до них у гості і яку дружина пригостила отруєним чаєм, сама при цьому випивши кави. Томченка в цей час вдома не було.

Чи підлягає Томченко кримінальній відповідальності за смерть сусідки? Яка помилка мала місце?

8. Литковський вирішив отруїти дружину з метою отримання спадщини. Для цього він назбирав отруйних грибів і приготував вечерю, якою пригостив

дружину. Після вечері Литковський, бажаючи позловтішатися, розповів жінці про свій намір. Шкода здоров'ю дружини не настала, оскільки Литковський помилився щодо отруйності грибів.

Визначте вид помилки та її вплив на кваліфікацію.

9. Х., прагнучи заволодіти майном перехожого О., пізно ввечері напав на нього та, погрожуючи складеним ножом, відібрав особисті речі громадянина – гаманець, куртку та портфель.

Розкрийте суб'єктивну сторону вчиненого Х. кр. пр. Визначте ознаки інтелектуального та вольового моментів виду умислу, якими характеризується вина Х.

10. Ф., під час тривалого відрядження свого чоловіка, завагітніла від знайомого по роботі. Приховуючи свою вагітність, Ф. постійно нервувала. Народивши у себе вдома дитину, вона одразу задушила її.

Варіант. Через три дні після народження дитини Ф. зателефонував її чоловік та повідомив про своє прибуття. Побоюючись розправи з його боку, Ф. втопила дитину в ставку.

Розкрийте суб'єктивну сторону вчиненого Ф. кр. пр. Визначте ознаки інтелектуального та вольового моментів виду умислу, якими характеризується вина Ф.

11. З метою заволодіння комп'ютерною технікою озброєний обрізом П. проник до будинку однієї з міських телерадіокомпаній, обеззброїв і зв'язав охоронця, засунувши йому в рот великий кляп. Кляп перекрив дихальні шляхи та охоронець від цього помер.

Охарактеризуйте суб'єктивну сторону вчиненого П. кр. пр. та визначте його ставлення до вчиненого ним діяння та його наслідків.

12. Б. незаконно публічно вжив наркотичні засоби, а потім сів у свій автомобіль та поїхав. Керуючи автомобілем у стані наркотичного сп'яніння, він порушив правила дорожнього руху та здійснив наїзд на пішохода О. Потерпілий одразу помер на місці події.

Визначте психічне ставлення Б. до вчинених ним кр. пр.

Теми есе-роздумів

1. Критерії поділу вини на форми і види у КК України.
2. Змішана форма вини: поняття та значення для кваліфікації.
3. Випадок (казус) у кримінальному праві та його значення.
4. Поняття помилки та її вплив на кримінальну відповідальність.

Тести

1. До обов'язкових ознак суб'єктивної сторони належать:

- а) вина та мета кр. пр.;
- б) вина та емоційний стан;
- в) вина та мотив кр. пр.;
- г) вина.

2. Вина – це:

- а) психічне ставлення осудної особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння;
- б) психічне ставлення осудної особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння та до його наслідків;
- в) психічне ставлення осудної особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння та до його наслідків у формі умислу чи необережності;
- г) психічне ставлення осудної особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння у формі умислу чи необережності.

3. Особа вважається невинуватою у вчиненні кр. пр. і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки:

- а) її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду;
- б) її вину не буде доведено в законному порядку;
- в) її вину не буде встановлено обвинувальним вироком суду;
- г) вона самотійно не зізнається, що вчинила кр. пр.

4. Зміст вини – це:

- а) негативне ставлення особи, яка вчинила кр. пр., до суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом;
- б) тяжкість вчиненого діяння та небезпечність винної особи;
- в) відображення у свідомості людини об'єктивних ознак кр. пр.;
- г) внутрішні процеси, що відбуваються у психіці осудної особи під час вчинення нею діяння.

5. Сутність вини – це:

- а) негативне ставлення особи, яка вчинила кр. пр., до суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом;
- б) тяжкість вчиненого діяння та небезпечність винної особи;
- в) відображення у свідомості людини об'єктивних ознак кр. пр.;
- г) внутрішні процеси, що відбуваються у психіці осудної особи під час вчинення нею діяння.

6. Подвійна (складна) форма вини має місце коли:

- а) особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його проміжні суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання й при цьому до інших (кінцевих) наслідків ставилася необережно;
- б) особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки й хоча не бажала, та свідомо припускала їх настання;
- в) особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання;
- г) особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була й могла їх передбачити.

7. За спрямованістю та конкретизацією бажаного результату умисел поділяється на:

- а) простий і альтернативний;
- б) визначений і невизначений;

- в) прямий і непрямий;
- г) конкретизований і неконкретизований.

8. «Випадок» («казус») – це такий:

- а) психічний стан особи, за якого вона не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, не повинна була чи (і) не могла їх передбачити;
- б) фізіологічний стан особи, за якого вона не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, не повинна була чи (і) не могла їх передбачити;
- в) емоційний стан особи, за якого вона не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, не повинна була чи (і) не могла їх передбачити;
- г) внутрішній стан особи, за якого вона не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, не повинна була чи (і) не могла їх передбачити

9. Помилка у кримінальному праві – це:

- а) неправильне уявлення особи про дійсний характер учиненого нею діяння;
- б) неправильне уявлення особи про дійсний фактичний характер учиненого нею діяння та його наслідки;
- в) неправильне уявлення особи про дійсний юридичний або фактичний характер учиненого нею діяння та його наслідки;
- г) неправильне уявлення особи про сутність та зміст учиненого нею діяння.

10. Залежно від змісту неправильного уявлення особи розрізняють два види помилки:

- а) юридичну та фактичну;
- б) здійснену та нездійснену;
- в) кваліфіковану та некваліфіковану;
- г) потенційну та опосередковану.

Питання до самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття «суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення».
2. Дайте визначення поняття «вина».
3. Перелічіть та охарактеризуйте види умислу.
4. Перелічіть та охарактеризуйте види необережності.
5. Що являє собою фактична помилка?
6. Які обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони можна виділити?
7. Які факультативні ознаки суб'єктивної сторони можна назвати?
8. Що таке змішана форма вини?
9. Що таке мотив кримінального правопорушення та які види його бувають?
10. Що таке випадок (казус)?

ТЕМА 8. СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Мета заняття: формування теоретичних знань щодо стадій кримінального правопорушення та їх видів; усвідомлення сутності закінченого та незакінченого кримінального правопорушення; розгляд видів закінченого кримінального правопорушення; з'ясування сутності поняття «готування до кримінального правопорушення»; ознайомлення з видами замаху на кримінальне правопорушення, кримінальною відповідальністю за незакінчене кримінальне правопорушення; ознайомлення з поняттями «добровільна відмова» і «дійове каяття», розгляд їх ознак.

План

1. Поняття та види стадій кримінального правопорушення.
2. Поняття та види закінченого кримінального правопорушення. Незакінчене кримінальне правопорушення та його види.
3. Готування до кримінального правопорушення.
4. Замах на кримінальне правопорушення.
5. Кримінальна відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення.
6. Добровільна відмова від кримінального правопорушення. Дійове каяття.

Перелік ключових термінів і понять: стадії вчинення кримінального правопорушення, готування до кримінального правопорушення, замах на кримінальне правопорушення, попередня кримінально протиправна діяльність, закінчене кримінальне правопорушення, момент закінчення кримінального правопорушення, триваюче кримінальне правопорушення, продовжуване кримінальне правопорушення, незакінчене кримінальне правопорушення, підшукування засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення, пристосування засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення, підшукування співучасників, змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, закінчений замах, незакінчений замах, замах на непридатний об'єкт, замах із непридатними засобами, добровільна відмова, дійове каяття.

1. Стадії вчинення КП – це передбачені КК України етапи його здійснення, які істотно різняться між собою характером діяння (дії чи бездіяльності) та моментом його закінчення.

Згідно з КК України існує три стадії вчинення КП:

- готування до КП;
- замах на КП;
- закінчене КП.

Закінченим КП визнається діяння, яке містить усі ознаки складу КП, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 13 КК України).

Згідно з ч. 2 ст. 13 КК України незакінченим КП є готування до КП та замах на КП.

Готуванням до КП є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення КП, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення КП.

Замах на КП – це вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення КП, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, якщо при КП не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. Тобто замах на КП полягає в безпосередньому виконанні об'єктивної сторони складу задуманого КП, яке завершити винному не вдалось.

Готування до КП та замах на КП ще називають *попередньою кримінальною протиправною діяльністю*. Попередня кримінальна протиправна діяльність можлива тільки при вчиненні КП з прямим умислом.

2. Згідно з ч. 1 ст. 13 КК України *закінченим КП* визнається діяння, яке містить усі ознаки складу КП, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України. Тобто, закінченим КП вважається діяння, коли винний виконав усі дії, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу КП, досяг бажаного результату, заподіяв шкоду об'єкту КП.

Момент закінчення КП є різним в залежності від конструкції складу КП: КП з формальним складом, з матеріальним та усіченим складом.

КП з формальним складом – це КП, в яких суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Такі КП вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у законі дій.

КП з матеріальним складом – це КП, в яких суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. КП вважається закінченим з моменту настання наслідків, вказаних у диспозиції статті КК України.

КП з усіченим складом – це такі, які визнаються закінченими на більш ранніх стадіях вчинення КП: готуванні або замаху.

Ще в теорії кримінального права вирізняють такі види КП, як КП, що триває та продовжуване КП, яким притаманні деякі особливості їх закінчення.

Триваюче КП – це таке одиничне КП, яке розпочавшись дією чи бездіяльністю особи, характеризується безперервним вчиненням складу певного КП (наприклад, носіння, зберігання вогнепальної зброї).

Момент закінчення таких КП настає з припиненням вчинення діяння або з настанням події, яка виключає його вчинення.

Продовжуване КП – це діяння, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним кримінальним протиправним наміром й утворюють у своїй сукупності єдине КП, ознаки якого передбачені однією статтею або частиною статті Особливої частини КК України (наприклад, здійснення крадіжки майна частинами).

Момент закінчення таких КП визначається моментом вчинення останньої кримінальної протиправної дії.

Незакінченим є таке КП, в якому не настали бажані для суб'єкта КП суспільно небезпечні наслідки, або ним вчинені не всі дії, які створюють об'єктивну сторону конкретного КП. Це готування до КП або замах на КП.

Незакінченим КП може бути з двох причин: з причин, які не залежали від волі винного, та з причин, які залежали від волі винного. У першому випадку КП не доводиться до кінця з об'єктивних причин (наприклад, затримання винного на стадії готування до КП). У другому – з суб'єктивних причин, тобто, коли винний добровільно відмовляється від доведення КП до кінця.

3. Готуванням до КП є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення КП, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення КП. Тобто будь-яке умисне створення умов для вчинення КП (ч. 1 ст. 14 КК України).

Готування до КП може проявлятися у таких формах:

- а) підшукуванні засобів чи знарядь вчинення КП;
- б) пристосуванні засобів чи знарядь вчинення КП;
- в) підшукуванні співучасників;
- г) змові на вчинення КП;
- г) усуненні перешкод;
- д) іншому умисному створенні умов для вчинення КП.

Підшукування засобів чи знарядь вчинення КП – це їх придбання будь-яким шляхом (купівля, отримання у подарунок, у борг, запозичення на певний час, пошук тощо) для вчинення КП (наприклад, купівля, обмін або викрадення засобів чи знарядь для вчинення КП; використання предметів побуту, підготовка транспортних засобів, придбання спеціальних предметів (маски, бронежилети), підробка документів тощо).

Пристосування засобів чи знарядь вчинення КП – це дії щодо виготовлення або зміни будь-яких предметів матеріального світу для більш зручного, більш ефективного їх використання у вчиненні КП (наприклад, перетворення мисливської рушниці на обріз, виготовлення спеціального ножа для вчинення розбійного нападу, кліше для виготовлення фіктивних грошових знаків).

Підшукування співучасників – це залучення до вчинення КП інших осіб (співвиконавця, організатора, пособника, підбурювача).

Змова на вчинення КП – це попередня домовленість двох чи більше осіб про спільне вчинення КП.

Усунення перешкод – це усунення перешкод або перепон для вчинення КП (наприклад, відключення сигналізації, телефонного зв'язку чи освітлення щодо об'єкта (предмета) КП, підкуп чи інший спосіб впливу щодо охоронника об'єкта).

Інше умисне створення умов для вчинення КП – це різноманітні дії, які полегшують вчинення КП або його приховування (наприклад, збирання необхідних відомостей про зручний час для вчинення КП, обстеження місця здійснення обумовленого КП, перебування правопорушника у засідці, з якої можна вчинити успішний напад на потерпілого, тощо).

Дії з готування до КП можуть створювати склад іншого закінченого КП.

З об'єктивної сторони готування до КП, як правило, виражається в активних діях. Інколи воно може виражатися і в бездіяльності.

Готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК України).

Готування необхідно відрізнити від виявлення умислу на вчинення КП. *Виявлення умислу на вчинення КП* – це прояв будь-яким способом наміру вчинити КП. Воно не є кримінально караним, тому що у виявленні умислу не має самих кримінальних протиправних дій або бездіяльності, які є необхідними для будь-якого КП.

4. *Замахом на КП* є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення КП, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, якщо при КП не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі (ч. 1 ст. 15 КК України).

Існують три ознаки об'єктивної сторони замаху:

а) вчинення винним діяння, спрямованого на вчинення конкретного КП (починається виконання об'єктивної сторони конкретного КП);

б) не доведення КП до кінця (об'єктивна сторона складу КП виконується лише частково, не отримує свого повного розвитку);

в) не доведення кримінальної протиправної діяльності з причин, що не залежали від волі винного. Причини можуть бути різні, – опір потерпілого, затримання злочинця, використання вогнепальної зброї, яка не може вистрілити; відсутність можливостей відключити сигналізацію, – і вони повинні бути вказані у вирокі суду.

Суб'єктивна сторона замаху на КП характеризується тільки прямим умислом (ч. 1 ст. 15 КК України). Особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає настання конкретних суспільно небезпечних наслідків і бажає довести КП до кінця та настання таких наслідків.

Законодавчо виділено два види замаху: закінчений і незакінчений.

Замах на вчинення КП є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення КП до кінця, але КП не було закінчено з причин, які не залежали від її волі (ч. 2 ст. 15 КК України) (наприклад, зловмисник з метою вбивства спрямував постріл у свою жертву і тяжко поранив її, але хірурги врятували життя потерпілого).

Замах на вчинення КП є незакінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення КП до кінця (ч. 3 ст. 15 КК України) (наприклад, злодій з метою викрасти гроші запустив руку в сумку пасажира, але був схоплений за руку, крадіжки не сталося).

Критерієм поділу замаху на такі види є суб'єктивне ставлення винного до вчинених ним діянь, його власне уявлення про ступінь виконання ним кримінального протиправного діяння.

Теорія кримінального права в залежності від придатності об'єкта та засобів посягань виділяє придатний замах та непридатний замах.

Непридатний замах поділяється на: замах на непридатний об'єкт (предмет) та замах із непридатними засобами.

Замах на непридатний об'єкт (предмет) має місце тоді, коли можливість спричинення шкоди об'єкту виключається у зв'язку з його особливими якостями або у зв'язку з його відсутністю на місці КП (наприклад, спроба крадіжки порожнього сейфа, постріл у труп замість живої людини).

Замах із непридатними засобами – це помилкове чи через незнання використання винним таких засобів, які об'єктивно не могли привести до завершення КП (наприклад, використання вогнепальної зброї, яка не може вистрілити, підсипання до келиха з вином замість миш'яку порошок аспірину).

Непридатний замах не виключає кримінальної відповідальності. Однак, згідно з ч. 2 ст. 11 КК України, у зв'язку з відсутністю суспільної небезпечності не тягнуть за собою кримінальної відповідальності замаху з використанням марновірних (забобонних) засобів, які полягають у вчиненні таких дій, які на думку особи, повинні через потойбічні сили заподіяти шкоду конкретній людині чи предмету (наприклад, закляття, ворожба). Також не тягнуть за собою кримінальної відповідальності замаху з використанням непридатних через повну неосвіченість винного засобів, тобто коли особа внаслідок зазначених обставин застосовує для заподіяння шкоди абсолютно нешкідливі засоби (наприклад, висушене м'ясо гадюки).

5. За ст. 16 КК України за готування до КП та замах на КП настає кримінальна відповідальність за ст. 14 або ст. 15 і за тією статтею Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за закінчене КП, до якого винний готувався чи на який зробив замах. Це посилення необхідне через те, що склади КП у диспозиціях Особливої частини КК України сформульовані як закінчені посягання.

Оскільки згідно із ч. 2 і ч. 3 ст. 15 КК України закінчений і незакінчений замах на КП може полягати лише в діях, то вчинений замах на КП шляхом бездіяльності має кваліфікуватися за ч. 1 ст. 15 і відповідною статтею Особливої частини КК України.

Якщо у діянні особи при готуванні до КП чи замаху на нього присутні ознаки іншого закінченого КП, то все слід кваліфікувати за сукупністю як незакінчене КП і за інше закінчене КП (наприклад, ч. 2 ст. 15 і ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 263 КК України – закінчений замах на умисне вбивство, незаконне придбання вогнепальної зброї).

Згідно з ч. 2 ст. 14 КК України, готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Також не тягне кримінальної відповідальності попередня кримінальна протиправна діяльність до малозначних діянь.

6. *Добровільною відмовою* є остаточне припинення особою за своєю волею готування до КП або замаху на КП, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення КП до кінця (ч. 1 ст. 17 КК України).

Ознаки добровільної відмови:

а) остаточне припинення особою готування до КП або замаху на КП (тобто цілковита й безповоротна відмова від доведення КП до кінця) (наприклад, немає добровільної відмови від спроби повторного пострілу в потерпілого у зв'язку з осічкою чи промахом, і винний підлягає кримінальній відповідальності за замах на вбивство);

б) відмова від КП з власної волі особи (тобто особа за власним бажанням відмовляється від доведення КП до кінця, а мотиви, які призвели до такого бажання можуть бути різними) (наприклад, усвідомлення аморальності діяння, каяття, бажання виправитися, страх перед відповідальністю, жалість, невігідність вчинення КП тощо);

в) усвідомлення особою можливості доведення КП до кінця (тобто усвідомлення особою відсутності перешкод для доведення КП до кінця) (наприклад, якщо суб'єкт з метою крадіжки грошей проник у помешкання каси, але, злякавшись відповідальності, сейф зламувати не став і залишив касу, не знаючи при цьому, що в сейфі не було грошей, то йдеться про добровільну відмову, хоча реальної можливості вчинення крадіжки в даній ситуації взагалі не було; винний з метою згвалтування довів потерпілу до беспорядного стану, застосувавши алкогольні напої або наркотики, і, усвідомлюючи, що він може безперешкодно довести злочин до кінця, пожалів жертву і відмовився від продовження злочину).

Добровільна відмова можлива на стадії готування до КП та замаху на КП, тобто тільки у незакінченому КП. *Вона здійснюється шляхом бездіяльності, у пасивній формі.*

Але при закінченому замаху добровільна відмова можлива лише тоді, коли між здійсненням діяння та настанням кримінальних протиправних наслідків є проміжок часу, достатній для відвернення таких наслідків. У цьому випадку добровільна відмова можлива тільки при активних діях (наприклад, особа штовхнула потерпілого у водоймище з метою позбавлення його життя, а потім врятувала його; суб'єкт залишив ввімкнену електроплиту з метою зробити пожежу, а коли пожежа виникла, загасив вогонь).

Якщо між діянням та кримінальними протиправними наслідками не існує достатнього проміжку часу, то добровільна відмова на стадії закінченого замаху не можлива.

Згідно з ч. 2 ст. 17 КК України, особа, яка добровільно відмовилася від доведення КП до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого КП. Наприклад, особа, яка з метою умисного вбивства виготовила вогнепальну зброю, після чого добровільно відмовилася від вчинення такого вбивства, не підлягає кримінальній відповідальності за готування до умисного вбивства, але відповідатиме за незаконне виготовлення вогнепальної зброї за ч. 1 ст. 263 КК України.

Слід розрізняти добровільну відмову від дійового каяття.

Дійове каяття – це дії особи після вчинення нею КП, спрямовані на загладження його наслідків (запобігання шкідливим наслідкам КП, відшкодування заподіяного збитку або усунення шкоди, сприяння розкриттю КП, звернення із зізнанням та ін.).

Дійове каяття можливе як в умисних КП, так і в необережних. Дійове каяття вчинюється шляхом тільки активних дій.

Дійове каяття не виключає кримінальної відповідальності, але, як правило, розглядається як пом'якшуюча покарання обставина.

Задачі

1. Із метою вбивства Онуфрієва, Гарькавий підпалив будинок, де той мешкав. У цей час Онуфрієва в будинку не було, про що Гарькавий не знав. Внаслідок пожежі ніхто не постраждав.

Вкажіть стадію вчинення кр. пр. та охарактеризуйте її.

2. Любченко хотів викрасти антикваріат з квартири колекціонера Сотника, коли той поїде на дачу. Однак проникнувши у житло Сотника, Любченко не зміг вчасно вимкнути сигналізацію, через що був затриманий працівниками поліції на місці вчинення кр. пр.

Визначте стадію вчинення кр. пр. У чому суть різниці між готуванням до кр. пр. і замахом на кр. пр.?

3. Під час полювання Куцевалов порушуючи встановлені правила зробив кілька пострілів. Одним пострілом був поранено Татарова, який знаходився на лінії вогню. Відомо, що дії Куцевалова були кваліфіковані як замах на вбивство з необережності.

Вкажіть чи правильною є кваліфікація. Відповідь обґрунтуйте з посиланням на діюче законодавство.

4. Одінцов вирішив пограбувати банк і втекти з грошима за кордон. Він розробив детальний план нападу на банк і втечі з коштами. Аби виїхати з України, спеціально придбав туристичну путівку до Європи; у ніч перед нападом сховав сумку зі змінним одягом біля приміщення банку. Однак прийшовши у визначений для пограбування час до банку, Одінцов побачив озброєних інкасаторів, які заходили в банк, злякався і передумав вчиняти кр. пр.

Визначте, чи є в діях Одінцова ознаки добровільної відмови від вчинення кр. пр.? Назвіть стадію вчинення кр. пр.

5. Власенко вирішила виготовити американські долари, оскільки мала намір здійснити поїздку до цієї країни. Для цього вона, спочатку, самостійно виготовила необхідне обладнання, а згодом почала виготовляти зразки, підбираючи потрібний колір.

На цьому етапі її було викрито й затримано. Визначте стадію вчинення кр. пр. та охарактеризуйте її.

6. Пачколіна вирішила позбутися своєї тяжко хворої матері. З цією метою вона підсипала в їжу жінки повільно діючу отруту для гризунів. Страждання потерпілої сильно вплинули на Пачколіну, вона викликала швидку допомогу і повідомила лікарю, чому стан матері погіршився.

Чи можна вважати Пачколіну такою, що добровільно відмовилася від доведення кр. пр. до кінця? Якою має бути правова оцінка її дій?

7. Маючи намір напасти на поштарку, яка розносить пенсію, Кірсанов придбав пістолет. Але зваживши всі обставини та наслідки він відмовився від кримінально протиправного наміру, сховавши пістолет «про всяк випадок» у шафі з одягом.

Вкажіть чи підлягає Кірсанов кримінальній відповідальності. Відповідь обґрунтуйте з посиланням на діюче законодавство.

8. Студенти Куліковський і Знатний, з огляду на те, що до отримання стипендії залишався ще тиждень, а їжа та гроші вже скінчились, вирішили викрасти з місцевої крамниці продукти харчування. Вночі вони відмичкою відкрили замок і набрали продуктів на загальну суму 350 грн. Через докори сумління, шойно отримавши стипендію, Куліковський і Знатний підкинули конверт із грошима продавцю з написом «відшкодування за зниклі продукти».

Чи можна вважати такі дії Куліковського і Знатного добровільною відмовою від кр. пр.? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на діюче законодавство.

9. Ф., перебуваючи у приміщенні магазину «Екомаркет» таємно викрав три пачки печива вартістю 45 грн кожна, завдавши своїми діями матеріальної шкоди на суму 135 грн.

Визначте стадію вчинення умисного кр. пр.

10. Д., перебуваючи у своєму житловому будинку з громадянкою Р., забажав вступити з нею в статевий зв'язок. Коли він повалив Р. на підлогу, вона закричала, що є неповнолітньою. Усвідомивши, що може бути притягнутим до відповідальності за зґвалтування неповнолітньої, Д. припинив свої дії.

Чи є в діях Д. добровільна відмова при незакінченому кр. пр.? Якщо є, то на якій стадії вчинення умисного кр. пр. вона відбулася?

11. Пізно ввечері З., скориставшись відсутністю відвідувачів у кафе, погрожуючи мисливським ножом, який носив із собою, вчинив напад на касира Ш., прагнучи заволодіти виручкою у касі, однак грошей там не виявилось. Після такої невдачі З. швидко вибіг з кафе та зник у невідомому напрямку.

Визначте стадію вчинення умисного кр. пр. Скільки кр. пр. вчинив З.? Якщо декілька, то чи всі вони були закінченими?

Теми есе-роздумів

1. Значення моменту закінчення кримінального правопорушення для його правильної кваліфікації.

2. Основні проблеми кваліфікації незакінченого кримінального правопорушення та їх вирішення у КК України.

3. Співвідношення добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення та дійового каяття при вчиненні кримінального правопорушення.

Тести

1. Видами стадій вчинення кр. пр. є:

- а) готування до кр. пр., замах на кр. пр. та закінчене кр. пр.;
- б) готування до кр. пр. та замах на кр. пр.;
- в) замах на кр. пр. та закінчене кр. пр.;
- г) готування до кр. пр. та закінчене кр. пр.

2. Обґрунтованим є твердження про наявність ієрархії стадій вчинення кр. пр., сутність якої полягає у тому, що:

- а) кожна нижчестояща стадія є складовою вищестоящою, а будь-яка вищестояща охоплює нижчестоящу;
- б) кожне діяння досягає якоїсь однієї стадії;
- в) діяння не може досягти одночасно двох стадій його вчинення, а тому воно завжди повинно кваліфікуватися за найвищою стадією його завершеності;
- г) сукупність попередніх трьох варіантів.

3. Готування не тягне за собою кримінальної відповідальності до:

- а) кр. пр. з необережною формою вини;
- б) до кр. пр. з формальним складом;
- в) до кр. пр. з усіченим складом;
- г) до проступку та нетяжкого злочину.

4. Стадії кр. пр. – це:

- а) структурні елементи складу кр. пр.;
- б) етапи кр. пр.;
- в) ознаки кр. пр.;
- г) сутність кр. пр.

5. Готування до кр. пр. характерне для:

- а) прямого умислу,
- б) непрямого умислу;
- в) кримінальної протиправної недбалості;
- г) кримінальної протиправної самовпевненості.

6. Замах на кр. пр. характерний для:

- а) прямого умислу,
- б) непрямого умислу;
- в) кримінальної протиправної недбалості;
- г) кримінальної протиправної самовпевненості.

7. Особа, яка добровільно відмовилася від кр. пр.:

- а) не підлягає кримінальній відповідальності;
- б) підлягає кримінальній відповідальності;
- в) підлягає кримінальній відповідальності в тому разі, якщо фактично скоєне нею діяння містить склад іншого кр. пр.;
- г) підлягає кримінальній відповідальності в тому разі, якщо це прямо передбачено законом.

8. Видами добровільної відмови від вчинення кр. пр. є:

- а) вдала та невдала;
- б) повністю невдала та частково невдала;

- в) повністю вдала та частково вдала;
- г) повністю вдала та опосередковано вдала.

9. *Інститут добровільної відмови пов'язується зі стадіями вчинення кр. пр., оскільки однією з умов застосування норми про добровільну відмову від вчинення кр. пр. є:*

- а) констатація того, що дане кр. пр. не доведено до кінця;
- б) констатація того, що дане кр. пр. не заподіяло фактичної шкоди;
- в) констатація того, що дане кр. пр. є малозначним;
- г) немає правильної відповіді.

10. *Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільною відмовою є безумовним, тобто:*

- а) його можна переглянути з огляду на наступну поведінку особи;
- б) його не можна переглянути з огляду на наступну поведінку особи;
- в) є обов'язком органів, які здійснюють кримінальну юрисдикцію за наявності передбачених законом умов правомірності;
- г) не є обов'язком органів, які здійснюють кримінальну юрисдикцію за наявності передбачених законом умов правомірності.

11. *Доповніть відповідь елементами, яких не вистачає. Ознаками замаху на кр. пр. є:*

- а) діяння безпосередньо спрямоване на вчинення кр. пр.;
- б) _____;
- в) _____;
- г) _____.

Питання до самоконтролю

1. Які стадії вчинення кримінального правопорушення можна виокремити?
2. Яке кримінальне правопорушення є закінченим?
3. Яке кримінальне правопорушення є незакінченим?
4. Що таке готування до кримінального правопорушення?
5. Що таке замах на кримінальне правопорушення?
6. Які є види замахів?
7. Чи впливають на кваліфікацію етапи закінченого кримінального правопорушення?
8. Які правові наслідки добровільної відмови від кримінального правопорушення?
9. Розмежуйте дійове каяття і добровільну відмову від кримінального правопорушення.
10. На яких етапах вчинення кримінального правопорушення можлива добровільна відмова?

ТЕМА 9. СПІВУЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ

Мета заняття: засвоєння поняття «співучасть у кримінальному правопорушенні» та ознак співучасті; усвідомлення значення співучасті; розгляд видів співучасників і форм співучасті; ознайомлення з особливостями кримінальної відповідальності при співучасті та добровільній відмові; з'ясування сутності поняття «причетність до кримінального правопорушення»; розгляд видів причетності до кримінального правопорушення.

План

1. Поняття співучасті, її об'єктивні та суб'єктивні ознаки.
2. Види співучасників та їх характеристика.
3. Форми співучасті та їх характеристика.
4. Кримінальна відповідальність співучасників. Добровільна відмова при співучасті.
5. Причетність до кримінального правопорушення: поняття та види.

Перелік ключових термінів і понять: *співучасть у кримінальному правопорушенні; виконавець (співвиконавець); організатор; підбурювач; пособник; фізичне пособництво; інтелектуальне пособництво; форми співучасті; проста співучасть (співвиконавство); складна співучасть (співучасть з розподілом ролей); група осіб; попередня змова; організована група; злочинна організація; причетність до кримінального правопорушення; потурання кримінальному правопорушенню; ексцес виконавця.*

1. У КК України співучасть у КП виділена в окремий інститут (розділ). Це обумовлено тим, що КП у співучасті вчинюється лише завдяки спільній діяльності всіх співучасників, що несе у собі підвищену суспільну небезпеку.

Співучастю у КП є умисна спільна участь декількох суб'єктів КП у вчиненні умисного КП (ст. 26 КК України).

Співучасть можлива тільки в умисному КП.

Визначення поняття «співучасть» включає в себе об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

Об'єктивні ознаки:

- 1) обов'язкова участь у вчиненні КП двох чи більше суб'єктів КП;
- 2) спільність їх дій у КП (тобто КП здійснюється спільними зусиллями всіх співучасників та кримінально протиправний наслідок є неподільним та загальним для всіх співучасників).

Суб'єктивною ознакою є спільний умисел всіх співучасників на вчинення КП і досягнення конкретного кримінально протиправного наслідку. Спільність мотивів не обов'язкова.

Співучасть можлива тільки при об'єднанні зусиль декількох суб'єктів КП. Якщо ж об'єднуються зусилля декількох осіб, які за законом не можуть бути суб'єктами КП, то це виключає співучасть.

Співучасть можлива на всіх стадіях умисного КП – готування, замаху та закінченого КП. Співучасть на стадії закінченого КП можлива тільки у тому разі, коли пособник, відповідно до попередньої домовленості з іншими співучасниками, починає діяти після вчинення КП.

2. Відповідно до ч. 1 ст. 27 КК України, співучасниками КП, поряд із виконавцем, є організатор, підбурювач та пособник.

Виконавцем (співвиконавцем) КП є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами КП безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила КП, передбачене КК України. (ч. 2 ст. 27 КК України).

Під вчиненням КП розуміється повне або часткове виконання об'єктивної сторони складу КП. *Безпосередність вчинення КП* означає, що особа сама виконує об'єктивну сторону КП. Також виконання об'єктивної сторони складу КП виконавцем можливо і шляхом використання осіб, які за законом не можуть бути суб'єктом КП (*посереднє вчинення КП*).

Організатором є особа, яка організувала вчинення КП (кримінальних правопорушень) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації (ч. 3 ст. 27 КК України).

З об'єктивної сторони організаторство передбачає лише активні дії. Дії організатора завжди перебувають у причинному зв'язку з тим КП, що вчинює виконавець. Також КП, що вчинює виконавець, повинен охоплюватися умислом організатора.

При з'ясуванні змісту ознак, за якими особа може бути визнана організатором вчинення КП (кримінальних правопорушень) у простих формах співучасті, потрібно виходити з того, що дії організаційного характеру полягають в об'єднанні дій інших співучасників і спрямуванні їх на вчинення одного чи декількох КП або в координації поведінки цих осіб.

Організація вчинення КП (кримінальних правопорушень) може полягати в залученні співучасників усіх видів (виконавців, пособників, підбурювачів, інших організаторів) або лише одного з них (наприклад, виконавців) і здійснюватись у формі наказу, угоди, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо. Мета зберегти єдність співучасників для подальшої кримінально протиправної діяльності при цьому не ставиться.

Керування підготовкою КП (кримінальних правопорушень) виявляється у спрямуванні дій виконавця, пособника, підбурювача на готування до одного чи декількох КП, а саме на:

- замовлення КП;
- підшукування або пристосування засобів чи знарядь його вчинення;
- залучення співучасників, інструктування їх щодо виконання відповідних кримінально протиправних діянь;

– усунення перешкод та інше умисне створення умов для вчинення КП, зокрема, розроблення заходів щодо нейтралізації діяльності правоохоронних органів (організація підкupu працівника такого органу, застосування насильства до нього або його близьких, усунення з посади чи інше блокування його діяльності, яка може перешкодити реалізації кримінально протиправних намірів);

– визначення місць переховування співучасників після вчинення КП та його знарядь, а також предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, тощо.

Керування вчиненням КП (кримінальних правопорушень) передбачає спрямування зусиль інших співучасників на безпосереднє виконання діянь, що становлять об'єктивну сторону складу КП (діяння виконавця), або на забезпечення такого виконання (діяння пособника та підбурювача). Воно може полягати в інструктуванні учасників КП щодо виконання тих чи інших діянь, які становлять об'єктивну сторону складу КП, або щодо забезпечення їх виконання, у координації кримінально протиправних дій співучасників (розставлення останніх на місці КП, визначення послідовності їх дій, налагодження зв'язку між ними), у забезпеченні прикриття цих дій тощо.

Утворення (створення) організованої групи чи злочинної організації слід розуміти як сукупність дій з організації (формування, заснування) стійкого кримінально протиправного об'єднання для заняття кримінально протиправною діяльністю. Проте основною метою організатора такої групи (організації) є утворення стійкого об'єднання осіб для заняття кримінально протиправною діяльністю, забезпечення взаємозв'язку між діями всіх учасників останнього, упорядкування взаємодії його структурних частин.

Керування організованою групою або злочинною організацією полягає у вчиненні сукупності дій, спрямованих на управління їх функціонуванням як стійких об'єднань осіб (забезпечення існування, відповідного рівня організованості, дотримання загальних правил поведінки і дисципліни; вербування нових учасників, розподіл або перерозподіл між ними функціональних обов'язків; планування конкретних КП і кримінально протиправної діяльності в цілому; організація заходів щодо прикриття останньої; вдосконалення структури об'єднання) та здійснення ними кримінально протиправної діяльності (визначення її мети і напрямів, конкретних завдань об'єднання, його структурних частин або окремих учасників, координація їхніх дій; ініціювання здійснення певного виду кримінально протиправної діяльності чи вчинення конкретних КП тощо).

Зазначені дії організаційного характеру можуть здійснюватись у формі віддання наказів, розпоряджень, давання доручень, проведення інструктажів, прийняття звітів про виконання тих чи інших дій, застосування заходів впливу щодо учасників кримінально протиправного об'єднання за невиконання наказів і доручень, порушення встановлених правил поведінки.

Забезпечення фінансування кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації може полягати і в організації постачання їй коштів іншими особами, і в безпосередньому його здійсненні. У

такий спосіб кошти можуть спрямовуватись на фінансування витрат, пов'язаних як із функціонуванням організованої групи чи злочинної організації (придбання автотехнічних засобів, зброї чи іншого майна, оренда приміщення, виплата коштів членам цих об'єднань за виконання ними відповідних функцій, а також винагороди виконавцям та іншим співучасникам КП, підкуп представників влади, здійснення розвідувальних заходів, вкладання коштів у незаконну підприємницьку діяльність тощо), так і зі вчиненням конкретного КП.

При цьому слід мати на увазі, що здійснення іншого, крім фінансового (наприклад, матеріально-технічного, інформаційного), забезпечення кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації за змістом ч. 3 ст. 27 КК України не є підставою для визнання особи організатором.

Організація приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації може полягати у координації дій щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних зазначеними об'єднаннями кримінально протиправним шляхом; підкупу осіб, уповноважених на виконання функцій держави; створення умов для проникнення учасників цих об'єднань до органів влади з метою забезпечити безпеку кримінально протиправної діяльності та виїзду учасників такої діяльності за межі регіону чи країни; збуту предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом; маскування слідів КП; фізичного знищення потерпілих чи свідків, а також тих співучасників, які могли б виступити як свідки. Таке приховування є специфічною формою пособницької діяльності.

У разі, коли приховування, на організацію якого були спрямовані дії особи, саме по собі утворює склад окремого КП (наприклад, вбивство, знищення чи пошкодження майна, надання неправомірної вигоди, легалізація (відмивання) доходів, здобутих кримінально протиправним шляхом) і це охоплювалось умислом такої особи, її дії необхідно додатково кваліфікувати ще й як організацію відповідного КП.

Підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення КП (ч. 4 ст. 27 КК України).

Схиляння до вчинення КП передбачає викликання бажання, рішучості у іншого співучасника вчинити КП. Способи схиляння можуть бути різними. Підбурювання має місце тоді, коли схиляється конкретна особа до вчинення конкретного КП, а не взагалі. З об'єктивної сторони підбурювання характеризується лише активними діями. Воно можливе на стадії підготовки або під час вчинення КП.

Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню КП іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила КП, знаряддя чи засоби вчинення КП, сліди КП чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню КП (ч. 5 ст. 27 КК України).

Сприяння вчиненню КП означає, що пособник своїми діями або бездіяльністю, зміцнює бажання, рішучість співучасників на вчинення КП.

В залежності від дій, які виконує пособник, виділяють фізичне пособництво та пособництво інтелектуальне.

Фізичне пособництво – це надання засобів чи знарядь, усунення перешкод для вчинення КП, сприяння приховуванню КП.

Інтелектуальне пособництво – це надання порад, вказівок, надання обіцянки приховати КП.

Не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування особи, яка вчинила КП, знарядь і засобів учинення КП, слідів КП чи предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили такі діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених ст. 198 КК України «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом» (заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного кримінально протиправним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) майна, одержаного кримінально протиправним шляхом) та ст. 396 КК України «Приховування злочину» (заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину). Проте, не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом.

Також не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення КП неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване чи вчинюване КП (ч. 7 ст. 27 КК України). Такі особи підлягають відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить склад іншого КП.

3. *Форми співучасті* – це різновиди об'єднання співучасників.

В залежності від тих ролей, які виконують співучасники у вчинюваному КП, виділяють просту та складну співучасть.

Проста співучасть (співвиконавство) передбачає, що всі співучасники виконують однорідну роль, хоча їхні дії можуть різнитися за характером. Така співучасть ще називається співучастю без розподілу ролей.

Складна співучасть (або співучасть з розподілом ролей) має місце там, де всі співучасники виконують різні ролі (хтось є виконавцем, хтось – організатором, підбурювачем і т. ін.).

В залежності від характеру об'єднання співучасників, виділяють такі форми співучасті:

- вчинення КП групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК України);
- вчинення КП групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК України);
- вчинення КП організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК України);
- вчинення КП злочинною організацією (ч. 4 ст. 28 КК України).

КП визнається таким, що вчинений *групою осіб*, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.

Це означає, що змова на вчинення КП має місце не до початку КП, а в процесі вчинення КП, але до його завершення. Тобто, коли один виконавець вже почав вчинювати КП, а інші – приєднуються до нього. Така форма можлива тільки при співвиконавстві.

КП визнається вчиненим *за попередньою змовою групою осіб*, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку КП, домовилися про спільне його вчинення.

Ця форма можлива як при співвиконавстві, так і при розподілі ролей.

КП визнається вчиненим *організованою групою*, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) КП, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Тобто, *ознаками організованої групи є:*

- 1) наявність трьох або більше осіб;
- 2) стійкість об'єднання;
- 3) об'єднання для вчинення кількох КП, які повинні бути об'єднані єдиним планом;
- 4) розподіл ролей.

Таку групу слід вважати утвореною з моменту досягання її учасниками домовленості про вчинення першого КП за наявності планів щодо подальшої спільності кримінально протиправної діяльності.

КП визнається вчиненим *злочинною організацією*, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.

Ознаки злочинної організації:

- 1) наявність п'ятьох і більше осіб;
- 2) стійкість об'єднання;
- 3) ієрархічність (тобто вертикальна система підпорядкування);
- 4) наявність структурних частин;
- 5) об'єднання для вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів;
- 6) розподіл ролей;
- 7) об'єднання для керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.

Злочинну організацію слід вважати утвореною (створеною), якщо після досягнення особами згоди щодо вчинення першого тяжкого чи особливо тяжкого злочину, але до його закінчення об'єднання набуло всіх обов'язкових ознак такої організації. При цьому не має значення, передувала набуттю об'єднанням ознак

злочинної організації стадія його існування як організованої групи чи зазначена організація була одразу створена як така.

Якщо перше, а також наступні КП були вчинені до набуття об'єднанням усіх обов'язкових ознак злочинної організації, ці КП за наявності до того підстав необхідно кваліфікувати як такі, що вчинені організованою групою.

Стійкість організованої групи та злочинної організації полягає в їх здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів по кримінально протиправному середовищу тощо). На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують, зокрема, такі ознаки: стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, а також наявність плану кримінально протиправної діяльності і чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення.

Ознаками зовнішньої стійкості злочинної організації можуть бути встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по кримінально протиправному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання тощо.

Набуття організованою групою крім ознак внутрішньої ще й ознак зовнішньої стійкості (за наявності ієрархічної побудови та мети вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів), як правило, свідчить про те, що ця група трансформувалась у злочинну організацію.

Структура кримінально протиправного об'єднання – це його внутрішня побудова, яка визначається відповідною конфігурацією і змістом стійких зв'язків учасників об'єднання та забезпечує психологічну єдність і стабільність останнього.

Ієрархічність злочинної організації полягає у підпорядкованості учасників останньої організатору і забезпечує певний порядок керування таким об'єднанням, а також сприяє збереженню функціональних зв'язків та принципів взаємозалежності його учасників або структурних частин при здійсненні спільної кримінально протиправної діяльності.

Вступ особи до організованої групи чи злочинної організації (участь у ній) означає надання цією особою згоди на участь у такому об'єднанні за умови, що вона усвідомлювала факт його існування і підтвердила певними діями реальність своїх намірів.

Суб'єктом КП, вчиненого організованою групою, може визнаватись лише особа, яка є учасником такого об'єднання, причому не тільки та, котра була одним із виконавців КП, а й та, котра його готувала. Тому у випадках, коли діяльність організованої групи була припинена на стадії готування КП чи ця група здійснила готування, а діяння, що становить об'єктивну сторону складу

КП, було виконане не всіма, а одним чи двома її учасниками, суди мають кваліфікувати КП як учинене організованою групою.

4. Існують певні особливості кримінальної відповідальності осіб при співучасті.

При простій формі співучасті (співвиконавстві), всі виконавці підлягають кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини КК України, яка передбачає вчинене ними КП.

При складній формі, тобто з розподілом ролей, виконавець (співвиконавець) підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини КК України, яка передбачає вчинене ним КП. А організатор, підбурювач та пособник – за відповідною частиною ст. 27 КК України і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, яка передбачає КП, вчинений виконавцем.

Організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі КП, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом.

Дії організатора КП при співучасті належить кваліфікувати за статтею Особливої частини КК України, якою передбачено відповідальність за вчинене КП, із посиланням на ч. 3 ст. 27 КК України, а якщо він був одним із виконавців діянь, що становлять об'єктивну сторону складу цього КП, – без посилання на зазначену норму. Якщо ж особа брала участь у вчиненні одного КП як організатор, а іншого – як виконавець, пособник чи підбурювач, її дії в кожному випадку мають кваліфікуватися самостійно.

Інші учасники організованої групи чи злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за КП, у підготовці чи вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у КП кожен з них.

Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника КП, ставляться у вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК України як ознаки КП, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини.

У разі вчинення виконавцем незакінченого КП інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому КП.

Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом (при, так званому, ексцесі виконавця).

Добровільна відмова від доведення КП до кінця при співучасті повинна відповідати вимогам ст. 17 КК України, але має також свої особливості.

У разі добровільної відмови від вчинення КП виконавцем (співвиконавцем), то він звільняється від кримінальної відповідальності. А інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до КП чи замах на те КП, від вчинення якого відмовився виконавець.

Якщо ж добровільно відмовляються від вчинення КП організатор, підбурювач чи пособник, то вони звільняються від кримінальної

відповідальності лише у тому випадку, якщо вони відвернули вчинення КП або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про КП, що готується або вчиняється. Тобто обов'язковою ознакою добровільної відмови організатора, підбурювача чи пособника є активні дії по запобіганню вчиненню КП. Але добровільною відмовою від вчинення КП пособника може бути також ненадання ним засобів чи знарядь вчинення КП або неусунення перешкод вчиненню КП.

У разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до КП або за замах на КП, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено.

Військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 437-439, 442, 442¹ КК України, що вчинений підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення ним належного контролю над такою особою, якщо при цьому військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, знав або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, повинен був і міг знати, що зазначена підлегла особа вчинила або мала намір вчинити такий злочин, проте не вжив дій, які повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу.

Начальник, правовий статус якого не визначений ч. 1 ст. 31¹ КК України, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, ст.ст. 437-439, 442, 442¹ КК України, якщо такий злочин стосувався діяльності, що підпадала під його фактичну відповідальність і контроль, та був вчинений підлеглою особою, яка на момент вчинення злочину перебувала під його фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення таким начальником належного контролю над такою підлеглою особою, якщо при цьому він знав або повинен був знати, або свідомо проігнорував інформацію, що явно вказувала на те, що підлегла особа вчиняла або мала намір вчинити такий злочин, але не вжив заходів, яких повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу.

Військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, інший начальник у випадках, передбачених ч.ч. 1 та 2 ст. 31¹ КК України, підлягає кримінальній відповідальності згідно з відповідною частиною цієї статті та статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений підлеглою особою.

5. Причетність до КП – це такі дії або бездіяльність особи, які пов'язані із вчиненням КП, але не є співучастю у ньому.

Види причетності:

1) заздалегідь необіцяне переховування особи, яка вчинила КП, знярядь і засобів вчинення КП, слідів КП чи предметів здобутих кримінально протиправним шляхом;

2) заздалегідь не обіцяне придбання чи збут предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом;

3) заздалегідь не обіцяне потурання КП;

4) заздалегідь обіцяне неповідомлення про КП.

Не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування особи, яка вчинила КП, знярядь і засобів учинення КП, слідів КП чи предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили такі діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених ст.ст. 198 та 396 КК України.

Потурання КП – це невиконання особою покладених на неї юридичних обов'язків по запобіганню чи припиненню КП.

Потурання КП полягає у бездіяльності. Як і будь-яка бездіяльність, вона є кримінально караною за таких умов:

1) на особу покладено обов'язок вчинити певну дію, у даному випадку – припинити КП;

2) особа має можливість вчинити дію, до якої її зобов'язано, тобто має достатні фізичні сили, щоб примусити особу, яка вчиняє КП, припинити посягання; підлеглих, яким можна доручити певні функції; а також транспорт, зв'язок, інші засоби;

3) дії, які особа була зобов'язана і могла вчинити, відвернули б КП або забезпечили б його припинення.

Також не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення КП неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване чи вчинюване КП (ч. 7 ст. 27 КК України). Такі особи підлягають відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить склад іншого КП (службове КП чи КП проти правосуддя).

Задачі

1. Двоє друзів, 17-річний Тихон та 13-річний Тимофій вчинили крадіжку.

Вкажіть, чи будуть друзі співучасниками кр. пр. Відповідь обґрунтуйте.

2. Солодов заплатив Дуку за нанесення тяжких тілесних ушкоджень Горбатюку. Дук не розрахував свої сили і наніс Горбатюку два смертельних удари.

Поясніть, чи буде Солодов за тих обставин підлягати кримінальній відповідальності за умисне вбивство.

3. Троє студентів Аркадій, Родіон та Михайло, об'єднавшись в групу, здійснювали крадіжки автомобільних магнітол з машин. Аркадій підшукував машини, Родіон – вимикав сигналізацію, а Михайло безпосередньо вчиняв крадіжку магнітол.

Вкажіть на особливості кримінальної відповідальності кожного із учасників цієї групи.

4. Ветров погодився надати свій автомобіль Жахову для перевезення крадених речей із однієї схованки в іншу. Але в домовлений день, Ветров злякавшись осуду суспільства та родини, відмовився надавати автомобіль Жахову.

Вкажіть, чи буде це добровільною відмовою Ветрова від скоєння кр. пр. Відповідь обґрунтуйте.

5. Рябченка і Сухова затримали за крадіжку будівельних матеріалів та інструменту з подвір'я приватного будинку загальною вартістю 7 тис. грн. Під час слідства було встановлено, що Сухов хворіє на шизофренію. Дії Рябченка суд кваліфікував за ч. 2 ст. 185 КК України як крадіжку, вчинену за попередньою змовою групою осіб.

Чи є в діях осіб ознаки співучасті? У разі позитивної відповіді визначте форму і вид співучасті.

6. У нічному клубі між громадянами Мірко та Волошко виникла суперечка; для подальшого з'ясування стосунків вони вийшли на подвір'я. Свідками цієї ситуації були друзі з компанії Волошка. Бажаючи допомогти, вони також вийшли на подвір'я і приєдналися до вже розпочатої бійки. Разом вони завдали Мірکو тяжких тілесних ушкоджень.

Чи є в діях Волошка та його друзів ознаки співучасті? У разі позитивної відповіді визначте форму і вид співучасті.

7. Дізнавшись, що громадянка Клименко виграла у лотерею 1 млн грн, Федько підмовив своїх друзів Козака і Мовчана викрасти її чоловіка та вимагати викуп за його звільнення. Аби реалізувати задумане, вони розробили детальний план, згідно з яким Козак мав забезпечити місце для тримання заручника, а Мовчан – знайти поліцейську форму і транспорт для перевезення заручника.

Увечері Федько і Мовчан у формі працівників поліції прийшли до квартири Клименків й інсценували арешт останнього. Після того, як злочинці доправили заручника до приміського будинку Козака, вони зателефонували дружині потерпілого і почали вимагати викуп, погрожуючи смертю чоловіка.

Вкажіть форму і види співучасті. Який різновид пособництва мав місце? Кваліфікуйте вчинене кожним співучасником.

8. Бакаєв і ще п'ятеро осіб створили ієрархічну озброєну групу. Протягом року вони нападали на банки та ювелірні магазини.

Чи можна визнати таку групу злочинною організацією? Порівняйте ознаки організованої групи і злочинної організації.

9. Григоренко підмовив Євсеєнка і Любченка вчинити крадіжку будівельних матеріалів зі складу. Носов пообіцяв надати в розпорядження Євсеєнка і Любченка автомашину, однак в останню мить, злякавшись відповідальності, відмовився це зробити.

Про які форми співучасті та види співучасників ідеться в задачі? Чи можна вважати, що Носов добровільно відмовився від вчинення кр. пр.? Як у такому разі будуть кваліфікуватися дії інших співучасників?

10. Маючи не зняту та не погашену судимість за вчинення крадіжок, А. і Л. знову вчинили чотири крадіжки з проникненням у житло, в ході яких

заволоділи грошима у розмірі понад 390 тис. гривень, коштовностями та цінними речами.

Про яку форму співучасті у кр. пр. йдеться?

11. В. запропонував неповнолітнім К. (14 років) та І. (15 років) вчинити крадіжку з магазину електронної техніки. Вночі, під'їхавши до магазину, В. залишився на вулиці біля автомобіля, а К. та І. розбили скло у вікні, проникли в приміщення магазину, звідки винесли два телевізори та десять мобільних телефонів і віддали їх В. Після цього В. продав викрадене на ринку за 130 тис. грн, і через декілька днів віддав К. та І. по 10 тис. грн кожному.

Визначте форму співучасті у кр. пр. та види співучасників.

12. М., знаючи, що його знайомі П. та О. займаються викраденням автомобілів, при зустрічі пообіцяв, що придбає у них викрадений автомобіль марки «Лексус». Через тиждень П. запропонував М. придбати в нього за ціною значно нижчу за ринкову викрадений автомобіль марки «Лексус».

Визначте форму співучасті у кр. пр. та види співучасників. Чи можна говорити про те, що у даному випадку йдеться про причетність до кр. пр.?

13. Б. домовився з громадянином іноземної держави П. про збут в Україні наркотичних засобів. Отримавши від останнього 70 г героїну, Б. передав його студентам одного із закладів вищої освіти К., В. Та А. для подальшої реалізації серед знайомих. Ці троє студентів, розділивши героїн на однакові дози, почали продавали його студентам закладів освіти міста.

Визначте форму співучасті у кр. пр. та види співучасників.

14. Ш. підбурив неповнолітніх К. та Г. вчиняти крадіжки з квартир громадян на перших поверхах будинків. При цьому К. або Г. проникали до квартир через кватирки вікон і потім передавали викрадені речі Ш. На час вчинення крадіжок К. і Г. не виповнилося 14 років.

Чи можна за таких умов говорити про співучасть у кр. пр.? Ким у даному випадку є Ш.?

15. До О., який ремонтував власний автомобіль, підійшли троє підлітків і запитали чи не купить він у них за зниженими цінами колеса до автомобіля. О. погодився. Після цього підлітки вночі зняли колеса з чужого автомобіля, а наступного дня принесли їх О., одержавши за це обумовлену суму грошей.

Чи можна за таких умов говорити про співучасть у кр. пр.? Якщо «так», то визначте форму співучасті у кр. пр. та види співучасників.

Теми есе-роздумів

1. Співучасть як прояв колективної відповідальності: етичні та правові аспекти.
2. Пособник чи співучасник: як розмежувати роль у злочині?
3. Екссес виконавця: межі відповідальності інших співучасників.
4. Співучасть у злочинах проти людяності: уроки історії.

Тести

1. *Співучастю у кр. пр. є:*

- а) умисна спільна участь декількох суб'єктів кр. пр. у вчиненні умисного кр. пр.;
- б) спільна участь декількох суб'єктів кр. пр. у вчиненні кр. пр.;
- в) умисна спільна участь декількох суб'єктів кр. пр. у вчиненні кр. пр.;
- г) умисна спільна участь декількох осіб у вчиненні кр. пр..

2. *Співучасниками кр. пр., поряд із виконавцем, є:*

- а) організатор;
- б) підбурювач;
- в) пособник;
- г) сукупність попередніх трьох варіантів.

3. *Кр. пр. визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь:*

- а) декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою;
- б) декілька (два або більше) організаторів без попередньої змови між собою;
- в) декілька (два або більше) пособників без попередньої змови між собою;
- г) декілька (два або більше) підбурювачів без попередньої змови між собою.

4. *Кр. пр. визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили:*

- а) декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кр. пр., домовилися про спільне його вчинення;
- б) декілька осіб (три або більше), які заздалегідь, тобто до початку кр. пр., домовилися про спільне його вчинення;
- в) декілька осіб (дві або більше), які в момент вчинення кр. пр. домовилися про спільне його вчинення;
- г) декілька осіб (три або більше), які в момент вчинення кр. пр. домовилися про спільне його вчинення.

5. *За характером дій пособництво поділяється на*

- а) активне та пасивне;
- б) інтелектуальне та фізичне;
- в) обіцяне та необіцяне;
- г) таємне та відкрите.

6. *Законодавче визначення поняття «співучасть» включає в себе такі ознаки:*

- а) наявність двох чи більше суб'єктів кр. пр., які беруть участь у вчиненні одного і того умисного кр. пр.;
- б) спільність участі двох чи більше суб'єктів кр. пр. у кр. пр.;
- в) умисний характер діяльності співучасників;
- г) сукупність попередніх трьох варіантів.

7. *За характером участі окремих співучасників у вчиненні кр. пр., співучасть буває:*

- а) проста та складна;
- б) за попередньою змовою та без попередньої змови;
- в) таємна та відкрита;
- г) активна та пасивна.

8. *Ексцес виконавця – це:*

а) вчинення виконавцем діяння, яке не охоплюється умислом інших співучасників.

б) відхилення виконавця від досягнутої з іншими співучасниками домовленості;

в) добровільна відмова виконавця від скоєння кр. пр.;

г) відвернення вчинення кр. пр. виконавцем.

9. *Ексцес виконавця буває двох видів:*

а) юридичний та фактичний;

б) кількісний та якісний;

в) одноразовий та багаторазовий;

г) таємний та відкритий.

10. *Потурання кр. пр. – це:*

а) умисна дія або бездіяльність, яка пов'язана зі здійсненням кримінально протиправної діяльності іншою особою;

б) невиконання особою покладених на неї юридичних обов'язків по запобіганню чи припиненню кр. пр.;

в) неповідомлення про кр. пр.;

г) умисна не обіцяна діяльність особи по приховуванню особи, яка вчинила кр. пр., знарядь і засобів вчинення кр. пр., слідів кр. пр. чи предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або сприянню приховуванню кр. пр.

Питання до самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття «співучасть у кримінальному правопорушенні».

2. Перелічіть види співучасників.

3. Назвіть форми співучасті залежно від характеру об'єднання співучасників.

4. Що являє собою організована група?

5. Розкрийте сутність поняття «причетність до кримінального правопорушення».

6. Що таке ексцес виконавця?

7. Які особливості кваліфікації дій співучасників кримінального правопорушення?

8. Які особливості притягнення до відповідальності пособника, який добровільно відмовився від участі у кримінальному правопорушенні?

9. Яка роль співучасті в правопорушеннях, що вчиняються через необережність?

10. Які особливості кваліфікації дій співучасників кримінального правопорушення?

ТЕМА 10. МНОЖИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Мета заняття: засвоєння сутності поняття «множинність кримінальних правопорушень»; розгляд видів множинної злочинності, видів одиничного кримінального правопорушення; з'ясування сутності понять «повторність кримінальних правопорушень», «сукупність кримінальних правопорушень», «рецидив кримінальних правопорушень», ознайомлення з їх видами.

План

1. Поняття та види множинності кримінальних правопорушень.
2. Одиничне кримінальне правопорушення як складовий елемент множинності кримінальних правопорушень. Види одиничних кримінальних правопорушень..
3. Повторність кримінальних правопорушень.
4. Сукупність кримінальних правопорушень.
5. Рецидив кримінального правопорушення.

Перелік ключових термінів і понять: множинність кримінальних правопорушень; повторність; сукупність; рецидив; прості кримінальні правопорушення; ускладнені кримінальні правопорушення; кримінальне правопорушення, що триває; продовжуване кримінальне правопорушення; складене кримінальне правопорушення; повторність тотожних кримінальних правопорушень; повторність однорідних кримінальних правопорушень; ідеальна сукупність; реальна сукупність; загальний рецидив; спеціальний рецидив; простий рецидив; складний рецидив; пенітенціарний рецидив.

1. На законодавчому рівні термін «множинність» не визначено. Але, виходячи з понять повторності, сукупності та рецидиву, які є видами множинності та закріплені у КК України, можна вивести наступне поняття множинності.

Множинність КП – це вчинення особою двох або більше самостійних КП. Поняття множинності КП характеризується такими *ознаками*:

1) складовими множинності визнаються не будь-які, а саме КП – діяння, які тягнуть кримінальну відповідальність. Тому не утворюють множинності: поєднання у поведінці особи кримінального та іншого правопорушення (адміністративного, дисциплінарного тощо); суспільно небезпечні діяння неосудних та осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; діяння, повторення яких утворює те чи інше КП. Так, у ст.ст. 116, 120, 390, 434 КК України терміни «систематично» і «неодноразово» не означають множинності, а використовуються для описання об'єктивної сторони відповідного одиничного КП;

2) елементами множинності виступають одиничні КП – умисні або необережні, прості або ускладнені, закінчені або незакінчені, вчинені

одноособово або у співучасті. Необхідно однак, щоб кожен із них: становив собою самостійний склад КП; не виступав як складова іншого КП; підлягав самостійній кримінально-правовій оцінці;

3) множинність передбачає відсутність матеріально-правових і процесуальних перешкод для визнання окремих КП елементами (складовими) множинності. Однією з таких перешкод є те, що особу за вчинення КП на підставах, передбачених законом, було звільнено від кримінальної відповідальності. Обставиною, яка призводить до юридичного «забуття» раніше вчиненого КП та, як наслідок, виключає наявність множинності, є погашення або зняття судимості.

В юридичній літературі поширеною є точка зору, згідно з якою КП не може виступати складовою множинності, якщо строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за його вчинення спливає. Таку саму позицію висловив Пленум ВСУ у своїх постановках (щодо хабарництва, КП проти життя і здоров'я, статевих КП, проти власності).

Множинність – це явище більш суспільно небезпечне, ніж вчинення одного КП. Вона є кваліфікуючою ознакою у багатьох складах КП, що тягне за собою більш суворе покарання.

Видами множинності є:

- 1) повторність (ст. 32 КК України);
- 2) сукупність (ст. 33 КК України);
- 3) рецидив (ст. 34 КК України).

Повторність, сукупність та рецидив КП враховуються при кваліфікації КП та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених КК України.

2. Якщо множинність – це вчинення особою два або більше самостійних КП, то структурним елементом множинності є самостійне, одиничне КП, в якому є всі ознаки конкретного складу.

Види одиничних КП:

1) *проті* – це такі КП, об'єктивна сторона яких нічим не ускладнена, яка складається з однієї дії та одного наслідку або однієї дії та кількох наслідків, або альтернативних дій;

2) *ускладнені* – це такі КП, в яких ускладнені об'єктивна та суб'єктивна сторони складу КП.

Видами ускладнених КП є: КП, що тривають, продовжувані КП, складені КП та КП з похідними наслідками (КП, що кваліфікуються за наслідками).

Триваюче КП – це таке одиничне КП, який розпочавшись дією чи бездіяльністю особи, характеризується безперервним вчиненням складу певного КП (наприклад, ст. 263 КК України – носіння, зберігання вогнепальної зброї; всі КП, які полягають в ухиленні від вчинення певних дій: від сплати аліментів (ст. 164 КК України), від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України), від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК України), від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК

України)). Момент закінчення таких КП настає з припиненням вчинення діяння або з настанням події, яка виключає його вчинення.

Продовжуване КП – це діяння, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром й утворюють у своїй сукупності єдине КП, ознаки якого передбачені однією статтею або частиною статті Особливої частини КК України (наприклад, здійснення крадіжки майна частинами, зокрема: зібрання творів – по окремих томах, велосипеда – по окремих деталях, зерна – мішками тощо). Момент закінчення таких КП визначається моментом вчинення останньої злочинної дії.

Складене (складне) КП – це таке одиничне КП, який складається з двох чи більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх ізольовано, являють собою самостійні одиничні КП, але які (внаслідок їх органічної єдності, типовості, поширеності одночасного вчинення тощо) об'єднані законодавцем в окреме одиничне КП, передбачений однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України (наприклад, ст. 187 КК України – розбій складається з нападу, поєднаним із насильством над особою та заволодіння чужим майном, ст.ст. 185, 186 КК України – вчинення крадіжки та грабежу, поєднаних з проникненням у житло (порушення недоторканості житла)).

КП з похідними наслідками (КП, що кваліфікується за наслідками) – це таке КП, який має два наслідки – основний (прямий) і додатковий (похідний), які настають послідовно, один за одним у результаті вчиненого особою діяння (наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134 КК України)).

У зазначених КП дія (чи бездіяльність) особи безпосередньо викликає прямий наслідок, однак він є настільки «руйнівним», що у свою чергу тягне за собою наслідок похідний. Усі КП з похідними наслідками мають матеріальний склад, а тому встановлення причинного зв'язку в них є обов'язковим.

До суб'єктивних ознак КП із похідними наслідками належить подвійна (або змішана) форма вини: до прямого наслідку – умисел, а до похідного – необережність. Як і всі одиничні КП, КП із похідними наслідками завжди кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України.

3. Повторність КП – це вчинення двох або більше КП, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України (ст. 32 КК України).

Але у випадках, передбачених Особливою частиною КК, повторністю може визнаватися і вчинення двох або більше КП, передбачених різними статтями КК України (наприклад, у примітках до ст. 185 КК України вказано, що у ст.ст. 185, 186, 189-191 КК України повторним визнається КП, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який із КП, передбачених цими статтями або ст.ст. 187, 262 КК України).

Таким чином, можна виділити наступні *ознаки повторності*:

а) особою повинно бути вчинено два або більше одиничних КП (не утворює повторності раніше вчинене КП, за який особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, засуджено без призначення покарання або зі звільненням від покарання, а також КП, судимість за який було погашено чи знято);

б) ці КП повинні бути відокремлені один від одного у часі (у межах повторності КП їх неодноразове вчинення означає, що не збігаються за часовими показниками початкові моменти вчинення кожного зі КП. У зв'язку з цим повторність можуть утворювати КП, один з яких був вчинений у період, коли інше КП уже розпочалося, але ще не закінчилося (наприклад, після початку вчинення шахрайства, але до його закінчення особа вчинює крадіжку). У такому разі вчиненим повторно вважається КП, розпочате пізніше. Якщо в одній статті (частині статті) Особливої частини КК України передбачені різні за своїм змістом діяння (ст.ст. 263, 307, 309 КК України тощо), їх вчинення в різний час не утворює повторності КП у випадках, коли такі діяння охоплювались єдиним умислом особи. У цих випадках вчинені особою діяння стають елементами одного КП (наприклад, незаконне виготовлення, придбання наркотичних засобів і наступне їх зберігання та перевезення; незаконне придбання вогнепальної зброї та бойових припасів і наступне їх зберігання та носіння);

в) повторність відсутня, якщо за раніше вчинене КП особу було звільнено від кримінальної відповідальності на підставах, установлених законом, або якщо судимість за це КП було погашено або знято, а також після відбуття покарання за вчинення кримінального проступку (ч. 4 ст. 32 КК України).

Передбачене у відповідних статтях (частинах статей) Особливої частини КК України вчинення КП повторно або особою, яка раніше вчинила відповідне КП, є кваліфікуючою ознакою певного КП. Тому, якщо за вчинення попереднього КП (кількох попередніх КП) особу не було засуджено, кожне із КП, які утворюють повторність, має бути предметом самостійної кримінально-правової оцінки.

При цьому, якщо вчинені КП, крім повторності, утворюють ще й сукупність, вони відповідно до ч. 2 ст. 33 КК України повинні отримувати окрему кваліфікацію (наприклад, крадіжка без кваліфікуючих ознак і крадіжка, вчинена повторно, або крадіжка, поєднана з проникненням у житло). Якщо ж КП, які утворюють повторність, відповідають одному і тому самому складу КП (наприклад, три крадіжки, поєднані з проникненням у житло, п'ять розбоїв, вчинених організованою групою, тощо), їх кваліфікація здійснюється за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК України. У таких випадках повторність КП повинна зазначатись у процесуальних документах, які стосуються обвинувачення особи, як кваліфікуюча ознака відповідних КП.

В залежності від того, якими статтями передбачені КП, виділяють:

– *повторність тотожних КП* – тобто вчинення двох або більше КП, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України;

– *повторність однорідних КП* – тобто вчинення двох або більше КП, передбачених різними статтями КК України.

В залежності від опису повторності в законі виділяють:

- *загальну повторність*, тобто повторність, яка у законі зазначена як одна із обставин, що обтяжують покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України);
- *спеціальну повторність*, яка передбачена у відповідних статтях Особливої частини КК України як така, що надає складу КП кваліфікованого виду (наприклад, вчинення крадіжки повторно – ч. 2 ст. 185 КК України).

4. *Сукупністю КП* визнається вчинення особою двох або більше КП, передбачених різними статтями або частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено (ст. 33 КК України). При цьому не враховуються КП, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

Ознаки сукупності:

- а) особою вчинено два або більше одиничних КП;
- б) ці КП повинні кваліфікуватися за різними статтями або частинами статті КК України;
- в) за жоден з цих КП особа не повинна бути засуджена;
- г) сукупність відсутня, якщо особу було звільнено від кримінальної відповідальності.

Сукупність можуть утворювати також КП, передбачені однією і тією ж статтею або частиною статті Особливої частини КК України, якщо:

- 1) вони вчинені неодноразово і за наступне КП новою редакцією відповідної статті чи частини статті Особливої частини КК України передбачено новий за своїм змістом склад КП;
- 2) вони вчинені неодноразово і за наступне КП новою редакцією відповідної статті чи частини статті Особливої частини КК України посилено кримінальну відповідальність;
- 3) вчинені КП мають різні стадії;
- 4) було вчинено закінчений замах на КП і незакінчений замах на КП;
- 5) один чи декілька КП особа вчинила самостійно (одноособово) чи була його (їх) виконавцем (співвиконавцем), а інше (інші) вчинила як організатор, підбурювач чи пособник;
- б) одне КП особа вчинила як організатор, підбурювач чи пособник, а при вчиненні іншого була іншим співучасником.

При цьому не може бути елементом сукупності КП, за який особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

За змістом ч. 2 ст. 33 КК України КП, які утворюють сукупність, підлягають окремій кваліфікації. З урахуванням положень ч. 1 ст. 33 КК України це правило застосовується, зокрема, і тоді, коли особа вчинила декілька тотожних КП (КП одного виду), які утворюють повторність, але перший із них не має кваліфікуючих ознак. У таких випадках перше КП кваліфікується за частиною першою відповідної статті Особливої частини КК України, а один чи декілька наступних за відсутності інших кваліфікуючих ознак – за частиною другою цієї статті за ознакою вчинення його (їх) повторно.

Якщо у складі КП передбачене діяння, окремі прояви якого у поєднанні з відповідними обставинами утворюють склад іншого КП, то такі прояви, як правило, повинні отримувати окрему кваліфікацію (за сукупністю КП необхідно кваліфікувати використання завідомо підробленого документа чи самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи при шахрайстві, умисне знищення, пошкодження чи приховування офіційних документів при приховуванні КП тощо).

Водночас окремі з таких діянь враховано законодавцем у диспозиції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК України. У таких випадках ці діяння окремої кваліфікації не потребують (наприклад, погроза вбивством при вчиненні розбою охоплюється ст. 187 КК України).

У разі, коли стаття чи частина статті Особливої частини КК України передбачає у складі КП вчинення іншого КП, не вказуючи на видові ознаки останнього (наприклад, п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство з метою приховати інше КП або полегшити його вчинення), ст. 257 КК України (організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі) тощо), вчинення особою таких КП належить розглядати як їх сукупність з окремою кваліфікацією кожного із КП.

Наука кримінального права виділяє такі *види сукупності*:

– *ідеальна сукупність* – це така сукупність, де одним діянням особи вчинено два або більше КП (наприклад, вчинення умисного вбивства під час розбою, умисне тяжке тілесне ушкодження при злісному хуліганстві, умисне вбивство, пов'язане із згвалтуванням);

– *реальна сукупність* – це така сукупність, де особа різними діяннями вчиняє два або більше КП (наприклад, особа вчинила крадіжку, а через деякий час скоїла згвалтування).

Однак, сукупність КП відсутня у випадках, коли кримінальним законом спеціально передбачено, що одна з двох вчинених особою дій не є ознакою іншого КП (наприклад, ч. 2 ст. 194 КК України – умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, ..., що спричинило загибель людей).

5. Рецидив КП – це вчинення нового умисного КП особою, яка має судимість за умисне КП (ст. 34 КК України).

Ознаки рецидиву:

- а) вчинення особою двох або більше одиничних КП;
- б) ці КП обов'язково повинні бути умисними;
- в) КП повинні бути відокремлені один від одного у часі;
- г) особа повинна мати судимість за умисне КП (тобто судимість не повинна бути знята або погашена).

В окремих статтях Особливої частини КК України рецидив КП передбачено як різновид повторності КП і, крім таких кваліфікуючих ознак, як вчинення КП повторно або його вчинення особою, яка раніше вчинила

відповідне КП, може бути виражений і такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення КП особою, раніше судимою за відповідне КП.

Законодавець не виділяє види рецидиву. Однак, у юридичній літературі виділяють такі *види рецидиву*:

В залежності від того, які КП входять в рецидив, виділяють:

– *загальний рецидив* – це рецидив, до якого входять різні КП;

– *спеціальний рецидив* – це рецидив, до якого входять однорідні або тотожні КП.

В залежності від кількості вчинених КП виділяють:

– *простий* – це такий рецидив, коли особа має дві судимості;

– *складний* – це рецидив, коли особа має більше двох судимостей.

Окремо виділяють *пенітенціарний рецидив*. Це такий рецидив, коли особа була засуджена до позбавлення волі та протягом строку судимості вчиняє нове КП, за який знову засуджується до позбавлення волі.

Задачі

1. Для того, щоб викрасти автомобільну магнітолу «Маяк», Анкерів протягом 20 днів виносив складові частини до неї зі складу, де працював.

Чи маємо сукупність кр. пр. у діях Анкерова? Відповідь поясніть.

2. 18-річна Юлія незаконно зберігала вогнепальну зброю (пістолет ТТ) свого дідуся. Кожного року вона чистила його, так як її навчив дідусь. В 2020 році під час такої чистки вона випадково зламала бойову пружину, внаслідок чого пістолет перестав бути придатним до стрільби. В 2021 році Юлія придбала пружину. А в квітні 2022 року нарешті самостійно полагодила його.

Чи має місце в діях Юлії множинність кр. пр.? Відповідь поясніть.

3. Пачков за вчинення хуліганства був звільнений від кримінальної відповідальності на підставі Закону України «Про амністію». Через шість місяців Пачков знову вчинив хуліганство.

Чи має місце повторність кр. пр.? Відповідь поясніть.

4. У заповіднику «Асканія-Нова» 16-річний хлопець два дні поспіль здійснював полювання на тварин. Першого дня йому вдалося вбити дикого кабана, а другого дня не вбив нікого. При спробі винести кабана з території заповідника був затриманий охороною.

Чи має місце в діях 16-річного хлопця множинність кр. пр.? Відповідь поясніть.

5. Захарченко проник у сусідський гараж і викрав звідти акумулятор від машини. Наступного дня він виніс з гаража два колеса. Суд кваліфікував дії Захарченка як повторне кр. пр.

Чи обґрунтоване рішення суду? Яка різниця між повторністю кр. пр. та продовжуваним кр. пр.?

6. Черкасов за вчинення шахрайства (ч. 1 ст. 190 КК України) був звільнений від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Через місяць він знову вчинив шахрайство.

Чи має місце в такому випадку множинність кр. пр.?

7. Хілько з метою вбивства Тихонова вночі підпалив його будинок і замкнув ззовні двері, аби останній не зміг врятуватися. У результаті пожежі загинули Тихонов і його дружина.

Чи вбачається у вчиненому Хільком сукупність кр. пр.? У разі позитивної відповіді визначте її вид. Кваліфікуйте ситуацію. Чи зміниться кримінально-правова оцінка дій Хілька, якщо достовірно встановлено, що винний планував вчинити кр. пр. у період відрядження дружини Тихонова і не знав про її присутність у будинку у ніч пожежі?

8. Самсонова, раніше судимого за умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України), знову було засуджено за порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 286 КК України).

Чи є в діях Самсонова рецидив кр. пр.? Відповідь поясніть.

9. Гуменюк придбав наркотичні засоби (ст. 309 КК України), а наступного дня незаконно ввів їх в організм іншої особи проти її волі (ст. 314 КК України).

Чи можливе в даному разі застосування такої кваліфікуючої ознаки як повторність (ч. 2 ст. 314 КК України)? У чому суть повторності однорідних кр. пр.?

10. Коробов відбув покарання за крадіжку, але до погашення судимості був затриманий разом з Яковенком і Ляшком під час розбійного нападу на ТОВ «Чайка». Також встановлено, що до відбуття покарання за крадіжку та до постановлення попереднього вироку суду Коробов разом з Ляшком незаконно заволоділи транспортним засобом Жукова, на якому здійснили наїзд на пішохода, чим завдали йому середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Які форми множинності кр. пр. мали місце в діях суб'єктів?

Теми есе-роздумів:

1. Сукупність кримінальних правопорушень: чи завжди множинність посилює суспільну небезпеку?

2. Ідеальна сукупність кримінальних правопорушень: межі законодавчого регулювання.

3. Сукупність чи повторність: як розмежувати поняття.

4. Проблема строків давності у множинності кримінальних правопорушень.

Тести

1. Ознаками множинності є:

а) кожне із кр. пр. передбачений самостійною кримінально-правовою нормою, він не є необхідною ознакою іншого кр. пр., з числа вчинених цією ж особою;

б) хоча б по двох кр. пр. не «погашені» їх юридичні наслідки;

в) хоча б щодо двох кр. пр. відсутні процесуальні перепони для притягнення до кримінальної відповідальності;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

2. Множинність кр. пр. має місце при:

а) вчиненні однією особою двох кр. пр., за які особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності;

б) вчиненні однією особою трьох кр. пр., кожний із яких передбачений окремою кримінально-правовою нормою і за які особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності;

в) вчиненні однією особою двох чи більше кр. пр., кожний із яких передбачений окремою кримінально-правовою нормою і за які особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності;

г) вчиненні особою декількох кр. пр., за які особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності.

3. Окремі кр. пр. утворюють множинність за умови, що:

а) не вплив строк давності притягнення до кримінальної відповідальності;

б) не погашена чи незнята судимість;

в) особа не звільнена за дане кр. пр. від кримінальної відповідальності у встановленому законом порядку;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

4. Відповідальність за множинність кр. пр. регламентована:

а) як Загальною так і Особливою частинами КК України;

б) лише Загальною частиною КК України;

в) лише Особливою частиною КК України;

г) законом не передбачено.

5. Видами множинності є:

а) сукупність, повторність, рецидив;

б) одиничне кр. пр. і те кр. пр., що утворює множинність;

в) триваюче, продовжуване і складне кр. пр.;

г) сукупність, повторність, одиничне кр. пр..

6. Продовжуване кр. пр. – це кр. пр., що складається з:

а) кількох тотожних кримінально протиправних актів, які поєднані одним умислом і спрямовані на досягнення однієї загальної мети;

б) кількох однорідних кримінально протиправних актів, які поєднані одним умислом і спрямовані на досягнення однієї загальної мети;

в) кількох тотожних та однорідних кримінально протиправних актів, які поєднані одним умислом і спрямовані на досягнення однієї загальної мети;

г) кількох кримінально протиправних актів, які спрямовані на досягнення однієї загальної мети.

7. Всі кримінально протиправні акти продовжуваного кр. пр. мають:

а) спільну (одну) суб'єктивну сторону, і тому вони утворюють одне кр. пр.;

б) спільну (одну) об'єктивну сторону, і тому вони утворюють одне кр. пр.;

в) спільну суб'єктивну та об'єктивну сторони, і тому вони утворюють одне кр. пр.;

г) спільну суб'єктивну та відмінну об'єктивну сторони декількох кр. пр..

8. Залежно від виду попереднього і наступного кр. пр. виділяють:

а) повторність попереднього та наступного кр. пр.;

б) повторність тотожних та однорідних кр. пр.;

- в) повторність реальних та ідеальних кр. пр.;
- г) повторність загальних та спеціальних кр. пр..

9. Підставою поділу сукупності кр. пр. на види є:

- а) суб'єктивне ставлення особи до вчиненого діяння нею діяння;
- б) кілька однакових наслідків, які відносяться до одного і того ж об'єкта;
- в) кількість діянь, якими вчиняється два чи більше кр. пр.;
- г) об'єктивне ставлення особи до вчиненого діяння нею діяння.

10. Пенітенціарний рецидив має місце:

- а) за умови, що нове кр. пр. вчинене під час відбування покарання за раніше вчинене кр. пр., причому це передбачене законом як ознака складу кр. пр.;
- б) за умови вчинення нового кр. пр. особою, яка має непогашену або незняту судимість;
- в) за умови вчинення особою, яка була засуджена за певне кр. пр., знову кр. пр., ознакою складу якого є вчинення його особою, раніше судимою за таке кр. пр.;
- г) за умови, що нове кр. пр. вчинений під час відбування покарання за раніше вчинене кр. пр.

11. Доповніть відповідь елементами, яких не вистачає.

Розрізняють такі види складного одиничного кр. пр.:

- а) продовжувані;
- б) триваючі;
- в) _____;
- г) _____;
- д) _____.

Питання до самоконтролю

1. Назвіть та охарактеризуйте види множинності кримінальних правопорушень.
2. Дайте визначення поняття «продовжуване кримінальне правопорушення».
3. Розкрийте зміст поняття «повторність кримінальних правопорушень».
4. Що таке ідеальна сукупність?
5. Що є рецидивом кримінальних правопорушень?
6. Що таке реальна сукупність кримінальних правопорушень? Чим вона відрізняється від ідеальної?
7. Які види рецидиву злочинів знайшли закріплення в кримінальному праві?
8. Які обставини можуть виключати множинність кримінальних правопорушень?
9. Як множинність кримінальних правопорушень впливає на розмір і вид покарання?
10. Чи може бути визнано рецидивом кримінальне правопорушення, вчинене до моменту погашення чи зняття судимості за попереднє кримінальне правопорушення?

ТЕМА 11. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Мета заняття: засвоєння теоретичних знань про обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, їх ознаки та види; визначення умов необхідної оборони; з'ясування сутності поняття «уявна оборона»; з'ясування умов правомірності та відповідальності за перевищення меж при затриманні особи, при крайній необхідності; з'ясування сутності фізичного та психічного примусу; усвідомлення відповідальності за виконання наказу; розгляд умов виправданого ризику; усвідомлення сутності звільнення від кримінальної відповідальності, розгляд умов і видів звільнення; з'ясування змісту таких понять як «дійове каяття», «примирення»; засвоєння знань про строк давності.

План

1. Поняття і види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.
2. Необхідна оборона: умови правомірності та відповідальності за перевищення меж. Уявна оборона.
3. Затримання особи, що вчинила КП: умови правомірності та відповідальності за перевищення меж.
4. Крайня необхідність: умови правомірності та відповідальності за перевищення меж.
5. Фізичний та психічний примус.
6. Виконання наказу або розпорядження. Відповідальність за виконання кримінально протиправного наказу.
7. Діяння, пов'язане з ризиком. Умови виправданого ризику.
8. Виконання спеціального завдання із запобігання або розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації. Умови правомірності заподіяння шкоди особою, яка виконує таке завдання, та відповідальність за їх перевищення.
9. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.
10. Поняття, підстави та види звільнення від кримінальної відповідальності.
11. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.
12. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
13. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.
14. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.

15. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Перелік ключових термінів і понять: обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння; необхідна оборона; перевищення меж необхідної оборони; уявна оборона; затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення; крайня необхідність; перевищення меж крайньої необхідності; фізичний примус; психічний примус; виконання наказу або розпорядження; діяння, пов'язане з ризиком; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; виконання обов'язку; наказ; виправданий ризик; невиправданий ризик; захист Вітчизни; звільнення від кримінальної відповідальності; умовні підстави; безумовні підстави; дійове каяття; щире каяття; сприяння розкриттю кримінального правопорушення; повне відшкодування завданих збитків; усунення заподіяної шкоди; примирення винного з потерпілим; потерпілий; передача особи на поруки; зміна обстановки; давність притягнення до кримінальної відповідальності.

1. Чинний КК України не містить поняття обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Але, виходячи із аналізу Розділу VIII Загальної частини КК України, можна зробити такий висновок: *обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння* – це зовнішньо подібні із КП, суспільно-корисні, правомірні діяння (дії або бездіяльність), які передбачені КК України та виключають настання кримінальної відповідальності за спричинену шкоду.

Таким чином, *ознаками* цих обставин є:

- а) вони передбачені кримінальним законодавством;
- б) зовнішня подібність таких діянь із КП (співпадиння з об'єктивними ознаками КП) (наприклад, позбавлення життя за необхідної оборони і під час вбивства тощо);
- в) вони вчинюються шляхом дії або бездіяльності;
- г) вони є суспільно-корисними (на відміну від КП, які є суспільно-небезпечними);
- д) вони є правомірними (тобто кримінальний закон не вважає такі діяння кримінально протиправними);
- є) вони виключають кримінальну відповідальність за спричинену шкоду.

Закон передбачає такі види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння:

- 1) необхідна оборона (ст. 36 КК України);
- 2) уявна оборона (ст. 37 КК України);
- 3) затримання особи, що вчинила КП (ст. 38 КК України);
- 4) крайня необхідність (ст. 39 КК України);
- 5) фізичний або психічний примус (ст. 40 КК України);
- 6) виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК України);
- 7) діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК України);

8) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України);

9) виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК України).

За критерієм їхньої правової природи обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння можна поділити на такі види. Це обставини, що полягають у:

1) здійсненні права (необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, яка вчинила КП). Від самого суб'єкта – носія того чи іншого права – залежить, чи реалізує він належне йому право; бездіяльність особи не вважається протиправною (у т.ч. кримінально протиправною) поведінкою;

2) виконанні юридичного обов'язку (це, наприклад, виконання наказу і здійснення професійних обов'язків). Його суб'єкт не вправі відмовитись від виконання обов'язку, а якщо це станеться, така відмова (бездіяльність) визнаватиметься правопорушенням (у т.ч. за наявності підстав – кримінальним). Так, лікар не має права відмовлятися від здійснення хірургічного втручання, якщо для цього є необхідні передумови, пожежник – від гасіння пожежі, хоч це може і пошкодити чуже майно, а працівник поліції – від застосування зброї, якщо для цього існують визначені законом підстави;

3) здійсненні владного (службового) повноваження. Це означає поєднання певних прав та обов'язків і стосується, скажімо, передбаченого ст. 43 КК України спеціального завдання з запобігання чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, а також застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів чи фізичної сили.

Отже, *обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння* – це передбачені кримінальним законодавством умови, за наявності яких діяння, котрі за своїми зовнішніми ознаками схожі з КП, є правомірними, корисними (соціально прийнятими) вчинками, вчинені за наявності певних підстав і виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння, тобто тим самим виключають кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони.

2. Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної й достатньої у даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ч. 1 ст. 36 КК України).

Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади (ч. 2 ст. 36 КК України).

Отже, право на необхідну оборону виникає тільки при суспільно небезпечному посяганні на охоронювані законом права та інтереси особи, що

захищається, іншої особи, суспільні інтереси або інтереси держави. Реалізується це право шляхом завдання шкоди тому, хто посягає.

Оскільки відповідно до ст. 11 КК України КП є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), не утворюють стану необхідної оборони дії, спрямовані на припинення правопорушення та заподіяння шкоди, яке хоча формально й містить ознаки КП, але через малозначність не становить суспільної небезпеки.

Право на необхідну оборону виникає лише за певних умов:

- умови правомірності, що відносяться до посягання;
- умови правомірності, що відносяться до захисту.

Умови правомірності необхідної оборони, що відносяться до посягання.

1. Посягання повинно бути суспільно небезпечним.

Оборона може здійснюватися тільки від суспільно небезпечного діяння, тобто такого діяння, ознаки якого передбачені КК України. Таке посягання походить від людини, яка намагається (пробує) заподіяти шкоду правоохоронюваним інтересам. При цьому треба мати на увазі, що хоча ст. 36 КК України прямо і не називає таке посягання КП, хоч це і так розуміється. Під суспільно небезпечним посяганням належить розуміти і таке посягання, яке походить від особи,

- 1) що в силу недосягнення нею віку кримінальної відповідальності
- 2) або неосудності не можуть вчинити КП,
- 3) або особа, що діє невинно.

За правилами необхідної оборони потрібно розглядати і вбивство тварини в тих випадках, коли вона використовується як знаряддя посягання її власником або іншою особою. Вбивство тварини, яка зірвалась з ланцюга і нападає на людей, або такої, що нападає у лісі тощо, необхідно розглядати за правилами крайньої необхідності.

Таким чином, захист у рамках необхідної оборони можливий лише від суспільно небезпечного посягання. Такий захист від правомірного вчинку (наприклад, затримання особи працівниками поліції на законних підставах) чи діяння, яке не є суспільно небезпечним (наприклад, від дрібного хуліганства, або від застосування необхідної оборони) не допускається.

Існує *розповсюджене помилкове міркування*, що під суспільно небезпечним посяганням слід розуміти тільки напад, тобто насильницьке посягання.

Насправді закон не вказує на характер суспільно небезпечного посягання, від якого можлива необхідна оборона. Отже така оборона може здійснюватися не лише від насильницьких (нападу), а й від інших суспільно небезпечних посягань (наприклад, від незаконного заволодіння транспортним засобом шляхом крадіжки).

2. Посягання повинно бути наявним.

Суспільно небезпечне посягання, як і всяка діяльність людини, має *початковий і кінцевий моменти*, тобто його прояв виражається у тривалості в часі, протягом якого тільки і можлива необхідна оборона. Воно починається з безпосередньої реальної загрози його виконання і закінчується у той момент,

коли перервано актом захисту або припинено самим посягаючим. Основою встановлення наявності стану необхідної оборони мають бути, насамперед, суб'єктивні критерії. Це означає, що в момент нападу особа, яка захищалась, не тільки передбачала неминучість заподіяння їй шкоди, але усвідомлювала необхідність вжиття захисних дій аж до вимушеного заподіяння шкоди тому, хто посягає.

Суб'єктивне уявлення особи про початок загрози має ґрунтуватися на врахуванні фактичних обставин конкретного випадку. При оцінці небезпечного стану особи, яка оборонялась, треба враховувати, що загроза могла перейти в напад негайно і в даному місці. Посягання не перестає бути наявним, якщо воно лише зупинене і в кожний момент може розпочатися знову. Посягання вважається закінченим, коли воно перервано захистом або припинено самим посягаючим. З припиненням небезпечного посягання відпадає і право на необхідну оборону. Завдання шкоди посягаючому після закінчення посягання тягне за собою кримінальну відповідальність.

3. Посягання повинно бути реальним, а не мнимим (уявним).

Це означає, що посягання повинно існувати (відбуватися) в реальній дійсності, а не у свідомості особи, яка помилково вважає (в силу невірної оцінки дії потерпілим обставин оточуючого середовища), що має місце посягання. Відповідальність за шкоду, завдану особі, яка помилково прийнята за нападаючого, вирішується за правилами уявної (мнимої) оборони.

Умови правомірності необхідної оборони щодо захисту.

Другим моментом підстави необхідної оборони є *необхідність в негайному відверненні чи припиненні суспільно небезпечного посягання.*

Така потреба виникає тоді, коли зволікання з боку особи, яка захищається в заподіянні шкоди посягаючому, загрожує негайною і явною шкодою правоохоронюваним інтересам. Тобто закон має на увазі, надаючи громадянам право на необхідну оборону, лише такі випадки захисту, коли громадянин *змушений невідкладно* заподіяти шкоду посягаючому з тим, щоб відвернути чи припинити посягання та ефективно здійснити захист.

Необхідна оборона можлива тільки шляхом активної поведінки, що виражається в діях. *Мета цих дій* – захист законних прав та інтересів самої особи, що захищається, іншої особи, суспільних інтересів або інтересів держави. В той же час, коли особа, яка захищається, керувалась іншою метою, то її діяння набувають кримінально протиправного характеру і вона несе відповідальність на загальних підставах (наприклад, спровокувавши посягання з метою помсти, розправи під виглядом необхідної оборони).

Право на необхідну оборону виникає з моменту початку посягання і припиняється з його закінченням. Тому заподіяння шкоди до чи після посягання не є правомірним, і відповідальність за неї настає на загальних підставах.

Однак стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у *разі створення реальної загрози заподіяння шкоди.* При з'ясуванні наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як

реальну. Перехід використовуваних при нападі зброя або інших предметів від нападника до особи, яка захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання.

Шкода повинна бути необхідною та достатньою у конкретній обстановці для негайного відвернення посягання чи його припинення, тобто повинна відповідати небезпечності посягання та обстановці захисту.

Повинно бути з'ясовано, чи мала особа, яка захищалася, реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання іншими засобами із заподіянням нападникові шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання.

Щоб установити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, потрібно враховувати не лише відповідність чи невідповідність зброя захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини. Якщо суд визнає, що в діях особи є перевищення меж необхідної оборони, у вироку слід зазначати, в чому саме воно полягає.

Потрібно мати на увазі, що представники влади, працівники правоохоронних органів, військовослужбовці не підлягають кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну при виконанні службових обов'язків по запобіганню суспільно небезпечним посяганням і затриманню правопорушників, якщо вони не допустили перевищення заходів, необхідних для правомірного затримання злочинця.

Якщо шкода не відповідає таким умовам, то це є перевищенням меж необхідної оборони. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у ст.ст. 118 та 124 КК України.

Коли при перевищенні меж необхідної оборони чи заходів, необхідних для затримання злочинця, заподіяно тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть, дії винного за відсутності умислу на позбавлення потерпілого життя належить кваліфікувати за ст. 124 КК України.

Але, особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно-небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту (ч. 4 ст. 36 КК України). Тобто такий емоційний стан, внаслідок переляку, хвилювання, збудження тощо, викликаного раптовістю посягання чи навпаки його надмірна демонстративність, місцем посягання тощо не дають можливості тому хто захищається чітко і точно співвіднести свої дії з небезпечністю посягання, що йому загрожує. У таких випадках при оцінці правомірності заподіяної шкоди нападникові належить виходити із суб'єктивного сприйняття посягання особи, яка захищається, його небезпечності або обстановки захисту.

Не є перевищенням меж необхідної оборони застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає, для захисту від:

- нападу озброєної особи;
- нападу групи осіб;
- протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення (ч. 5 ст. 36 КК України).

Якщо при необхідній обороні випадково заподіяно шкоду не причетній до нападу особі, відповідальність може настати залежно від наслідків за заподіяння шкоди через необережність.

Уявна оборона – це дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання (ч. 1 ст. 37 КК України).

Прикладом ситуації, коли особа перебуває в стані уявної оборони, може бути заподіяння тяжкого тілесного ушкодження чи навіть смерті нападникові у масці, який, як це з'ясувалось згодом, є другом особи, яка захищалась, і хотів лише «розіграти» свого товариша у день народження. Про уявну оборону слід вести мову і тоді, коли особа, сприйнявши запальничку у вигляді пістолету в руках іншої особи як справжню вогнепальну зброю, застосовує фізичне насильство стосовно володільця такої неоднозначної іграшки.

Така оборона є результатом фактичної помилки особи, яка захищається, стосовно наявності суспільно небезпечного посягання. Кримінально-правова оцінка заподіяння шкоди у стані уявної оборони залежить від психічного ставлення особи до своїх дій, від того, як ця особа оцінює поведінку інших осіб та оточуючу обстановку. У кожній ситуації необхідно визначати, чи була допущена фактична *помилка вибачальною*.

Питання про кримінальну відповідальність при уявній обороні вирішується таким чином:

– якщо, обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати свою помилку, то така особа звільняється від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 37 КК України);

– якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати свою помилку, але при цьому перевищила межі захисту, які дозволяються в умовах відповідного реального посягання, то вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони (ч. 3 ст. 37 КК України);

– якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно-небезпечного посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність (*є невибачальною помилкою*) (ч. 4 ст. 37 КК України). Сутність невибачальної помилки полягає у тому, що об'єктивні і суб'єктивні обставини в даний момент не давали достатніх підстав для того, щоб помилятися щодо наявності суспільно небезпечного посягання. Але, незважаючи на це, особа все ж таки припустилася такої помилки і заподіяла тому, хто посягав, шкоду не

маючи умислу на це і тому вона підлягає відповідальності лише за необережне заподіяння шкоди, а саме: за заподіяння смерті (ст. 119 КК України); за заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 128 КК України).

3. Згідно з ч. 1 ст. 38 КК України, не визнаються кримінально протиправними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямованої на затримання особи, яка вчинила КП, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

Отже, підставою затримання особи є вчинення нею КП. Тобто затримання особи, яка вчинила або вчинює будь-яке правопорушення, крім кримінального, не буде правомірним. Таке затримання можливе або в момент вчинення КП, або одразу після нього.

Таким чином, початковим моментом виникнення права на затримання є початок кримінально протиправного посягання, коли об'єкт посягання піддався безпосередній загрозі негайного заподіяння шкоди.

Право на затримання зберігається і під час посягання, що продовжується, а також безпосередньо, тобто відразу ж після завершення КП.

Закон не визначає свого відношення до випадків затримання уявного злочинця (особи, яка помилково прийнята за злочинця) із заподіянням йому шкоди. Вважається, що в таких ситуаціях відповідальність за необгрунтоване заподіяння шкоди повинно вирішуватися за правилами про уявну оборону.

Метою затримання особи є доставляння її до органів державної влади.

Дії по затриманню злочинця повинні відповідати тяжкості вчиненого ним КП. Якщо ж особі, яка затримується спричиняється тяжка шкода, яка не відповідає небезпечності вчиненого нею посягання або обстановці затримання, то це є перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця. Таке перевищення заходів тягне кримінальну відповідальність у випадках, передбачених ст.ст. 118 та 124 КК України (ч. 2 ст. 38 КК України).

Обстановка затримання визначається обставинами конкретного випадку. Тут враховуються і вік і стан здоров'я як особи, що вчинила КП, так і того хто затримує його та інші причини, що і визначають необхідність і правомірність заподіяння шкоди (наприклад, очевидно, що особа, яка здійснює затримання не має можливості, в силу вище перерахованих обставин, наздогнати особу, що вчинила КП, яка втікає від нього, раниць останнього в ногу. Такі дії будуть відповідати даній обстановці).

Шкода, яка заподіюється особі, що КП повинна бути співрозмірна обставинам конкретного затримання. Згідно закону, заподіяння майнової шкоди, нанесення ударів, легких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень завжди визнається правомірним при наявності усіх інших умов. Такі наслідки при затриманні ніколи не утворюють перевищення його меж.

4. Не є КП заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані *крайньої необхідності*, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо

загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (ч. 1 ст. 39 КК України).

Право на спричинення шкоди в стані крайньої необхідності виникає у особи за наявності таких умов:

- існування небезпеки, що може надходити із різних джерел (стихійні лиха, явища природи, тварини, голод та ін.);

- цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами. Тобто, якщо у людини була інша можливість уникнути спричинення шкоди для відвернення небезпеки і вона це усвідомлювала, але не скористалася цією можливістю, то кримінальна відповідальність не виключається.

На відміну від необхідної оборони, при якій єдиним джерелом суспільно небезпечного посягання є суспільно небезпечна поведінка людини, то при крайній необхідності джерелами загрози можуть бути:

- стихійні сили природи (*повені, обвали*);

- дії механізмів та різноманітні процеси (*технологічні, виробничі тощо*);

- поведінка тварин;

- не виключається кримінально протиправна поведінка людини, як така, що поєднана з недбалим поводженням з джерелом підвищеної небезпеки (зброя, радіоактивні, їдкі речовини та інші предмети) або вчинення КП (наприклад, касир викрадає гроші внаслідок погрози озброєної особи).

В той же час не буде стану крайньої необхідності, якщо небезпечна ситуація є наслідком поведінки особи, що опинилась у цій ситуації.

Шкода у стані крайньої необхідності заподіюється лише правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави (третім особам), та лише протягом часу існування небезпеки.

Перевищення меж крайньої необхідності – це умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода (ч. 2 ст. 39 КК України).

Якщо ж було допущено перевищення меж крайньої необхідності, то кримінальна відповідальність настає на загальних засадах. Але стан крайньої необхідності враховується при призначенні покарання як пом'якшуюча обставина.

Особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці (ч. 3 ст. 39 КК України).

5. Ст. 40 КК України передбачає як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, фізичний або психічний примус.

Не є КП дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками (ч. 1 ст. 40 КК України).

Фізичний примус – це застосування фізичного насильства щодо особи з метою примушення до вчинення КП всупереч її волі. Фізичний примус буває двох видів:

1) *непереборний* – фізичний примус, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками (такий примус позбавляє особу можливості проявити свою поведінку внаслідок: зв'язування; позбавлення волі із замкненням у приміщенні; заподіяння тілесних ушкоджень, що призвели до втрати свідомості тощо);

2) *переборний* – фізичний примус, внаслідок якого особа зберігала можливість керувати своїми вчинками (*наприклад, при мордуванні; катуванні тощо*).

Психічний примус – це вплив на психіку людини з метою змусити всупереч її волі вчинити КП. В залежності від виду фізичного примусу вирішується питання про кримінальну відповідальність (наприклад, погроза застосування відповідного фізичного насильства (погрози вбити, заподіяти тілесні ушкодження, побити тощо) у тому числі і за допомогою зброї; застосування або погроза застосування насильства щодо рідних, близьких та інших осіб, доля яких для особи не є байдужою, тобто має істотне значення; погроза розголошення відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці тощо).

Таким чином, психічний примус хоча і обмежує можливість особи керувати своїми, проте в переважній своїй більшості не паралізує цілком її волю, внаслідок чого ця особа все ж таки має можливість обрати той або інший варіант поведінки, як і при переборному фізичному примусі.

Якщо особа спричинює шкоду правоохоронюваним інтересам під впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа зберігала можливість керувати своїми вчинками, а також психічного примусу, то кримінальна відповідальність настає за правилами ст. 39 КК України (ч. 2 ст. 40 КК України).

6. Відповідно до ч. 1 ст. 41 КК України, дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу чи розпорядження.

Згідно з ч. 2 ст. 41 КК України, *законним є наказ (розпорядження):*

відданий відповідною особою у межах її повноважень;

– відданий у належному порядку (дотримання такої його форми, якої вимагає законодавство);

– який за змістом не суперечить чинному законодавству;

– не пов'язаний з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Особа, яка одержала законний наказ, зобов'язана його виконати. За своєю юридичною природою виконання законного наказу – *це виконання особою свого юридичного обов'язку*.

Відмова від виконання такого наказу, його невиконання або неналежне виконання є правопорушенням, у тому числі – кримінальним (наприклад, для службових осіб передбачена відповідальність за ст. 367 КК України – «службова

недбалість»; для військовослужбовців – ст. 402 КК України – «непокора»; ст. 403 КК України – «невиконання наказу»).

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження (ч. 3 ст. 41 КК України). Явно кримінально протиправний наказ – це такий наказ, кримінальна протиправність якого очевидна для того, хто віддає його, кому його адресовано, для інших осіб.

Особа, що виконала явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах (ч. 4 ст. 41 КК України).

Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати кримінально протиправного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала кримінально протиправний наказ чи розпорядження (ч. 5 ст. 41 КК України).

Отже віддання кримінально протиправний наказу кваліфікується з урахуванням того, чи був виконаний цей наказ і чи усвідомлював виконавець кримінальну протиправність отриманого наказу:

1) якщо кримінально протиправний наказ було виконано, а виконавець усвідомлював його кримінальну протиправність, особа, яка віддала наказ, повинна відповідати як підбурювач до КП, а той, хто виконав наказ, є виконавцем КП;

2) якщо особа не усвідомлювала кримінально протиправний характер наказу і вчинила відповідні дії на його виконання, виконавцем КП виступає той, хто віддав наказ. Фактичний же виконавець діє за відсутності вини і кримінальній відповідальності не підлягає;

3) віддання кримінально протиправного наказу, який виконавець відмовився виконати, оскільки усвідомив його протиправність, означає невдале підбурювання до КП;

4) віддання кримінально протиправного наказу, який виконаний частково, слід кваліфікувати як невдале підбурювання з боку того, хто віддав наказ. Особа, яка вчинила частину дій, обумовлених наказом, відповідає як виконавець вчиненого КП.

Дії керівника, який шляхом віддання наказу схилив підлеглого до вчинення КП, за наявності підстав потребують самостійної кримінально-правової оцінки – як відповідного КП у сфері службової діяльності.

7. Не є КП діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно-корисної мети (ч. 1 ст. 42 КК України).

Підставою діяння, пов'язаного з ризиком, відповідно до ч. 1 ст. 42 КК України виступає наявність об'єктивної ситуації ризику, яка свідчить про необхідність досягнення значної суспільно-корисної мети. Такими визнаються ситуації:

1. наявності небезпеки (наприклад, загроза життю хворого при лікарському ризику; небезпека захоплення території ворогом при військовому ризику тощо);

2. необхідність одержання нових знань (при дослідницькому ризику), отримання оперативної інформації про вчинювані або підготовлювані КП (при оперативному ризику);

3. недопущення великих збитків або одержання значної вигоди (при господарському ризику) та ін.

Водночас визначальною умовою правомірності діяння, пов'язаного із ризиком, законодавець визнає, насамперед, вчинення дії (бездіяльності) тільки для досягнення значної суспільно корисної мети (ч. 1 ст. 42 КК України). Такою метою може бути, наприклад, перевірка нової технології, проведення випробувального польоту, запобігання аварії, необхідність одержання нових знань, застосування нового методу лікування при намаганні врятувати хворого, усунення небезпеки захоплення території ворогом тощо.

Ризик є виправданим, якщо:

– ризиковане діяння вчинюється для досягнення значної суспільно корисної мети;

– зазначену мету не можна було досягти в даній обстановці без ризикованого діяння;

– прийняття особою заходів, які є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам (ч. 2 ст. 42 КК України).

Тому заподіяння шкоди буде визнаватись кримінально протиправними, якщо суспільно небезпечні наслідки настають в результаті ризикованого порушення науково і практично обґрунтованих нормативних актів (наприклад, відсутня ситуація виправданого ризику у випадку, коли машиніст крану для прискорення будівельних робіт намагався підняти вантаж, який перевищував нормативне допустимі межі, що призвело до аварії та загибелі кількох осіб, оскільки в такій ситуації особа порушила конкретні нормативи виконання будівельних робіт).

Особа підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах, якщо вона вчинила діяння в умовах невинуватого ризику.

Ризик не є виправданим, якщо він завідомо створював загрозу:

– для життя інших людей;

– екологічної катастрофи;

– інших надзвичайних подій (ч. 3 ст. 42 КК України).

8. Не є КП вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності (ч. 1 ст. 43 КК України).

Отже, підставами заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам в даному випадку є:

а) вимушеність (тобто, виходячи з конкретної ситуації, особа, що виконувала спеціальне завдання, іншим шляхом не змогла б викликати до себе довіру або була б викрита її справжня роль);

б) вчинення особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації (тобто, таке завдання повинно бути документально оформлене і відображено у документах відповідної оперативно-розшукової справи);

в) мета – попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

г) не було допущено перевищення меж заподіяння шкоди.

Перевищення меж заподіяння шкоди – це вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєданого з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків (ч. 2 ст. 43 КК України). Насильство над потерпілим може полягати у різних формах незалежно від характеру заподіяної шкоди.

Тяжкими або особливо тяжкими наслідками можуть бути визнані, наприклад, випадки спричинення смерті однієї особи чи декількох осіб, заподіяння значної економічної шкоди, ускладнення міжнародних відносин, виникнення епідемій, епізоотій, епіфітотій та ін.

Тобто вчинення такою особою тяжкого або особливо тяжкого злочину з необережності, а так само вчинення умисного особливо тяжкого злочину, який не пов'язаний з насильством над потерпілим, не є перевищенням меж заподіяння шкоди і кримінальна відповідальність виключається.

За перевищення меж заподіяння шкоди особа підлягає кримінальній відповідальності, але на пільгових умовах: особа, яка вчинила вище зазначені злочини не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначено їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого за цей злочин (ч. 2 ст. 43 КК України). У таких випадках виконання спеціального завдання розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України).

9. Відповідно до Конституції України (ст.ст. 17 і 65) захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є справою всього Українського народу; захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України. Належне виконання громадянами своїх обов'язків має бути забезпечене державою. Це впливає зі ст. 23 Конституції України: кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Водночас у ст. 3 Конституції України визначено: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

У цьому контексті слід звернути увагу на те, що у ст. 43¹ КК України *захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України* визначається і як обов'язок, і як право кожної особи.

Право, визначене у ст. 43¹ КК України, є абсолютним: кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України (ч. 2 ст. 43¹ КК України).

Значення деяких термінів, застосованих у ст. 43¹ КК України:

1) *особа* – будь-яка особа, яка має право або виконує обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, незалежно від наявності громадянства України, віку, статі та інших ознак;

2) *воєнний стан* – це особливий правовий режим (політико-економічна ситуація), що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України чи її територіальній цілісності. Він передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню і органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини й громадянина і прав та законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень;

3) поняття *збройний конфлікт* має правове значення для кваліфікації, якщо такий конфлікт відбувається поза межами воєнного стану – у разі фактичного початку воєнних дій, але ще до оголошення воєнного стану, або взагалі у мирний час.

Збройний конфлікт може бути проявом гібридної війни – війни, основним інструментом якої є створення державою-агресором в іншій державі внутрішніх конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей. При цьому сама держава-агресор намагається видаватися непричетною до розв'язаного конфлікту.

Типовими компонентами гібридної війни є пропаганда та інші прояви інформаційної війни, економічне удушення, підтримка сепаратизму і тероризму, сприяння створенню нерегулярних збройних формувань, диверсійна діяльність, розширення мережі шпигунів тощо;

4) *особи, які здійснюють збройну агресію проти України*, – будь-які особи, що відповідно до міжнародного гуманітарного права належать до комбатантів, тобто всі учасники збройного конфлікту міжнародного характеру.

Відповідно до ч. 1 ст. 43¹ КК України *умовами, за яких діяння, передбачене КК України, не визнається кримінальним правопорушенням, є:*

1) вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. Воєнний стан в Україні оголошено з 24 лютого 2022 р. згідно з Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022;

2) спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії РФ або агресії іншої країни. Виходячи з цієї ознаки, не охоплюється положеннями ст. 43¹ КК України, наприклад, вбивство військовополоненого або інше КП, яке вчинене не

у зв'язку з відсіччю чи стримуванням збройної агресії РФ або агресії іншої країни;

3) спричинило шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює агресію, або будь-яким іншим правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

4) шкоду заподіяно шляхом застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин особам, які здійснюють збройну агресію проти України, або майну.

Ч. 2 ст. 43¹ КК України надає особі можливість (гарантії) діяти рішуче і наступально: незалежно від того, чи можна уникнути зіткнення, заподіяння шкоди або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів державної влади чи Збройних Сил України.

Положення ч. 3 ст. 43¹ КК України дозволяє особі, яка реалізує право на захист Вітчизни, *застосовувати зброю (озброєння), бойові припаси або вибухові речовини проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та пошкоджувати і знищувати у зв'язку з цим будь-яке майно*. Відповідальність за такі діяння не настає навіть у разі умисного знищення майна.

Водночас положення ч.ч. 1 і 4 ст. 43¹ КК України попереджають про недопущення випадків *перевищення виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України*.

Так, не вважається виконанням такого обов'язку діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії РФ або агресії іншої країни, за сукупності таких умов:

- 1) діяння є умисним (це впливає зі спрямованості);
- 2) воно явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування;
- 3) воно не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та
- 4) ним створено загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу.

Наприклад, ідеться про умисний удар артилерії чи мінометів по житлових будинках, серед яких стоять танки агресора, що спричинило загибель цивільного населення, або підірив мосту задовго до того, як війська агресора наблизились до нього, що унеможливило проведення евакуації людей, або підірив дамби чи цистерн з небезпечною речовиною тощо.

Також в законі прямо вказано, що *перевищенням виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни вважаються*: а) катування, б) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, і в) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У контексті ст. 43¹ КК України також слід згадати, що згідно із Законом «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р. № 2114-IX, Розділ II «Прикінцеві та перехідні положення» Кримінального

кодексу України доповнено новим пунктом: «22. Цивільні особи не несуть кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України».

Проте, заборона порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами (у т.ч. і катування), презюмується.

10. Кримінальне законодавство України містить *інститут звільнення від кримінальної відповідальності* – розділ IX КК України, в якому розкрито правові підстави та порядок, визначено конкретні види звільнення особи від кримінальної відповідальності. Одночасно КК України не міститься визначення поняття звільнення від кримінальної відповідальності.

У вітчизняній кримінально-правовій літературі висловлюються різноманітні думки з приводу розуміння правової природи та сутності звільнення від кримінальної відповідальності.

Для розуміння сутності та змісту інституту звільнення від кримінальної відповідальності важливо знати, що *звільнення від кримінальної відповідальності* – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила КП, обмежень її прав і свобод, визначених КК України. Звільнення особи від кримінальної відповідальності відбувається в судовому порядку, виключення – звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону України про амністію чи акта помилування.

Підставою застосування тієї чи іншої форми звільнення від кримінальної відповідальності завжди служить вся та сукупність передумов (обставин), які законом визначені для відповідної форми звільнення:

- 1) можливість виправлення винного без застосування кримінального покарання, за допомогою одних лише заходів громадського впливу;
- 2) невелика суспільна небезпечність вчиненого діяння;
- 3) невелика суспільна небезпечність винної особи.

Розрізняють звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених КК України:

- а) у Загальній частині;
- б) у Особливій частині.

Ч. 2 ст. 44 КК України встановлюється, що питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України (в Загальній та Особливій частинах), здійснюється виключно судом у порядку, встановленому законом, що відповідає вимогам ст. 29 Конституції України.

В розділах III, IX Загальної частини КК України встановлені такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності:

- 1) добровільна відмова від доведення КП до кінця (ст. 17 КК України);
- 2) дійове каяття (ст. 45 КК України);
- 3) примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК України);
- 4) передача винного на поруки (ст. 47 КК України);
- 5) зміна обстановки (ст. 48 КК України);

б) закінчення строків давності (ст. 49 КК України);

Крім вказаних, в Особливій частині КК України передбачені так звані *спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності* (ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 6 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311 КК України та ін.).

Крім означених видів звільнення від кримінальної відповідальності виділяють:

1. в залежності від того, чи покладаються на особу якісь обов'язки після звільнення від відповідальності, чи ні:

– *умовні підстави* – це такі підстави, коли особа звільняється від кримінальної відповідальності при умові, що протягом певного строку вона буде поводитися певним чином (ст. 47 КК України);

– *безумовні підстави* – це такі підстави, коли особа звільняється від кримінальної відповідальності без всяких умов (остаточні і безповоротні: ст.ст.45, 46, 48 і 49 КК України).

2. в залежності від того, правом чи обов'язком суду є звільнення від кримінальної відповідальності:

– *обов'язкові (імперативні) підстави* – це такі підстави, коли у суду не має права вирішувати питання про звільнення від відповідальності на власний розсуд (ст.ст. 45, 46, 49 КК України);

– *необов'язкові (факультативні) підстави* – це такі підстави, коли у суду є право вирішувати питання про звільнення від відповідальності на власний розсуд (ст.ст. 47, 48 та ч. 4 ст. 49 КК України).

11. Відповідно до ст. 45 КК України «*Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення КП щиро покалася, активно сприяла розкриттю КП і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду*».

Корупційними КП відповідно до примітки до ст. 45 КК України вважаються КП, передбачені ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також КП, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368-369² КК України

КП, пов'язаними з корупцією вважаються КП, передбачені статтями 366², 366³ КК України.

Поняття *дійове каяття* є комплексним і складається з наступних ознак:

по-перше, щире каяття особи, винної у вчиненні КП, тобто вона засуджує свою кримінально протиправну поведінку, щиро шкодує щодо спричиненої шкоди, співчуває потерпілим, визнає свою вину за усіма законно висунутими проти неї пунктами обвинуваченнями, дає правдиві показання по ним, демонструє готовність понести законне покарання;

по-друге, активне сприяння розкриттю КП, яке передбачає, окрім дачі правдивих показань відносно особистих діянь, повідомлення всіх відомостей, що мають істотне значення для розкриття і розслідування КП, а також усунення заподіяної КП шкоди.

Наприклад, відомості про всіх співучасників, знаряддя і засоби вчинення КП, речові докази, викрадене майно, їх місцезнаходження, причини та умови, що послужили вчиненню КП тощо.

Активне сприяння розкриттю КП може полягати і в наданні особистої допомоги в пошуках речових доказів, викраденого, свідків, співучасників тощо.

Ухилення від повідомлення органам дізнання, слідства та суду будь-яких відомостей, важливих для успішного розкриття і розслідування КП, виключає активне сприяння розкриттю КП як обставини звільнення від кримінальної відповідальності;

по-третє, повне відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди. Межі та розміри відшкодування заподіяних винним збитків визначаються на підставі зібраних по справі об'єктивних доказів.

При виконанні винним усіх умов дійового каяття, звільнення її судом від кримінальної відповідальності являється *безумовним* незалежно від наявності або відсутності на це згоди потерпілого.

Перші три умови відносяться до поведінки особи після вчинення нею КП. Крім них передбачені ще дві, так звані *об'єктивні обставини*:

перша – це вчинення КП особою вперше;

друга – вчинене КП є кримінальним проступком або необережним нетяжким злочином, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

12. Відповідно до ст. 46 КК України «*Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду*».

Умовами звільнення від кримінальної відповідальності є:

по-перше, примирення винної особи з потерпілим, тобто *добровільна відмова останнього від претензій до винного і наміру добиватися притягнення його до кримінальної відповідальності*, що повинно відповідним чином закріплюватись у матеріалах кримінального провадження. Мотиви примирення з боку потерпілого значення не мають. Примирення повинне бути добровільним. Для примирення неважливо, хто був його ініціатором, та якими мотивами керувався;

по-друге, відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди.

Примирення повинно бути з *потерпілим* – фізичною особою, якій КП заподіяна фізична, моральна або майнова шкода і яка визнана потерпілою постановою в рамках кримінального провадження, а не з будь-якою іншою особою, що її представляє, за винятком смерті потерпілого, коли потерпілими визнаються його близькі родичі або він в силу хронічного психічного захворювання не є дієздатним і його інтереси представляють його законні представники.

Якщо потерпілій особі від 15 до 18 років, угоду про примирення з винною особою вона може укласти лише за згодою своїх батьків або осіб, що їх замінюють (усиновителі, удочерителі або піклувальники).

Крім них передбачені і *об'єктивні обставини*:

перша – це вчинення КП особою вперше;

друга – вчинене КП є кримінальним проступком або необережним нетяжким злочином, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

13. Відповідно до ст. 47 КК України *«Особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, та щиро покалася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилитиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку»*.

Для звільнення особи, винної у вчиненні КП, від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки, *необхідна наявність сукупності наступних умов*:

1) вчинення особою КП вперше;

2) вчинене КП відноситься до кримінального проступку або нетяжкого злочину, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

3) винна особа щиро покалася, що свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку. *Особу, яка не визнала себе винною у вчиненні КП, передавати*

на поруки не можна;

4) наявність клопотання колективу підприємства або установи, організації про передачу їм винного на поруки;

5) наявність згоди винної особи про закриття кримінального провадження проти неї по цій підставі та передачі його на поруки колективу, який звернувся з клопотанням.

Відсутність хоча б однієї із зазначених умов тягне за собою відсутність підстав для звільнення винного від кримінальної відповідальності.

Наявність всіх зазначених умов створює підставу для суду для *можливості* (а не для обов'язкового) застосування звільнення від кримінальної відповідальності. *Це право, а не обов'язок суду.*

Причому, у разі звільнення від кримінальної відповідальності, воно є *умовним*, при якому *особа протягом року повинна дотримуватися умов звільнення від кримінальної відповідальності: виправдати довіру колективу, не ухилитися від заходів виховного характеру, не порушувати громадський порядок.*

Про те, що *особа не виправдала довіру колективу*, свідчать: систематичне або грубе порушення нею правил внутрішнього трудового розпорядку на підприємстві, в установі чи організації; невиконання зобов'язань щодо своєї поведінки, взятих на загальних зборах колективу; вчинення нового КП чи іншого правопорушення тощо.

Ухилення особи від заходів виховного характеру полягає в її намаганні уникнути виховного впливу колективу, залишенні з цією метою місця роботи або навчання та ін.

Порушення громадського порядку – це вчинення особою проступку (наприклад, із числа передбачених статтями 173, 173¹, 173², 174, 178, 179, 181, 181¹, 182, 183 КпАП України, за який на неї накладено адміністративне стягнення.

Якщо протягом року особа виконала умови звільнення від кримінальної відповідальності, лише тоді вона безумовно звільняється від кримінальної відповідальності і вважається несудимою.

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України не звільняє винну особу від обов'язку відшкодувати матеріальні збитки, завдані нею, що також визнається однією з умов безумовного звільнення від кримінальної відповідальності.

У ч. 2 ст. 47 КК України передбачено, що у разі порушення умов передачі на поруки *особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинене нею КП.*

14. Відповідно до ст. 48 КК України: *«Особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може*

бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною».

Таким чином у ст.48 КК України передбачається дві самостійні комбінації умов як підстав, за яких суд може звільнити винну особу від кримінальної відповідальності, це:

1) вчинення особою КП вперше;

2) вчинене КП є кримінальним проступком або нетяжким злочином, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

3) на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність;

або

1) вчинення особою КП вперше;

2) вчинене КП є кримінальним проступком або нетяжким злочином, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

3) та на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Зміна обстановки, внаслідок якої вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність – це істотна зміна соціально-економічних, політичних або духовних засад життєдіяльності суспільства, яка відбувається незалежно від волі винної особи і внаслідок чого втрачається суспільна небезпечність не лише конкретного злочину, а й подібних йому діянь (наприклад, втрата діянням характеру суспільно небезпечного; втрата діянням характеру суспільно небезпечного при локальній зміні обстановки, що тягне за собою втрату суспільної безпеки лише окремого, конкретного діяння, вчиненого даною особою, (винахід нових ліків, що ефективно лікують раніше невиліковну інфекційну хворобу, при свідомому поставленні іншої особи в небезпеку зараження такою хворобою (ст. 130 КК України); офіційне визнання високоякісними лікарських засобів, які раніше застосовувалися без письмової згоди пацієнта (ст. 141 КК України); набуття спеціальної медичної освіти особою, яка раніше провела аборт без такої освіти (ст. 134 КК України); визнання виборів або референдуму неконституційними при вирішенні питання про відповідальність особи, яка порушила таємницю голосування (ст. 159 КК України); заборона певної політичної партії, діяльності якої раніше перешкоджала особа (ст. 170 КК України); виключення із переліку підакцизних

товарів при вирішенні питання про відповідальність за незаконне їх виготовлення або збут (ст. 204 КК України) тощо).

Зміна обстановки, внаслідок якої особа, яка вчинила КП, перестас бути суспільно небезпечною – це об'єктивні зміни умов життєдіяльності такої особи, які позитивно і суттєво впливають на неї і свідчать про те, що вона не вчинятиме кримінально каранних діянь у майбутньому (наприклад, на практиці до змін обстановки навколо особи, яка вчинила КП, відносять влаштування на роботу особи, яка вчинила КП з мотивів відсутності коштів для існування; звільнення особи з посади, що позбавляє її можливості вчинити нове КП з використанням такої посади; тяжке захворювання, що позбавляє можливості вчинити певні КП; переїзд на інше місце проживання та розрив зв'язків з кримінальним середовищем, під впливом якого особа вчинила КП; поміщення неповнолітнього до інтернату під контроль педагогів; усунення тяжких особистих обставин, під впливом яких було вчинене КП; припинення подружніх відносин, що стали причиною КП тощо).

Можлива і така зміна обстановки, коли у зв'язку зі зміною обстановки *суспільну небезпечність втрачає і саме діяння і особа, яка його вчинила*, що створює більше підстав для прийняття рішення судом про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України. Але це є *факультативне (необов'язкове) право, а не обов'язок суду*, яким він може, а не зобов'язаний скористатися у разі наявності не менше, а ніж трьох із вказаних в ст.48 КК України умов.

При прийнятті рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку із зміною обстановки суд повинен отримати на це згоду особи, щодо якої вирішується питання. У разі відсутності такої згоди провадження по такій справі здійснюється на загальних засадах.

15. У ст. 49 КК України передбачені обов'язкові та факультативні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, пов'язані із *закінченням строків давності*, що полягає у *перебігу певного часу* від дня вчинення особою КП (після 24:00 години дня вчинення КП) до дня набрання вироком законної сили, але не пізніше, ніж до 24:00 години останньої доби відповідного строку, термін якого залежить від ступеню тяжкості вчиненого КП, після чого суд мусить або має право звільнити особу від кримінальної відповідальності. Таке звільнення від кримінальної відповідальності є *безумовним*.

Ст. 49 КК України встановлено 5 строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності:

1) *два роки* – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

2) *три роки* – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;

3) *п'ять років* – у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у п. 2;

- 4) *десять років* – у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) *п'ятнадцять років* – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила КП ухилилася від досудового розслідування або суду. У цих випадках *перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання, а з часу вчинення кримінального проступку – п'ять років.*

У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення КП минуло *п'ятнадцять років.*

Перебіг давності *переривається*, якщо до закінчення строків особа вчинила новий злочин, *за винятком нетяжкого злочину*, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі *на строк не більше двох років.*

Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, *вирішується судом.*

Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, *довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк.*

Давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 109-114², катування, передбаченого ч. 3 ст. 127, КП проти миру та безпеки людства, передбачених у ст.ст. 437-439, 442, 442¹ КК України.

У разі вчинення КП, передбаченого ст.ст. 151²-156¹, 301¹-303 КК України, стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи обчислення строків *розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або, у разі її смерті, мала б досягти повноліття.*

Задачі

1. Громадянка Перлова нацькувала собаку на громадянина Озерова, який після нападу собаки на нього застрелив його із пістолета, якого мав при собі.

Як потрібно розглядати дії громадянина Озерова?

2. Повертаючись пізно ввечері з роботи додому, Антонов став свідком того, як двоє чоловіків чіплялися до 20-річної Соколової, а остання голосно кликала на допомогу. З метою захисту Соколової Антонов заподіяв нападникам тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок чого один із них помер у лікарні.

Чи можна вважати, що Антонов діяв у стані необхідної оборони? Які інтереси – лише власні чи, можливо, й інші – вправі захищати особа від протиправних посягань? Чи має місце у цьому разі перевищення меж необхідної оборони? Відповідь поясніть.

3. Водій автомобіля для відвернення наїзду на пішохода, який раптово вибіг на проїжджу частину перед машиною, різко повернув праворуч. Унаслідок цього керований ним автомобіль виїхав на смугу руху зустрічного транспорту, й відбулося зіткнення з автобусом, що рухався назустріч. У результаті загинув водій автобуса.

З'ясуйте, чи було тут перевищення меж крайньої необхідності. Відповідь обґрунтуйте.

4. Охоронець платної стоянки автомобілів, побачивши, що за кермо автомобіля, який був на стоянці, сів не його власник, а інший чоловік, підбіг до автомобіля і спробував витягти цього чоловіка з салону, вважаючи, що той збирається викрасти автомобіль. Чоловік почав опиратися. Тоді охоронець ударив його кілька разів по голові, заподіявши середньої тяжкості тілесні ушкодження. При розслідуванні справи було встановлено, що потерпілий був товаришем власника автомобіля, мав доручення на управління цим автомобілем і з дозволу власника мав намір здійснити поїздку.

Оцініть ситуацію. Що таке уявна оборона? Які є варіанти кримінально-правової оцінки заподіяння шкоди при уявній обороні? Порівняйте уявну та необхідну оборону

5. Водій маршрутного автобусу Храмов з метою порятунку пасажирів та уникнення зіткнення з вантажним автомобілем КамАЗ, який раптово виїхав на смугу зустрічного руху, скерував свій транспортний засіб у кювет. Унаслідок таких дій автобус перекинувся на лівий бік, троє пасажирів отримали тілесні ушкодження середньої тяжкості, одинадцять не постраждали.

Чи виключається якою-небудь обставиною кримінальна протиправність діяння Храмова?

6. Косицький і Везир вирішили пограбувати оптовий склад. Щоб їм не заважав сторож, вони, погрожуючи розправою, зв'язали його та закрили в кімнаті для відпочинку.

З якою обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння, пов'язана ця ситуація?

7. Власюк виконував спеціальне завдання у складі злочинної організації. Аби не бути викритим, він узяв участь у вчиненні шахрайства (ч. 5 ст. 190 КК України). Згідно з положеннями ст. 12 КК України цей злочин віднесений до категорії особливо тяжких.

Чи підпадає діяння Власюка під дію ч. 1 ст. 43 КК України? Відповідь поясніть.

8. Миронова викрикувала погрози застосувати зброю (і навіть її демонструвала) на адресу державної виконавиці, яка прийшла описати її майно, що підлягає конфіскації за вироком суду.

Чи мають місце в діях Миронової обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння?

9. Серебряков, захищаючись від нападників зробив кілька пострілів в повітря пістолетом, який незаконно носив. Нападники втекли, однак пострілом був поранений чоловік, який курих на балконі другого поверху.

Чи буде Серебряков нести відповідальність за поранення чоловіка? Відповідь обґрунтуйте.

10. Щоб не бути викритим, Яцьків, який виконував спеціальне завдання у складі банди, взяв участь у розбійному нападі, в ході якого ним особисто було вбито дві особи.

Чи підпадають дії Яцьківа під дію ч. 1 ст. 43 КК України?

11. 19-річний Паляниця вперше вчинив крадіжку зі складу магазину. Наступного дня через докори сумління він з'явився до правоохоронних органів, щиро покаявся і повернув викрадене майно.

Чи може бути Паляниця звільнений від кримінальної відповідальності?

12. Сторож заводу «Маяк» Шутько під час своєї зміни викрав зі складу підприємства прилади і техніку загальною вартістю 11 500 грн. Коли про зникнення майна стало відомо, Шутько щиро покаявся і повернув частину викраденого, що залишилася в нього, загальною вартістю 5 800 грн, а решту вартості майна добровільно відшкодував у грошовому еквіваленті.

Ознайомтеся зі статтями 185 і 191 КК України. Чи може суд звільнити Шутька від кримінальної відповідальності за даних обставин? Якщо так, то який різновид звільнення можна (необхідно) застосувати? Які умови цього звільнення?

13. Корсаков, який вже має судимість, вчинив нетяжкий злочин. На час розгляду справи в суді, внаслідок зміни обстановки, вчинене Корсаковим діяння втратило суспільну небезпечність.

Чи може бути Корсаков звільнений від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки? Відповідь поясніть.

14. Грищенко вчинив крадіжку у листопаді 2020 року, але затриманий не був. В серпні 2021 року Грищенко вчинив новий злочин – розбій.

Коли закінчиться перебіг давності за таких умов?

15. Громадянка Розумна подала до правоохоронних органів заяву про зґвалтування її громадянином Волковим. Однак через місяць Розумна і Волков примирилися та подали заяву до органів РАЦСу про реєстрацію шлюбу.

Чи можливе у такому разі звільнення Волкова від кримінальної відповідальності? Відповідь поясніть.

16. Довлатов вчинив умисне вбивство жінки, яка знаходилася у стані вагітності. Про вагітність Довлатов знав.

Чи можливе застосування давності за тих умов?

17. У 2020 році громадянин Грицяк був затриманий під час вчинення крадіжки з проникненням у житло (ч. 3 ст. 185 КК України). Слідство встановило, що 2008 року Грицяк вчинив крадіжку (ч. 1 ст. 185 КК України), а 2012 – був співучасником розбійного нападу (ч. 2 ст. 187 КК України).

Вирішіть питання про строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. З'ясуйте, чи може бути Грицяк звільнений від кримінальної відповідальності за злочини, вчинені 2008 та 2012 роках, у зв'язку із закінченням строків давності, якщо слідству стало відомо про них у 2020 році.

18. Із того моменту, як Єгорова вчинила злочин, за який може бути призначене покарання у виді позбавлення волі, пройшло 15 років. За цей час нового злочину вона не скоїла.

Чи є факт закінчення строку давності безумовною причиною звільнення Єгорової від кримінальної відповідальності? Відповідь поясніть.

19. Киренко вчинив розбій (ч. 1 ст. 187 КК України), але затриманий не був. За рік після цього Киренко вчинив новий злочин – хуліганство (ч. 2 ст. 296 КК України).

Коли за цих умов закінчиться перебіг давності? У яких випадках строки давності перериваються? Як у такому разі обчислюється давність?

20. Агафонов вчинив незаконну порубку дерев у заповіднику (ст. 246 КК України). Деревину він хотів використати як дрова для опалення свого будинку.

На час кримінального провадження у заповіднику сталася пожежа й значна частина лісу біля місця незаконної порубки була знищена вогнем.

Чи може бути ця обставина підставою для звільнення Агафопова від кримінальної відповідальності?

Теми есе-роздумів

1. Необхідна оборона: право чи обов'язок громадянина?

2. Крайня необхідність: етичні та правові межі самозбереження.

3. Роздуми про моральну та юридичну оцінку дій особи, яка діяла під фізичним примусом.

4. Роздуми про роль професійного ризику у кримінальному праві та його вплив на суспільну мораль.

5. Звільнення від кримінальної відповідальності: другий шанс чи загроза правопорядку.

6. Звільнення у зв'язку з амністією: акт гуманізму чи політичний інструмент.

7. Гуманізм у кримінальному праві: межі та можливості звільнення від відповідальності.

Тести

1. Кожна особа має право на необхідну оборону:

а) незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання;

б) незалежно від можливості звернутися за допомогою до інших осіб;

в) незалежно від можливості звернутися за допомогою до органів влади;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

2. Уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за:

а) заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення;

б) заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала помилковості свого припущення;

в) заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не могла усвідомлювати помилковості свого припущення;

г) заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона усвідомлювала помилковість свого припущення.

3. Перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, яка чинила кр. пр., визнається:

а) умисне заподіяння особі, що вчинила кр. пр., моральної та/або матеріальної шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, яка вчинила кр. пр.;

б) умисне заподіяння особі, що вчинила кр. пр., будь-якої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, яка вчинила кр. пр.;

в) умисне заподіяння особі, що вчинила кр. пр., тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, яка вчинила кр. пр.;

г) умисне заподіяння особі, що вчинила кр. пр., шкоди, яка не відповідає обстановці затримання особи, яка вчинила кр. пр.

4. Перевищенням меж крайньої необхідності є:

а) необережне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода;

б) умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода;

в) умисне та/або необережне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода;

г) заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є менш значною, ніж відвернена шкода.

5. Особа, яка відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження:

а) підлягає кримінальній відповідальності на спеціальних підставах;

б) не підлягає кримінальній відповідальності;

в) підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах;

г) не передбачено законом.

6. Ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена:

а) не можна було досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам;

б) не можна було досягти в даній обстановці дією, не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам;

в) не можна було досягти в даній обстановці бездіяльністю, не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам;

г) не можна було досягти в даній обстановці і особа, яка допустила ризик, легковажно розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення наслідків.

7. Ризик не визнається виправданим, якщо він:

а) завідомо створював загрозу для життя інших людей;

б) завідомо створював загрозу екологічної катастрофи;

- в) завідомо створював загрозу інших надзвичайних подій;
- г) сукупність попередніх трьох варіантів.

8. *Не є кр. пр. вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка:*

а) відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності;

б) відповідно до указу виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності;

в) відповідно до інструкції виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності;

г) відповідно до положення виконувала завдання, беручи участь в організованій групі з метою попередження чи розкриття злочинної діяльності.

9. *У якій ситуації діюче законодавство дозволяє застосовувати зброю незалежно від наслідків?*

а) для відвернення протиправного насильницького вторгнення в приватне житло особи;

б) для відвернення протиправного проникнення в приватне житло особи;

в) для відвернення протиправного знищення приватного житла особи;

г) для відвернення протиправного пошкодження приватного житла особи.

10. *Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння передбачені:*

а) тільки в Загальній частині КК України;

б) у Загальній та Особливій частинах КК України;

в) тільки в Особливій частині КК України;

г) у КК України.

11. *Чим є звільнення від кримінальної відповідальності?*

а) правом суду;

б) правом або обов'язком суду залежно від виду звільнення від кримінальної відповідальності;

в) обов'язком суду;

г) правом правоохоронних органів.

12. *Що є видом звільнення від кримінальної відповідальності?*

а) звільнення з випробуванням;

б) у зв'язку з вагітністю жінки;

в) у зв'язку з хворобою;

г) у зв'язку із зміною обстановки.

13. *Які із зазначених видів звільнення від кримінальної відповідальності є обов'язковими?*

а) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;

б) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим;

в) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки;

г) звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

14. Що є підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям?

а) дійове каяття особи, яке характеризується ширим розкаянням, активним сприянням розкриттю кр. пр. та повним відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди;

б) щире розкаяння та прилюдне вибачення за завдану образу;

в) активне сприяння розкриттю кр. пр.;

г) повне відшкодування завданих особою збитків або усунення заподіяної шкоди.

15. Що є звільненням від кримінальної відповідальності?

а) відмова держави за наявності підстав, передбачених КК України, від застосування до особи покарання;

б) відмова держави за наявності підстав, передбачених КК України, від державного осуду особи, що вчинила кр. пр., а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених законом за вчинення певного кр. пр.;

в) правовий наслідок засудження особи вироком суду;

г) правовий наслідок правомірного діяння.

16. Чи вважається судимою особа при звільненні від кримінальної відповідальності?

а) вважається судимою;

б) не вважається судимою;

в) вважається судимою тільки у випадках, передбачених законом;

г) вважається судимою у всіх випадках за виключенням звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

17. У чому полягає щире розкаяння у вчиненому кр. пр. при дійовому каятті?

а) укладення угоди між потерпілим та особою, яка вчинила кр. пр., про усунення заподіяної шкоди;

б) активне сприяння розкриттю кр. пр.;

в) відшкодування завданих особою збитків;

г) визнання особою своєї провини, висловлення жалю з приводу вчиненого та бажання виправити ситуацію, що склалася.

18. Який із зазначених видів звільнення від кримінальної відповідальності є умовним?

а) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим;

б) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;

в) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки;

г) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

19. Які із зазначених видів звільнення від кримінальної відповідальності є безумовними?

а) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим;

б) звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки;

в) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки та звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру;

г) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

20. У разі вчинення яких злочинів давність не застосовується?

а) злочинів проти життя особи (статті 115-120, стаття 129 КК України);

б) злочинів проти волі, честі та гідності особи (статті 146-151 КК України);

в) кр. пр. проти основ національної безпеки України та злочинів проти миру та безпеки людства (статті 109-114-2, статті 437-439; 442, 442-1 КК України);

г) злочинів проти громадської безпеки (статті 255-270-1 КК України).

Питання до самоконтролю

1. Які види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, ви знаєте?

2. Що являє собою необхідна оборона?

3. Яка мета ставиться при затриманні особи, що вчинила кримінальне правопорушення?

4. Поясніть, коли наказ (розпорядження) є законним.

5. У яких випадках перевищення повноважень при виконанні спеціального завдання тягне кримінальну відповідальність?

6. Які умови правомірності діянь, вчинених у стані фізичного або психічного примусу?

7. Що таке обов'язкове звільнення від кримінальної відповідальності?

8. Назвіть умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

9. Коли переривається перебіг давності притягнення до кримінальної відповідальності?

10. У яких випадках особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін?

ТЕМА 12. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПОКАРАНЬ. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Мета заняття: з'ясування сутності поняття «покарання», розгляд видів покарання; ознайомлення з ознаками системи покарань; набуття уявлення про основні та додаткові покарання; засвоєння загальних засад та принципів призначення покарання; з'ясування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання; набуття уявлення про призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень і сукупністю вироків; ознайомлення з правилами складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

План

1. Поняття, ознаки та мета покарання.
2. Поняття та ознаки системи покарань.
3. Система покарань.
4. Загальні засади та принципи призначення покарання.
5. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.
6. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.
7. Призначення покарання за сукупністю КП.
8. Призначення покарання за сукупністю вироків.
9. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

Перелік ключових термінів і понять: покарання; система покарань; основні покарання; додаткові покарання; покарання, які можуть застосовуватись як основні, і як додаткові; строкові покарання; безстрокові покарання; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; пробаційний нагляд; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі; військове звання; спеціальне звання; ранг; чин; кваліфікаційний клас; державна нагорода; конфіскація майна; штраф; право обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; загальні засади призначення покарання; обставини, що пом'якшують покарання; з'явлення із зізнанням; щире каяття; активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; добровільне відшкодування завданого збитку; усунення заподіяної шкоди; угоди про визнання винуватості; обставини, які обтяжують покарання; сукупність кримінальних правопорушень; сукупність вироків.

1. Особа вважається невинуватою у вчиненні КП і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК України).

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вирокіом суду до особи, визнаної винною у вчиненні КП, і полягає в

передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України).

Ознаки покарання:

- є заходом державного примусу;
- застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні КП;
- застосовується тільки за вироком суду від імені держави;
- полягає в обмеженні прав і свобод засудженого;
- тягне за собою судимість (ст. 88 КК України).

Покарання має таку мету:

- кара (тобто певна відплата винному за вчинене ним КП);
- виправлення засуджених (передбачає втрату ними суспільної небезпечності);
- запобігання вчиненню нових КП засудженим (спеціальна превенція);
- запобігання вчиненню КП іншими особами (загальна превенція).

2. Система покарань – це перелік покарань, який встановлено КК України, є вичерпним і обов'язковим для суду.

Ознаки системи покарань:

- встановлюється КК України;
- є обов'язковим для суду;
- є вичерпним;
- у КК України покарання розташовані за ступенем тяжкості від менш суворого до більш суворого.

Ст. 51 КК України встановлює 14 видів покарань. В залежності від критеріїв їх можна класифікувати так:

а) за способом призначення:

– *основні* – це встановлені КК України (ст. 52 КК України) покарання, які призначаються тільки самостійно і не можуть бути приєднані до інших покарань (громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, пробаційний нагляд, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі);

– *додаткові* – це встановлені КК України (ст. 52 КК України) покарання, які призначаються шляхом приєднання до основних покарань і не можуть бути призначені самостійно (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, конфіскація майна);

– *покарання, які можуть застосовуватись як основні, і як додаткові* (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю).

За одне КП може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України (ч. 4 ст. 52 КК України).

б) за визначеністю строків:

– *строкові* – це такі покарання, щодо яких КК України встановлені часові межі їх застосування (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, пробаційний нагляд, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк);

– *безстрокові* – це такі покарання, щодо яких КК України не встановлені часові межі застосування (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, конфіскація майна, штраф, довічне позбавлення волі).

в) за видом суб'єкта:

– *загальні* – це покарання, які застосовуються до всіх осіб, які вчинили КП;

– *спеціальні* – це такі покарання, які застосовуються лише до певного кола осіб (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, службові обмеження для військовослужбовців, тримання у дисциплінарному батальйоні, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю).

3. До основних покарань належать:

- громадські роботи;
- виправні роботи;
- службові обмеження для військовослужбовців;
- пробаційний нагляд;
- арешт;
- обмеження волі;
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- позбавлення волі на певний строк;
- довічне позбавлення волі.

Громадські роботи – це покарання, яке полягає у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт (ст. 56 КК України). Вид таких робіт визначають органи місцевого самоврядування (наприклад, це може бути прибирання вулиць, парків, ремонтні роботи, вантажно-розвантажувальні роботи, інші, тобто роботи, які не потребують певної кваліфікації або підготовки). Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

Такі роботи не призначаються особам, визнаним особами з інвалідністю першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби. Особи, засуджені до громадських робіт, не можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням, а також умовно-достроково звільнені від відбування покарання. Не відбуута частина покарання у виді громадських робіт не може бути замінена більш м'яким покаранням.

Виправні роботи – це покарання, яке відбувається за місцем роботи засудженого (ст. 57 КК України). Воно встановлюється на строк від шести місяців до двох років. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт відраховується від 10 до 20 відсотків. Також засуджений не має права змінити місце роботи, доки відбуває покарання у виді виправних робіт.

Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування. У разі, якщо особа, засуджена до виправних робіт, стає непрацездатною після постановлення вироку суду, суд може замінити їх штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподаткованих мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Службові обмеження до військовослужбовців застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби (ст. 58 КК України). Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Із суми грошового забезпечення засудженого проводиться відрахування в доход держави у розмірі від 10 до 20 відсотків. Цей вид покарання встановлюється на строк від шести місяців до двох років.

Службові обмеження до військовослужбовців застосовуються у випадках, передбачених КК України, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливість замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

Пробаційний нагляд – це вид основного покарання, який полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства (ст. 59¹ КК України). Призначається на строк від одного до п'яти років та не призначається особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили КП.

Суд покладає на засудженого до пробаційного нагляду такі обов'язки:

- 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання;
- 3) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

Суд може покласти на засудженого до пробаційного нагляду обов'язки:

1) використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою;

2) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу);

4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Обов'язок використовувати електронний засіб контролю і нагляду встановлюється судом на строк від одного місяця до одного року.

Арешт – це вид основного покарання, який полягає в триманні засудженого військовослужбовця в умовах ізоляції на гауптвахті (ст. 60 КК України). Призначається на строк від одного до шести місяців.

Арешт не застосовується до вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років.

Обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею догляду з обов'язковим залученням засудженого до праці (ст. 61 КК України). Обмеження волі є строковим покаранням і призначається на строк від одного до п'яти років.

Обмеження волі не може застосовуватися до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи.

Тримання в дисциплінарному батальйоні – це вид основного та строкового покарання, яке призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок) (ст. 62 КК України).

Призначається на строк від шести місяців до двох років. Тримання в дисциплінарному батальйоні застосовуються у випадках, передбачених КК України, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не

більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Позбавлення волі на певний строк також є видом основного та строкового покарання, полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу (ст. 63 КК України). Це покарання застосовується лише у випадках, коли воно передбачено санкцією статті (санкцією частини статті) КК України, а також, коли суд дійде висновку про можливість незастосування довічного позбавлення волі або при заміні довічного позбавлення волі на певний строк у порядку амністії чи помилування. Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК України.

Довічне позбавлення волі – це найсуворіше покарання, яке призначається лише за вчинення особливо тяжких злочинів (ст. 64 КК України). Застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Довічне позбавлення волі не може застосовуватися до:

- осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років;
- осіб, що вчинили злочин у віці понад 65 років;
- жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину;
- жінок, що були в стані вагітності на момент постановлення вироку;
- у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 68 КК України (довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 110, 111, 111¹, 112, 113, КП проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених ст.ст. 437-439, ч. 1 ст. 442 та ст.ст. 442¹ і 443 КК України).

Особи, засуджені до довічного позбавлення волі, не можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням та умовно-достроково звільнені. Але законом про амністію довічне позбавлення волі може бути замінено позбавленням волі на певний строк. Також актом про помилування довічне позбавлення волі може бути замінено позбавленням волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Додатковими покараннями є:

- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- позбавлення державної нагороди України;
- конфіскація майна.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – це покарання, яке не вказується у санкціях статей. Його

призначення залежить тільки від рішення суду (ст. 54 КК України). Цей вид покарання може призначатися тільки при вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Позбавлення державної нагороди України – це покарання, яке не вказується у санкціях статей. Його призначення залежить тільки від рішення суду (ст. 54¹ КК України). Особа, засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, КП проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також КП, передбачене ст.ст. 258-258⁵, 260, 261 КК України, яка має державну нагороду України, може бути позбавлена за обвинувальним вироком суду такої державної нагороди України.

Конфіскація майна – це примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ст. 59 КК України). Конфіскація майна як додатковий вид покарання встановлюється лише за вчинення тяжких чи особливо тяжких корисливих злочинів, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості. Конфіскація призначається лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України.

Конфіскація буває повною або частковою. Якщо вилучається частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України.

Як основне або як додаткове покарання може застосовуватися:

- штраф;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених КК України (ст. 53 КК України). Розмір штрафу визначається судом з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями КК України не передбачено вищого розміру штрафу.

За вчинення КП, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої КП, або отриманого внаслідок вчинення КП доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Суд, встановивши, що таке КП вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, без

урахування розміру майнової шкоди, завданої КП, або отриманого внаслідок вчинення КП доходу.

Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

Додаткове покарання у виді штрафу може бути призначене у разі, коли воно не передбачено в санкції статті (санкції частини статті Особливої частини КК України, виключно у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу. Розмір штрафу узгоджується сторонами угоди та призначається судом у таких межах:

1) від двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення нетяжкого злочину;

2) від ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до шести мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення тяжкого злочину;

3) від двохсот сімдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до дванадцяти мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року.

У разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у таких межах:

1) від одного до п'яти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення нетяжкого злочину;

2) від п'яти до десяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених цією частиною статті меж, суд замінює покарання у виді

штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості у ч. 5 ст. 53 КК України.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання може бути призначено на строк від двох до п'яти років, а як додаткове – на строк від одного до трьох років.

Позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України, «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання за вчинення КП проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених ст.ст. 157-160 КК України, призначається на строк п'ять років.

Позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткове покарання призначається на строк до десяти років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення КП проти основ національної безпеки України, передбачених ст.ст. 111¹, 111² КК України, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне можливе лише тоді, коли воно безпосередньо вказано в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. А як додаткове це покарання може бути призначено і тоді, коли воно не передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за умови, що суд, враховуючи характер КП, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особу засудженого та інші обставини справи, визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Якщо це покарання призначається як додаткове та приєднується до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, то воно поширюється на увесь час відбування основного покарання, та на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. У цьому разі строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання. Строк обчислюється з моменту набрання законної сили вироком, якщо:

- 1) це покарання додається до інших видів основних покарань;
- 2) призначається при звільненні особи від основного покарання з випробуванням.

4. Загальні засади призначення покарання – це встановлені у КК України критерії, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання винній особі. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КК України такими засадами є:

1. Суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене КП, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України.

Тобто суд повинен призначити лише такий вид покарання та у межах, які передбачені у санкції статті, за якою засуджується винний.

Але закон (частини 3, 4 ст. 65 КК України) передбачає два винятки з цього правила:

1) суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене відповідною статтею Особливої частини КК України за вчинене КП, керуючись ст.ст. 69 та 69² КК України;

2) суд може призначити більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК України за вчинене КП при сукупності КП або при сукупності вироків згідно зі ст.ст. 70 та 71 КК України.

Коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вироку.

2. Суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК України.

Це означає, що суд при призначенні покарання, повинен керуватися такими принциповими положеннями, як положення про чинність КК України, поняття КП, види КП, поняття особи, що вчинила КП, поняття та форми вини, основні положення про співучасть у КП, множинність КП, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання і т. ін.

3. Суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого КП, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Визначаючи ступінь тяжкості вчиненого КП, суди повинні виходити з класифікації КП (ст. 12 КК України), а також із особливостей конкретного КП й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів кримінальної протиправної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо КП вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо).

Врахування особи винного – це врахування фізичних, соціальних, психічних та правових характеристик особи, яка вчинила КП.

Досліджуючи дані про особу обвинуваченого, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення КП як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо.

Призначаючи покарання у виді штрафу або виправних робіт і визначаючи розмір та строки відповідного покарання, суди мають враховувати майновий стан обвинуваченого, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо.

При призначенні покарання неповнолітньому обвинуваченому відповідно до ст. 103 КК України крім обставин, передбачених у ст.ст. 65-67 КК України,

необхідно брати до уваги умови життя й виховання неповнолітнього, вплив на нього дорослих, рівень розвитку та інші особливості його особи.

Суд повинен призначити покарання необхідне та достатнє для виправлення особи та попередження нових КП. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене КП призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових КП (ч. 2 ст. 65 КК України).

У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди (ч. 5 ст. 65 КК України).

5. Обставини, що пом'якшують покарання – це такі обставини, що свідчать про менший ступінь суспільної небезпечності особи злочинця і вчиненого ним діяння і дають підстави для застосування до нього менш суворого покарання.

Згідно зі ст. 66 КК України обставинами, що пом'якшують покарання є:

1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю КП;

2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;

2¹) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення КП;

3) вчинення КП неповнолітнім;

4) вчинення КП жінкою в стані вагітності;

5) вчинення КП внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

6) вчинення КП під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

7) вчинення КП під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого;

8) вчинення КП з перевищенням меж крайньої необхідності;

9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням КП у випадках, передбачених КК України.

Цей перелік не є вичерпним. Суд при призначенні покарання може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, зазначивши їх у вирокі, з обов'язковим вмотивуванням прийнятого рішення.

Врахування цих пом'якшуючих обставин при призначенні покарання є обов'язком, а не правом суду.

Вирішуючи питання про наявність такої пом'якшуючої обставини, як з'явлення із зізнанням, суди повинні перевіряти, чи були подані до органів розслідування, інших державних органів заява або зроблене посадовій особі повідомлення про КП (у будь-якій формі) добровільними і чи не пов'язано це з

тим, що особа була затримана як підозрюваний і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні КП.

Якщо у кримінальному провадженні не встановлено, хто вчинив КП, добровільні заява або повідомлення особи про вчинене нею мають розглядатись як з'явлення із зізнанням. Аналогічно розцінюється заява особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, про вчинення нею іншого КП, про який не було відомо органам розслідування.

За сукупності вчинених КП з'явлення із зізнанням має враховуватись як обставина, що пом'якшує покарання при призначенні останнього за КП, у зв'язку з яким зроблено це зізнання.

Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака КП, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує.

Обставини, які обтяжують покарання – це такі обставини, що свідчать про підвищену суспільну небезпечність особи злочинця та вчиненого ним діяння, що дає підстави суду призначити йому покарання найбільш суворе з можливого.

Згідно зі ст. 67 КК України обставинами, що обтяжують покарання є:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення КП групою осіб за попередньою змовою (частина 2 або 3 ст. 28);
- 3) вчинення КП на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;
- 4) вчинення КП у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення КП щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення КП щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;
- 6¹) вчинення КП щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;
- 7) вчинення КП щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) вчинення КП щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) вчинення КП з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;
- 13) вчинення КП особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Цей перелік обставин є вичерпним і розширенню не підлягає. Тобто суд при призначенні покарання не може визнати такими, що його обтяжують інші обставини, не передбачені ст. 67 КК України.

Суд має право, залежно від характеру вчиненого КП, навівши мотиви свого рішення у вироку, не визнати будь-яку з цих обставин обтяжуючими, за винятком обставин, передбачених у пунктах 2, 6, 6¹, 7, 9, 10, 12 ст. 67 КК України.

Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як кваліфікуюча, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

6. Призначення покарання за незакінчене КП та за КП, вчинене у співучасті регулюється ст. 68 КК України.

При призначенні покарання за незакінчене КП суд, керуючись положеннями ст.ст. 65-67 КК України, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру та причини, внаслідок яких КП не було доведено до кінця.

За вчинення *готування до КП* строк або розмір покарання не може перевищувати *половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання*, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

За вчинення *замаху на КП* строк або розмір покарання не може перевищувати *двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання*, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 110, 111, 111¹, 112, 113, КП проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених ст.ст. 437-439, ч. 1 ст. 442 та ст.ст. 442¹ і 443 КК України.

При призначенні покарання *співучасникам КП* суд, керуючись положеннями ст.ст. 65-67 КК України, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні КП.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом регулюється ст. 69 КК України.

Підставами застосування ст. 69 КК України є:

а) наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого КП (тобто таких обставин повинно бути не менше двох);

б) наявність даних про особу винного, які позитивно його характеризують.

Призначення більш м'якого покарання можливе лише за наявності цих двох підстав у їх сукупності.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, не застосовується до осіб, засуджених за корупційне КП, КП, пов'язане з корупцією, КП, передбачене ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429, 437-439, 442, 442¹ КК

України, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, за катування, вчинене представником держави, у тому числі іноземної.

Суд, призначаючи більш м'яке покарання повинен умотивувати своє рішення. У кожному такому випадку суд зобов'язаний у мотивувальній частині вироку зазначити, які саме обставини справи або дані про особу обвинуваченого він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого КП і впливають на пом'якшення покарання, а в резолютивній – послатися на ч. 1 ст. 69 КК України. При цьому необхідно враховувати не тільки мету й мотиви, якими керувалась особа при вчиненні КП, а й її роль серед співучасників, поведінку під час та після вчинення кримінально протиправних дій тощо.

Призначення більш м'якого покарання відбувається шляхом:

– призначення основного покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за це КП;

– переходу до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за це КП (у цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині КК України);

За вчинення КП, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд з підстав, передбачених ст. 69 КК України, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

– не призначення додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинення КП, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Щодо особи, винної у вчиненні декількох КП, суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, окремо за кожне КП або тільки за одне із них і остаточно визначити покарання за правилами ст. 70 КК України. Застосування положень ст. 69 КК України щодо покарання (як основного, так і додаткового), призначеного за сукупністю КП чи за сукупністю вироків, є неприпустимим.

Призначенню покарання, нижчого від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, не перешкоджає наявність у цій же санкції альтернативних, більш м'яких покарань.

Суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані. В таких випадках суд, за наявності до того підстав, відповідно до КПК України повинен закрити провадження і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання.

Згідно зі ст. 69¹ КК України, за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 66 КК України, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, *строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого покарання*, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Згідно зі ст. 69² КК України, у кримінальних провадженнях щодо корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, за умови виконання вимог п. 2 або 2¹ ч. 4 ст. 469 КПК України сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, але не нижче від найнижчої межі, встановленої КК України. У разі призначення покарання відповідно до ч. 1 ст. 69² КК України особа не може бути звільнена від відбування такого покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України.

7. Сукупність КП – це вчинення особою двох або більше КП, передбачених різними статтями або частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено (ст. 33 КК України).

Передбачені законом правила призначення покарання за сукупністю КП (ст. 70 КК України) застосовуються у випадках самостійної кваліфікації вчиненого як за різними статтями, так і за різними частинами однієї статті КК України, якими передбачено відповідальність за окремі склади КП і які мають самостійні санкції. За цими ж правилами призначається покарання і в разі вчинення особою діянь, частина яких кваліфікується як закінчене КП, а решта – як готування до КП чи замах на нього.

Призначення покарання за сукупністю КП (ст. 70 КК України) відбувається у два етапи:

1) спочатку суд призначає покарання (основне і додаткове) за кожне КП окремо;

2) потім визначає остаточне покарання за їх сукупністю.

Встановлений ст. 70 КК України порядок, згідно з яким суд зобов'язаний призначити покарання окремо за кожне КП, а потім остаточне визначити покарання за сукупністю КП, стосується як основних, так і додаткових покарань.

Призначення остаточного покарання за сукупністю КП відбувається трьома шляхами:

1) поглинення менш суворого покарання більш суворим;

2) повне складання покарань;

3) часткове складання покарань.

При вирішенні питання про те, який із передбачених ст. 70 КК України принципів необхідно застосовувати при призначенні покарання за сукупністю КП (поглинення менш суворого покарання більш суворим або повного чи часткового складання покарань, призначених за окремі КП), суд повинен враховувати крім даних про особу винного й обставин, що пом'якшують і

обтяжують покарання, також кількість КП, що входять до сукупності, форму вини й мотиви вчинення кожного з них, тяжкість їх наслідків, вид сукупності (реальна чи ідеальна) тощо.

Суд вправі визначити остаточне покарання *шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим* при призначенні за окремі КП, що входять у сукупність, покарання як одного виду, так і різних. Однакові за видом і розміром покарання поглиненню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей (санкцій частин статей) КК України.

Принцип повного або часткового складання покарань може застосовуватись у випадках призначення за окремі КП, що входять до сукупності, як однакових, так і різних за видом покарань. При частковому складанні розмір остаточного покарання в усякому разі має бути більшим за розмір кожного з покарань, призначених за окремі КП.

За загальним правилом, при складанні покарань остаточне покарання за сукупністю КП визначається в межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, яка передбачає більш суворе покарання.

Але, якщо хоча б одне із КП є умисним тяжким або особливо тяжким злочином, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю КП у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК України.

Якщо хоча б за один із вчинених КП призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю КП визначається шляхом поглинення будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

До основного покарання, призначеного за сукупністю КП, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за КП, у вчиненні яких особу було визнано винною.

Якщо після постановлення вироку в провадженні буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому КП, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку, при призначенні покарання застосовуються правила, встановлені у частинах 1-3 ст. 70 КК України. У цьому разі призначення покарання відбувається у три етапи:

- 1) призначення покарання за розкриті КП;
- 2) визначення остаточного покарання за сукупністю КП;
- 3) зарахування в строк остаточного покарання повністю або частково відбутого покарання за попереднім вироком за правилами, передбаченими в ст. 72 КК України.

8. Сукупність вироків – це вчинення засудженим після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання нового КП (ст. 71 КК України).

Призначаючи покарання за сукупністю вироків, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

Суди повинні точно встановлювати невідбуту частину основного й додаткового покарань і зазначати їх вид та розмір у новому вироку.

Невідбутою частиною покарання за попереднім вироком треба вважати:

– покарання, від відбування якого особу звільнено з випробуванням (ст.ст. 75, 79, 104 КК України), за винятком часу тримання під вартою в порядку запобіжного заходу або затримання, перебування в медичному закладі тощо;

– частину покарання, від відбування якого особу звільнено умовно-достроково (ст.ст. 81, 107 КК України);

– невідбуту частину більш м'якого покарання, призначеного судом особі в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82, ч. 3 ст. 86 КК України);

– частину покарання, від відбування якого звільнено вагітну жінку або жінку, яка має дитину (дітей) віком до трьох років (ст. 83 КК України);

– невідбуту частину певного строку позбавлення волі, яким замінено довічне позбавлення волі (ст. 87 КК України);

– невідбуту засудженим частину будь-якого основного покарання;

– додаткове покарання (або його невідбуту частину) за попереднім вироком;

– покарання, від відбування якого звільнено неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України).

За загальним правилом, передбаченим ч. 2 ст. 71 КК України, при сукупності вироків покарання складаються. При цьому загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК України. При складанні покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, *не повинен перевищувати п'ятнадцяти років*, а у випадку, якщо хоча б одне із КП є особливо тяжким злочином, загальний строк позбавлення волі може бути *більшим п'ятнадцяти років*, але *не повинен перевищувати двадцяти п'яти років*.

При складанні покарань у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вироком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків.

Остаточне покарання за сукупністю вироків, крім випадків, коли воно визначається шляхом поглинення одного покарання іншим, призначеним у максимальному розмірі, має бути більшим від покарання, призначеного за нове КП, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком.

Але можливі ситуації, коли засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше КП. У цьому разі суд призначає покарання спочатку за ці нові КП, керуючись правилами, які передбачені у ст. 70 КК України, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю КП, повністю чи частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком у межах, встановлених у ч. 2 ст. 71 КК України.

9. На практиці бувають ситуації, коли за окремі КП при сукупності вироків і при сукупності КП призначаються різні види покарань. Тому ч. 1 ст. 72 КК України встановлює таке правило: «при складанні покарань за сукупністю КП та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з такого їх співвідношення:

1) *одному дню позбавлення волі відповідають:*

а) один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту;

а¹) два дні пробаційного нагляду;

б) два дні обмеження волі;

в) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

г) вісім годин громадських робіт;

2) *одному дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту відповідають:*

а) два дні обмеження волі;

б) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

в) два дні пробаційного нагляду;

3) *одному дню обмеження волі відповідають три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;*

4) *одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт;*

5) *одному дню обмеження волі відповідає один день пробаційного нагляду.*

Ці правила співвідношення можуть застосовуватись і в інших випадках, передбачених Загальною частиною КК України.

При призначенні покарання за сукупністю КП або сукупністю вироків у виді виправних робіт або службових обмежень для військовослужбовців складанню підлягають лише строки цих покарань. Розміри відрахувань із заробітку засудженого складанню не підлягають і обчислюються за кожним вирокі самостійно.

При призначенні покарання за сукупністю КП або сукупності вироків складанню з іншими видами покарань не підлягають і виконуються самостійно основні покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Додаткові покарання різних видів у всіх випадках виконуються самостійно.

Суд також може у разі засудження особи до позбавлення волі зарахувати *строк попереднього ув'язнення* з розрахунку день за день або виходячи із співвідношення покарань, визначеного ч. 1 ст. 72 КК України. Якщо суд призначає покарання, не зазначене в ній, то враховуючи строк попереднього ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування.

Домашній арешт зараховується судом у строк покарання за правилами, передбаченими в ч. 1 ст. 72 КК України, виходячи з такого їх співвідношення – три дні цілодобового домашнього арешту відповідають одному дню позбавлення волі.

Строки покарання обчислюються відповідно в роках, місяцях та годинах. При заміні або складанні покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення допускається обчислення строків покарання у днях.

Задачі

1. Кириченка було засуджено за ч. 1 ст. 142 КК України до обмеження волі на строк два роки зі штрафом у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Адвокат Кириченка подав апеляцію, в якій просив виключити з вироку покарання у виді штрафу, оскільки в санкції ч. 1 ст. 142 КК України воно передбачене як альтернативне основне і суд не мав права призначати за одне кр. пр. одночасно обидва покарання.

Чи підлягає скарга задоволенню?

2. За обвинувальним вироком суду Хохлова було засуджено на 3 роки обмеження волі.

Вкажіть, до якого виду покарання віднесено обмеження волі.

3. Ректор ЗВО Буцько, засуджений за зловживання службовим становищем, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 364 ст. КК України), одночасно за вироком суду був позбавлений наукового ступеня доктора політичних наук і вченого звання професора.

Дайте оцінку рішенню суду щодо позбавлення Буцька наукового ступеня і вченого звання.

4. Громадянин Лола не зміг заплатити штраф у розмірі 17 000 грн. за скоєне ним кр. пр.

Порахуйте, на який строк суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді виправних робіт.

5. Холоденко був визнаний винним у шахрайстві, передбаченому ч. 2 ст. 190 КК України. Суд призначив йому покарання у виді позбавлення волі строком на два роки і, враховуючи корисливий характер кр. пр., конфіскацію майна.

Чи відповідає вирок закону в частині призначення конфіскації майна?

6. Щуков був засуджений на 3 роки позбавлення волі та позбавлений військового звання «капітан» за вчинення замаху на зґвалтування.

Поясніть, чи правомірно Щуков був позбавлений військового звання.

7. Суд засудив Хандучка за ч. 1 ст. 328 КК України до позбавлення волі. Про додаткові покарання у вироку не згадувалося.

Чи є тут порушення вимог закону?

8. Неповнолітнього Г. за розбій (ч. 1 ст. 187 КК України) було засуджено до 12 років позбавлення волі.

Чи є правильним рішення суду?

9. Вироком суду Сафонова була визнана винною у вчиненні кр. пр., передбаченого ст. 118 КК України.

Яке покарання з тих, що вказані у санкції ст. 118 КК України, може бути призначене Сафоновій, урахувавши той факт, що вона є матір'ю дворічної дитини?

10. Неповнолітню В. за крадіжку було засуджено до 2 місяців позбавлення волі.

Чи правильне рішення суду?

11. За сукупністю вироків суд призначив Вагонову покарання у виді позбавлення волі на 20 років. Адвокат оскаржив вирок суду.

Вкажіть, який максимальний строк позбавлення волі може бути визначений судом в даній ситуації.

12. П. у 2020 р. був засуджений за ч. 1 ст. 296 КК України, а в 2021 р. знову вчинив хуліганство, за що був притягнутий до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 296 КК України. Суд призначив покарання у вигляді штрафу.

Чи правильне рішення суду?

13. Особа вчинила передбачене ч. 1 ст. 150¹ КК України використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Чи може суд цього разу врахувати як обставину, котра обтяжує покарання, той факт, що кр. пр. було учинене стосовно малолітнього?

14. Під час чергової подружньої сварки громадянка Попова не втрималася і вдарила чоловіка пательнею по голові, внаслідок чого останній знепритомнів. Усвідомивши всю небезпечність своїх дій, вона викликала «швидку» і намагалася надати чоловікові першу допомогу. Судово-медичною експертизою шкода здоров'ю Попова була визначена як тяжке тілесне ушкодження.

Ознайомтесь зі ст. 69¹ КК України. Чи є у даному випадку підстави для застосування цієї норми? У разі позитивної відповіді назвіть максимальне покарання, яке може бути призначене Поповій.

15. Падалко вчинив згвалтування та розбій. Суд призначив Падалко покарання у виді позбавлення волі на 19 років.

Поясніть, чи може суд призначити покарання більш суворе, ніж це передбачено відповідними статтями Особливої частини КК України.

На підставі яких принципів суд може призначити остаточне покарання за сукупністю кр. пр.? В яких межах має бути визначене це покарання?

16. За одне кр. пр. особі К. було призначено покарання у виді сплати штрафу в розмірі 17 000 грн., за інше – вона позбавлена права займатися посередницькою діяльністю на 2 роки.

Як суд повинен призначити остаточне покарання за сукупністю кр. пр.?

17. Сидорчук скоїв кр. пр. з наступними обтяжуючими покарання обставинами: з особливою жорстокістю, з тяжкими наслідками і загальнонебезпечним способом.

Яку обставину, що обтяжує покарання, суд може не визнати такою?

18. Особа була засуджена за грабіж (ч. 1 ст. 186 КК України) і незаконне публічне вживання наркотичних засобів (ч. 1 ст. 316 КК України). За перше кр.

пр. суд призначив двісті сорок годин громадських робіт, за друге – два роки обмеження волі. Призначаючи покарання за сукупністю кр. пр., суд застосував принцип повного складання призначених покарань.

Встановіть, який розмір покарання призначив суд.

19. Я. було засуджено за готування до кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України, до покарання у виді 10 років позбавлення волі. Призначаючи таке покарання, суд зазначив у вироку, що Я. готувався до вчинення особливо тяжкого злочину, свою вину не визнав, незважаючи на її повне доведення органами досудового слідства, не розкався у тому, що хотів вчинити вбивство.

Чи відповідає вимогам закону призначене Я. покарання?

20. Ж. було засуджено за замах на кримінальне правопорушення, передбачений ч. 3 ст. 289 КК України, до покарання у виді 10 років позбавлення волі. Призначення такого розміру покарання суд мотивував тим, що Ж. вчинив замах на злочин, який є особливо тяжким і виступав організатором такого злочину, завдав потерпілому великої матеріальної шкоди, яку не відшкодував, та не розкався у вчиненому.

Чи відповідає вимогам закону призначене Ж. покарання?

21. Р. вчинив зловживання владою (ч. 1 ст. 364 КК України) і службове підроблення (ч. 1 ст. 366 КК України). За перше кримінальне правопорушення суд призначив йому покарання у виді 3 років позбавлення волі, за друге – 1 рік обмеження волі. Призначаючи остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, суд застосував принцип повного складання призначених покарань.

Чи відповідає вимогам закону призначене Р. покарання?

22. В. було засуджено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 257 КК України, до покарання у виді 12 років позбавлення волі, а за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 187 КК України, – до 8 років позбавлення волі. На підставі ст. 70 КК України судом призначене остаточне покарання у виді 15 років позбавлення волі.

Чи відповідає вимогам закону призначене В. покарання?

23. П. було засуджено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України, до покарання у виді 5 років позбавлення волі, а за вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 296 КК України, – до 6 років позбавлення волі. На підставі ст. 70 КК України судом призначене остаточне покарання у виді 11 років позбавлення волі.

За яким правилом суд призначив остаточне покарання П.? Чи відповідає призначене покарання вимогам ст. 70 КК України?

24. М. було засуджено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, до покарання у виді 3 років позбавлення волі, а за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України, – до 5 років позбавлення волі. На підставі ст. 70 КК України судом призначене остаточне покарання у виді 6 років і 6 місяців позбавлення волі.

За яким правилом суд призначив остаточне покарання М.? Чи відповідає призначене покарання вимогам ст. 70 КК України?

25. Громушкіна скоїла замах на умисне вбивство малолітньої дитини.
Вкажіть, які обставини суд повинен врахувати, призначаючи покарання за цей злочин.

Теми есе-роздумів

1. Історична еволюція покарання: від фізичних страт до ресоціалізації.
2. Конфіскація майна: правомірне покарання чи удар по родині засудженого?
3. Виправні роботи: чи сприяють вони виправленню злочинців?
4. Смертна кара: справедливість чи порушення права на життя?
5. Особливості призначення покарання за сукупністю вироків.
6. Особливості призначення покарання неповнолітнім.
7. Особливості призначення покарання за злочини проти людяності та воєнні злочини.

Тести

1. Покарання є:

а) заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кр. пр., і полягає в передбаченому законом позбавленні прав і свобод засудженого;

б) заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кр. пр., і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого;

в) заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кр. пр., і полягає в передбаченому законом обмеженні чи позбавленні прав і свобод засудженого;

г) заходом примусу, що застосовується за вироком суду до особи за вчинення кр. пр. і полягає в передбаченому законом позбавленні прав і свобод засудженого.

2. Покарання має на меті:

а) тільки кару засуджених;

б) не тільки кару, а й виправлення засуджених;

в) не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кр. пр. як засудженими, так і іншими особами;

г) запобігання вчиненню нових кр. пр. як засудженими, так і іншими особами.

3. Покарання не має на меті:

а) завдати фізичних страждань або принизити людську гідність;

б) завдати психічних страждань або принизити людську гідність;

в) завдати фізичних страждань або принизити людську честь;

г) завдати психічних страждань або принизити людську честь.

4. Додатковими покараннями є:

а) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна;

б) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;

в) службові обмеження для військовослужбовців та конфіскація майна;

г) громадські роботи та виправні роботи.

5. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може застосовуватися:

а) як основне та додаткове покарання;

б) лише як основне покарання;

в) лише як додаткове покарання;

г) лише, як вид покарання, передбачений для службових осіб.

б. До основного покарання може бути приєднане:

а) одне додаткове покарання у випадку та порядку, передбаченому КК України;

б) обов'язково декілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України;

в) одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України;

г) законом не передбачено.

7. Конфіскація майна встановлюється за:

а) тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини;

б) особливо тяжкі корисливі злочини;

в) корисливі кр. пр.;

г) тяжкі корисливі злочини.

8. Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається:

а) КК України;

б) судом;

в) законом України;

г) законом не передбачено.

9. Довічне позбавлення волі не застосовується до:

а) осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років;

б) осіб у віці понад 65 років;

в) жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

10. Доповніть відповідь елементами, яких не вистачає.

Громадські роботи не можуть бути призначені:

а) особам, визнаним інвалідами першої або другої групи;

б) _____;

в) _____;

г) _____.

11. Суд призначає покарання:

а) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кр. пр., за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України;

б) відповідно до положень Загальної частини КК України;

в) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кр. пр., особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

12. Особі, яка вчинила кр. пр., має бути призначене покарання:

а) необхідне для її виправлення та попередження нових кр. пр.;

б) достатнє для її виправлення та попередження нових кр. пр.;

в) необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кр. пр.;

г) необхідне й достатнє для її виправлення.

13. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кр. пр. призначається лише у разі, якщо:

а) менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи;

б) менш суворий вид покарання буде недостатній для попередження вчинення особи нових кр. пр.;

в) менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кр. пр.;

г) менш суворий вид покарання буде недостатній для попередження нових кр. пр.

14. Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК України за вчинене кр. пр., може бути призначене:

а) лише за сукупністю кр. пр. згідно зі ст. 70 КК України;

б) лише за сукупністю вироків згідно зі ст. 71 КК України;

в) і за сукупністю кр. пр. і за сукупністю вироків, згідно зі статтями 70 та 71 КК України;

г) законом не передбачено.

15. У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання:

а) узгоджене сторонами угоди;

б) узгоджене сторонами угоди та прокурором;

в) узгоджене сторонами угоди та слідчим суддею;

г) законом не передбачено.

16. Оберіть обставини, які пом'якшують покарання:

а) вчинення кр. пр. неповнолітнім;

б) вчинення кр. пр. жінкою в стані вагітності;

в) вчинення кр. пр. з перевищенням меж крайньої необхідності;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

17. Оберіть обставини, які обтяжують покарання:

а) вчинення кр. пр. на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;

б) вчинення кр. пр. особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;

в) вчинення кр. пр. щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

18. При складанні покарань за сукупністю кр. пр. та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з такого їх співвідношення:

а) одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт;

б) одному дню обмеження волі або арешту відповідають три дні виправних робіт;

в) одному дню обмеження волі або арешту відповідають чотири години громадських робіт;

г) одному дню обмеження волі або арешту відповідають чотири дні виправних робіт.

19. Строки покарання обчислюються відповідно:

а) у роках, місяцях та днях;

б) у роках, місяцях та годинах;

в) у місяцях, днях та годинах;

г) у роках та днях.

20. У разі засудження особи до позбавлення волі попереднє ув'язнення зараховується у строк покарання:

а) день за день;

б) день за два;

в) день за три;

г) не зараховується.

Питання до самоконтролю

1. Чим покарання відрізняється від заходів кримінально-правового впливу?

2. Коли застосовується конфіскація майна?

3. На який строк може призначатися покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання?

4. У яких випадках можливе застосування альтернативних видів покарання?

5. Які особи можуть бути засуджені до довічного позбавлення волі?

6. Що являє собою система часткового складання покарань?

7. У яких випадках можливо призначення більшого м'якого покарання, ніж передбачено законом?

8. У яких випадках можливо об'єднання основних і додаткових видів покарань?

9. Як строки давності притягнення до відповідальності впливають на призначення покарання?

10. Як враховується майновий стан особи при призначенні штрафу?

ТЕМА 13. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ. ПОГАСЕННЯ І ЗНЯТТЯ СУДИМОСТІ

Мета заняття: засвоєння теоретичних знань про звільнення від покарання та його види, умови та правові наслідки; розгляд обов'язків, які покладаються на звільнену від покарання особу; з'ясування сутності поняття щодо строків давності виконання обвинувального вироку суду, а також поняття щодо умов умовно-дострокового звільнення; ознайомлення з правилами звільнення від покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей; виокремлення видів звільнення за хворобою; з'ясування умов та підстав звільнення від покарання за амністією або помилуванням; ознайомлення з порядком заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; засвоєння знань про поняття, ознаки та правові наслідки судимості в кримінальному праві; розгляд строків погашення судимості; з'ясування сутності обчислення строків погашення судимості; ознайомлення з підставами зняття судимості та порядком реалізації.

План

1. Поняття звільнення від покарання та його види.
2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням.
3. Звільнення від покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.
4. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.
5. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.
6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби.
7. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.
8. Звільнення від покарання за хворобою.
9. Звільнення від покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування.
10. Заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким.
11. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (84¹ КК України).
12. Поняття і значення судимості. Умови погашення та зняття судимості.

Перелік ключових термінів і понять: звільнення від покарання; безумовне звільнення від покарання; умовне звільнення від покарання; звільнення від відбування покарання з випробуванням; звільнення від покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років; звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку суду; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; проходження військової служби за контрактом;

звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; звільнення від покарання за хворобою; передача засудженого для обміну як військовополоненого; звільнення від покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; судимість; погашення судимості; невідбута частина покарання; кваліфікуюча ознака; строки погашення судимості; зняття судимості; засудження; підстави зняття судимості; зразкова поведінка; сумлінне ставлення до праці; виправлення особи.

1. Звільнення від покарання – це звільнення від реального відбування покарання або частини його на підставах, передбачених КК України.

Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених КК України (ч. 1 ст. 74 КК України).

Якщо караність діяння, за яке засуджено особу, усунена, то така особа підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання (ч. 2 ст. 74 КК України).

Міра покарання, яка призначається засудженому, і перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК України (ч. 3 ст. 74 КК України).

Особа, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК України).

Особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

КК України передбачає такі види звільнення від покарання:

– звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України);

– звільнення від покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України);

– звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку суду (ст. 80 КК України);

– умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України);

- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (ст. 81¹ КК України);
- звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України);
- звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України);
- звільнення від покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК України);
- заміна не відбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України);
- звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (84¹ КК України).

Ці види звільнення від покарання можна поділити на дві групи: звільнення безумовне та звільнення умовне.

Безумовне звільнення – це звільнення від порання, при якому перед особою не ставляться будь-які вимоги у зв'язку із її звільненням. До нього належать:

- заміна не відбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України);
- звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України);
- звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (ст. 84¹ КК України).

Умовне звільнення – це звільнення від покарання, при якому до особи пред'являються передбачені законом вимоги, які вона має виконати протягом певного іспитового строку, їх порушення тягне за собою скасування застосованого судом звільнення від покарання. До нього належать:

- звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України);
- звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України);
- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України);
- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (ст. 81¹ КК України).

Залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від покарання, виділяють:

а) *обов'язкові* види звільнення від покарання – ті, при яких суд зобов'язаний звільнити особу від покарання. До них належать випадки, при яких у КК України імперативно вказується, що особа звільняється від покарання. Це має місце, наприклад, у разі закінчення строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України) або коли особа під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК України);

б) *факультативні* види звільнення від покарання – ті, при яких суд має право, але не зобов'язаний звільнити особу від покарання. До них належать випадки, коли в КК вказується, що певна особа може бути звільнена від

покарання. Це, наприклад, види звільнення від покарання, передбачені ч. 4 ст. 74, ст.ст. 75, 79 КК України та деякими іншими.

2. Умови та правові наслідки звільнення від покарання з випробуванням передбачені ст.ст. 75-78 КК України.

Звільнення від покарання з випробуванням можливе, якщо суд, враховуючи тяжкість КП, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. Такий вид звільнення можливий при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ч. 1 ст. 75 КК України).

Звільнення від покарання з випробуванням не застосовується до осіб, засуджених за корупційне КП, КП, пов'язане з корупцією, КП, передбачене ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК України, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене ч. 1 ст. 127 КК України.

Обмеження щодо застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням не застосовуються, якщо суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією.

Звільнення від відбування призначеного судом додаткового покарання за цією нормою закону не допускається.

Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 2 ст. 75 КК України).

У кримінальних провадженнях щодо корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш м'якого покарання, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

У випадках, передбачених ч. 1, 2 ст. 75 КК України, суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового КП і виконає покладені на нього обов'язки. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, визначаються судом.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає на засудженого такі обов'язки:

1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання.

На осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені ст. 91¹ України.

На осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, суд може додатково покласти такі обов'язки:

1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

б) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля (ст. 76 КК України).

На особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, суд покладає обов'язки необхідні і достатні для її виправлення з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання. Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо корупційного КП, КП, пов'язаного з корупцією, може бути також призначене додаткове покарання у виді конфіскації майна за умови його узгодження сторонами угоди (ст. 77 КК України).

Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного до трьох років.

Після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового КП, звільняється судом від призначеного

йому покарання. Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання.

У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового КП суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71, 72 КК України (ст. 78 КК України).

3. Звільнення від покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років передбачено ст. 79 КК України. Воно має свої особливості порівняно із звільненням від відбування покарання з випробуванням.

Такий вид звільнення застосовується лише до жінок у стані вагітності або до жінок, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, а також за корупційні КП, КП, пов'язані з корупцією.

Суд може звільнити вагітних жінок і жінок, які мають дітей у віці до семи років як від основного, так і від додаткового покарання з встановленням іспитового строку.

Іспитовий строк у цьому разі встановлюється у межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, суд може покласти на засуджену обов'язки, які передбачені ст. 76 КК України.

Після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої, звільняє її від покарання або направляє для відбування покарання, призначеного вироком.

Суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком суду, якщо звільнена від відбування покарання жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення.

Нагляд за засудженими здійснюється уповноваженим органом з питань пробації.

Якщо засуджена вчинила в період іспитового строку нове КП, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71, 72 КК України (ст. 79 КК України).

4. *Давність виконання обвинувального вироку* – це строк, перебіг якого починається з дня набрання чинності обвинувальним вироком і вплив якого виключає виконання призначеного за вироком покарання. Тобто особа

звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

1) два роки – у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;

2) три роки – у разі засудження до покарання у виді обмеження волі;

3) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

5) п'ятнадцять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин (ч. 1 ст. 80 КК України).

Правила встановлені у ст. 80 КК України, стосуються як основного, так і додаткового покарання. Згідно з ч. 2 ст. 80 КК України, строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду.

Строки давності можуть зупинятися і перериватися. *Перебіг давності зупиняється*, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі строки давності, передбачені п. 1-3 ч. 1 ст. 80 КК України, подвоюються.

Перебіг давності *переривається*, якщо до закінчення строків, зазначених у ч. 1 ст. 80 КК України, засуджений вчинить новий злочин. Обчислення давності у цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину.

Питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі.

Давність не застосовується у разі засудження за катування, передбачене ч. 3 ст. 127, КП проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачені ст.ст. 437-439, 442, 442¹ КК України.

5. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання передбачено ст. 81 КК України. Умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання – це дострокове звільнення засудженої особи від призначеного їй покарання, якщо вона сумлінною поведінкою та ставленням до праці довела своє виправлення.

Застосування умовно-дострокового звільнення можливе тільки до осіб, яким призначено покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі, довічного позбавлення волі.

Існує дві підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання:

– виправлення засудженої особи;

– фактичне відбуття встановленої у законі частини строку призначеного покарання.

Таке звільнення можливе за умови, що звільнена від покарання особа протягом невідбутої частини покарання не вчинить нового КП. У разі вчинення такою особою нового КП, суд призначає їй покарання за правилами ст.ст. 71, 72 КК України.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або КП, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне КП і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне КП, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне КП протягом невідбутої частини покарання.

Особа може бути умовно-достроково звільнена повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби передбачено ст. 81¹ КК України. Під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, судом може бути застосовано умовно-дострокове звільнення для проходження ними військової служби за контрактом.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, передбачене цією статтею, не застосовується до осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, засуджених за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних КП чи засуджених за вчинення КП, передбачених ст.ст. 152-156¹, 258-258⁶, ч. 4 ст. 286¹, ст. 348 КК України, а також до засуджених службових осіб,

які згідно з пп. 1 п. 3 примітки до ст. 368 КК України займали особливо відповідальне становище.

У разі застосування судом умовно-дострокового звільнення, така особа звільняється умовно-достроково від відбування лише основного покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом може бути застосовано судом, якщо засуджений виявив бажання проходити військову службу за контрактом та відповідає вимогам проходження військової служби за контрактом, визначеним ст. 21⁵ Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

При ухваленні рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом суд покладає на особу, звільнену від відбування покарання, обов'язок невідкладно, але не пізніше 24 годин після набрання законної сили судовим рішенням про умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, прибути у супроводі Національної гвардії України до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки для укладення контракту та проходження військової служби.

У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, протягом невідбутої частини покарання нового КП суд призначає такій особі покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71, 72 КК України.

7. Ст. 83 КК України передбачає звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

Підставами такого виду звільнення є:

– наявність вагітності жінки або народження дитини під час відбування покарання;

– засудження до обмеження волі або позбавлення волі, але не більше, ніж на п'ять років;

– недоцільність подальшого відбування покарання такими жінками у зв'язку з вагітністю або народженням дитини.

Суд може звільнити таку жінку від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

У ч. 2 ст. 83 КК України вказані умови звільнення таких жінок:

1) засуджена має можливість самотійно забезпечити належні умови для виховання дитини;

2) якщо засуджена має сім'ю або родичів, то останні повинні дати згоду на спільне з нею проживання.

За поведінкою жінок, звільнених від відбування покарання у зв'язку з вагітністю або пологами, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання.

Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може:

- звільнити її від подальшого покарання;
- замінити його більш м'яким;
- направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання.

Суд може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком, у таких випадках:

- якщо засуджена відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок;

- зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею;

- систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення.

Якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена вчинила нове КП, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71, 72 КК України.

8. Стаття 84 КК України передбачає три самостійні види звільнення від покарання *за хворобою*:

1) суд зобов'язаний звільнити від покарання особу, яка під час його відбування *захворіла на психічну хворобу*, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до ст.ст. 92-95 КК України (ч. 1 ст. 84 КК України);

2) суд може звільнити від подальшого відбування покарання особу, яка після вчинення КП або постановлення вироку *захворіла на іншу тяжку хворобу*, що перешкоджає відбуванню покарання. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи (ч. 2 ст. 84 КК України);

3) суд зобов'язаний звільнити від подальшого відбування покарання військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх *непридатними до військової служби за станом здоров'я* (ч. 3 ст. 84 КК України).

Перші два види звільнення від покарання мають умовний характер. Тому у разі одужання осіб, які зазначені у ч. 1, 2 ст. 84 КК України, вони повинні бути направлені для відбування покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в ч. 5 ст. 72 КК України, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру. Але якщо закінчилися строки давності, передбачені ст.ст. 49, 80 КК України, або є інші підстави, то такі особи звільняються від подальшого відбування покарання.

9. Згідно зі ст. 85 КК України, на підставі закону про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарань.

Амністія – це повне або часткове звільнення від відбування покарання особи, визнані винними у вчиненні КП обвинувальним вироком суду, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили, (ст. 86 КК України).

Виділяють три *види амністії*:

– *повну* – тобто повне звільнення зазначених у законі осіб від відбування призначеного судом покарання;

– *часткову* – тобто часткове звільнення зазначених у законі осіб від відбування призначеного судом покарання;

– *умовну* – застосовується у виключних випадках, з метою припинення суспільно-небезпечних групових проявів, і поширюється на діяння, вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених у законі про амністію.

До особи, яка вчинила КП, може бути застосовано повне або часткове звільнення від відбування основного та додаткового покарання, крім конфіскації майна, в частині вироку, яка не була виконана на день набрання чинності законом про амністію. Дія закону про амністію поширюється на КП, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на КП, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію. Законом України «Про застосування амністії» визначено коло осіб, щодо яких не допускається застосування амністії.

Особи, визнані винними у вчиненні державної зради, диверсії, корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушенні правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, вироки стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, – не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання. Зазначені особи можуть бути звільнені від відбування покарання після фактичного відбуття ними строків, встановлених ч.3 ст. 81 КК України.

Закони про амністію, за винятком законів про умовну амністію, Верховна Рада України може приймати не частіше одного разу протягом календарного року.

Помилування – це акт глави держави стосовно індивідуально визначеної особи.

Порядок здійснення помилування встановлено Указами Президента України, яким затверджено «Положення про порядок здійснення помилування» № 223/2015 від 21.04.2015 року.

Згідно з цим положенням помилування засуджених здійснюється у вигляді:

– заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк (не менше двадцяти п'яти років);

– повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання.

Особи, засуджені за вчинення корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених ч. 3 ст. 81 КК України.

10. Згідно зі ст. 82 КК України умовами заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є:

1) засуджений повинен відбувати покарання у виді обмеження, позбавлення волі або покарання у виді довічного позбавлення волі;

2) засуджений став на шлях виправлення;

3) фактичне відбуття засудженим вказаної у законі частини строку призначеного покарання.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим (ч. 4 ст. 82 КК України):

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або КП, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне КП і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне КП, за яке вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила нове умисне КП протягом невідбутої частини покарання.

Більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині КК України для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання.

У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засудженого може бути звільнено також і від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю

До осіб, яким покарання замінене більш м'яким, за правилами ст. 81 КК України може бути застосоване умовно-дострокове звільнення.

Якщо ж особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить нове КП, суд до покарання за знову вчинене КП приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71, 72 КК України.

11. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з *прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого* передбачене ст. 84¹ КК України. Засуджений, стосовно якого під час відбування покарання у виді виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого та який надав письмову згоду на проведення такого обміну, звільняється судом від відбування призначеного покарання.

Якщо обмін такого засудженого не відбувся, суд за клопотанням прокурора приймає рішення про направлення засудженого, звільненого від відбування покарання у зв'язку з його передачею для обміну як військовополоненого, для подальшого відбування призначеного раніше покарання.

У разі вчинення особою, яку було звільнено судом від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про її передачу для обміну як військовополоненого та який обмін відбувся, протягом невідбутої частини покарання нового КП суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71, 72 КК України.

12. Кримінальна відповідальність включає в себе осуд особи, яка вчинила КП, від імені держави, а також, як правило, призначення покарання за вчинене і судимість. *Судимість – це передбачені законом правові наслідки засудження, які тривають певний період і визначають особливий правовий статус особи, яка має судимість.*

Судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків (п. 1 ПП ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» від 26.12.2003 р. № 16).

Істотними ознаками судимості є те, що вона:

1) є наслідком засудження за вчинення КП, яке триває і після відбуття покарання;

2) являє собою *особливий правовий статус засудженого* (має персональний характер і пов'язана лише з даною особою);

3) має чітко визначені *часові рамки*, встановлені КК України;

4) *полягає в обмеженнях*, які застосовуються до особи, що має судимість, інших несприятливих для неї правових наслідках;

5) *умови перебігу судимості* та її кримінально-правові наслідки *визначені КК України*.

Загально правові наслідки судимості регламентуються іншими нормативно-правовими актами.

Судимість може бути врахована при кваліфікації повторного КП чи при призначенні за нього покарання, а також в інших випадках, передбачених КК України та законами України (обмеження можливості обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, амністії тощо) (п. 2 ППВСУ № 16 від 26.12.2003 р.).

Судимість пов'язана із вчиненням конкретного КП і засудженням за нього. Отже, не може набути судимості особа, яка:

а) не вчинила КП;

б) не постала перед судом і не була засуджена.

Строки і правові наслідки судимості визначаються окремо щодо кожного КП. При вчиненні декількох КП судимість виникає щодо кожного із них, тобто *особа може мати одночасно кілька судимостей*. При цьому вони можуть відрізнятися за тривалістю і правовим змістом. Якщо закон усуває чи пом'якшує караність діяння, то це тягне за собою і відповідні зміни щодо судимості особи, якій було призначене покарання за раніше чинним законом.

При повній декриміналізації скоєного судимість скасовується. Це впливає з ч. 2 ст. 74 КК України, яка передбачає звільнення від призначеного судом покарання у випадку усунення караності діяння, та прямо передбачене в ч. 3 ст. 88 КК України. Якщо ж відповідно до ч. 3 ст. 74 КК України призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі, встановленої цим законом, то *судимість обчислюється відповідно до покарання, призначеного згідно з новим законом*.

Підставою виникнення судимості є засудження за вчинення КП судом України. Водночас, згідно зі ст. 9 КК України вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо особа була засуджена за КП, вчинене за межами України, та знову вчинила КП на території України. Але судимість, що виникла внаслідок засудження судом іноземної держави, в Україні тягне лише кримінально-правові наслідки, прямо передбачені ч. 2 ст. 9 КК України.

Персональний характер судимості полягає у тому, що вона не впливає на вирішення питань кримінальної відповідальності осіб, які вчиняють КП у співучасті з судимим (ч. 3 ст. 29 КК України). Так само судимість особи не впливає на правовий статус усіх інших громадян.

Судимість обмежена у часі. У ч. 1 ст. 88 КК України визначено, що її *початковим моментом є день набрання чинності обвинувальним вироком*.

Закінчується судимість з моменту її погашення або зняття. При цьому моментом погашення судимості є сплив останнього дня, доки триває судимість, а моментом зняття судимості є момент набрання чинності рішення суду про дострокове зняття судимості чи застосування акта амністії, відповідно до якого особа вважається несудимою. Погашення або зняття судимості означає припинення всіх її негативних правових наслідків.

Кримінально-правовими наслідками судимості є те, що судимість:

1) може виступати як кваліфікуюча ознака при вчиненні нового КП. КК України кваліфікуюче значення надає судимості лише за тотожне чи однорідне КП. Кваліфікуюче значення судимість має і в тому випадку, коли закон передбачає посилення відповідальності за вчинення КП повторно, оскільки повторність охоплює собою судимість. Якщо судимість прямо не передбачена законом як кваліфікуюча ознака, вона при кваліфікації вчиненого не враховується;

2) враховується при визнанні рецидиву КП (ст. 34 КК України);

3) є перепорою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України), передачею особи на поруки (ст. 47 КК України), зміною обстановки (ст. 48 КК України);

4) враховується при визначенні того, чи має місце переривання перебігу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 49 КК України);

5) враховується при виборі окремих видів покарання (ч. 2 ст. 62 КК України), а протягом строку відбування певних покарань створює підстави для застосування спеціальних обмежень щодо засуджених (ч. 2 ст. 58 КК України);

6) як одна із ознак, що характеризують особу винного, враховується відповідно до загальних засад призначення покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України), а також при звільненні від покарання через хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України);

7) судимість за умисне КП (оскільки вона є умовою рецидиву та різновидом повторності КП) виступає як обставина, яка обтяжує покарання при призначенні покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України), хоча може і не враховуватися при призначенні покарання з підстав, вказаних у ч.ч. 2 і 4 ст. 67 КК України;

8) за загальним правилом, є підставою для відмови в призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України);

9) може бути підставою для відмови у звільненні від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК України);

10) за катування, передбачене ч. 3 ст. 127 України, злочини проти національної безпеки, проти миру та безпеки людства, передбачені ст.ст. 437-439, 442, 442¹ України, є підставою для незастосування давності виконання обвинувального вироку (ч. 6 ст. 80 КК України);

11) враховується при визначенні обов'язкової частини покарання, яка фактично повинна бути відбута – при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання (п. 2 ч. 3 ст. 81, п. 2 ч. 3 ст. 107 КК України), а також при заміні не відбутої частини покарання більш м'яким (п. 2 ч. 4 ст. 82 КК України).

Таким чином, *кримінально-правові наслідки судимості* полягають у тому, що вона враховується при вирішенні цілої низки питань, пов'язаних з кваліфікацією вчиненого, призначенням покарання та його виконанням.

Підставою виникнення судимості є призначення засудженому покарання. Відсутність цієї підстави означає, що судимість не виникає, а визнання такої підстави юридично нікчемною тягне за собою негайне припинення всіх правових наслідків необґрунтованого призначення покарання, включаючи ті, що стосуються судимості.

Особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або із звільненням від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості. Особи, які були реабілітовані, визнаються такими, що не мають судимості.

Відповідно до ст. 89 КК України *такими, що не мають судимості, визнаються:*

1) особи, засуджені відповідно до статті 75 КК України, якщо *протягом іспитового строку вони не вчинять нового КП* і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. *Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;*

2) жінки, засуджені відповідно до ст. 79 КК України, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового КП і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду. Якщо засуджена не була звільнена від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

2¹) особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання;

4) особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;

5) особи, засуджені за вчинення злочину до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового КП;

6) особи, засуджені за вчинення злочину до обмеження волі, якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового КП;

7) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за нетяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового КП;

8) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового КП;

9) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового КП.

Судимість має строковий характер. Закон визначає, коли вона виникає (з дня набрання законної сили обвинувальним вироком), та встановлює підстави її припинення. Такими підставами є погашення судимості та її зняття. Як погашення, так і зняття судимості пов'язані зі впливом певних термінів, протягом яких особа повинна перетерпіти негативні наслідки та своєю поведінкою довести остаточне виправлення.

Припинення судимості анулює всі кримінально-правові та загально-правові наслідки засудження та призначення покарання. Особа, судимість якої погашена або знята, вважається такою, яка раніше КП не вчиняла, покарання не відбувала. Вона не зобов'язана будь-де вказувати про вчинення нею в минулому КП та призначення за нього покарання, не повинна відчувати жодних негативних наслідків колишньої судимості.

Врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань, у т.ч. і при характеристиці особи, суперечить самій суті інституту припинення судимості і є неприпустимим.

Погашення судимості є типовим і найбільш поширеним способом її припинення. При цьому особа втрачає статус судимого без будь-яких своїх додаткових зусиль, без прийняття спеціального рішення з цього приводу державним органом. Автоматичне погашення судимості впливає безпосередньо із положень КК України.

Для того щоб судимість виявилася погашеною, *необхідним є дотримання встановлених в КК України умов, які диференційовані з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого КП, виду призначеного покарання, застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням.* Однак неодмінно вимагається, щоб з моменту набуття чинності обвинувальним вироком, яким засудженому призначене покарання, пройшов певний строк.

Строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання.

До строку погашення судимості зараховується час, *протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася.* Якщо вирок не було виконано, судимість погашається по закінченні строків давності виконання вироку.

Якщо особу було *достроково звільнено від відбування покарання, то строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового).*

Якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється з дня відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового).

Якщо особа, що відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить КП, перебіг строку погашення судимості переривається і обчислюється заново. У цих випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожне КП після фактичного відбуття покарання (основного та додаткового) за останнє КП.

Якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, то суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК України.

Зняття судимості до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК України, не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також корупційні КП або КП, пов'язані з корупцією.

Зняття судимості допускається лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного у ст. 89 КК України.

Порядок зняття судимості встановлюється Кримінальним процесуальним кодексом України.

Задачі

1. Орешко порушив правила безпеки дорожнього руху під час керування транспортним засобом – не зупинившись на червоне світло світлофора, здійснив наїзд на пішохода, котрий від завданої травми помер на місці.

Прокурор висунув обвинувачення за ч. 2 ст. 286 КК України і вимагав призначення покарання – шість років позбавлення волі. Своєю чергою, адвокат Орешка заявив клопотання про звільнення його підзахисного від відбування покарання з випробуванням, ураховуючи характеристику особи підсудного і пом'якшуючі покарання обставини.

Вироком суду Орешка було засуджено до шести років позбавлення волі і на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з іспитовим строком два роки.

Дайте оцінку рішення суду в частині звільнення від відбування покарання з випробуванням. За яких умов можливе застосування цього звільнення?

2. Голубченко було засуджено за порушення законів та звичаїв війни до 16 років позбавлення волі. Вирок не було виконано протягом 17 років.

Поясніть, чи можливе за таких умов застосування давності до Голубченка.

3. Вагітна жінка чи жінка, яка має дитину віком до трьох років, засуджена за тяжкий злочин до семи років позбавлення волі.

Чи може бути така жінка звільнена від відбування покарання з випробуванням?

4. Громадянина Борсукова було засуджено до довічного позбавлення волі. Вирок щодо нього не було виконано протягом 15 років.

Поясніть, чи можливо за таких умов застосувати до Борсукова довічне позбавлення волі.

5. Суд, розглядаючи матеріали кримінального провадження про можливість умовно-дострокового звільнення Г., засудженого до 10 місяців виправних робіт, відмовив у застосуванні до нього ст. 81 КК України, мотивуючи своє рішення невеликим строком призначеного покарання.

Чи правильним є рішення суду? Які підстави необхідні для застосування умовно-дострокового звільнення щодо Г.?

6. С. засуджено за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 135 КК України до 2 років позбавлення волі. Протягом 3 років С. ухилявся від відбування покарання. Після цього звернувся до суду з проханням звільнити його від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

Чи можливе за таких умов звільнення С. від відбування покарання?

7. Б. було засуджено за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 309 КК України, до 3 років позбавлення волі. Суд на підставі ст. 75 КК України звільнив засудженого Б. від відбування покарання з випробуванням і призначив йому іспитовий строк тривалістю 3 роки. Протягом іспитового строку Б. вчинив три адміністративних правопорушення, які потягли за собою адміністративні стягнення.

Яке рішення повинен винести суд стосовно Б.? За яких умов засуджений, якого звільнили від відбування покарання з випробуванням, під час іспитового строку може бути направлений для відбування призначеного покарання?

8. Член виборчої комісії Є. під час проведення виборів умисно порушив таємницю голосування і був засуджений за ст. 159 КК України до штрафу у розмірі 10 тис. грн. Після винесення обвинувального вироку Є. захворів і 2,5 роки перебував на амбулаторному лікуванні, що перешкодило виконанню вироку. З метою одержання необхідних ліків, перебуваючи в лікарні, Є. двічі використовував завідомо підроблені документи, останній раз – чотири місяці тому.

Чи буде приведений у виконання обвинувальний вирок щодо Є. після його одужання? Назвіть умови, при яких застосовується звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку?

9. Вироком суду Ш. було засуджено за ч. 2 ст. 296 КК України на 1 рік і 6 місяців позбавлення волі із звільненням його від відбування покарання з випробуванням. Враховуючи тяжкість кримінального правопорушення та особу винного, суд встановив 2 роки іспитового строку. Через 8 місяців постановою суду Ш. звільнено від відбування покарання внаслідок акту амністії, як особу, що на день набрання Законом України «Про амністію» чинності відбула одну третину призначеного строку покарання.

Чи правильним є рішення суду? Чи є вплив третини іспитового строку підставою до застосування амністії?

10. Інську засуджено за ст. 205 КК України (фіктивне підприємництво). Законом від 18 вересня 2019 р. караність цього діяння усунена.

Чи є в даному випадку підстави для звільнення Інської від покарання?

11. К. було засуджено за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 442 КК України, до 15 років позбавлення волі. Із дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано протягом 15 років.

Чи можливе за таких умов застосування до К. звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку?

12. Вироком суду від 11 грудня 2023 року Сальникова засуджено за ст. 138 КК України до двох років позбавлення волі.

Визначте календарну дату, з якої, відповідно до закону, Сальникова можна умовно-достроково звільнити від відбування покарання.

13. Їжаків, відбувши покарання у виді трьох років позбавлення волі за згвалтування (ч. 1 ст. 152 КК України), через рік після звільнення вчинив крадіжку з проникненням у житло (ч. 3 ст. 185 КК України).

Визначте, чи матиме правові наслідки в такому разі факт притягнення Їжакова до кримінальної відповідальності за згвалтування, враховуючи, що покарання за це кр. пр. він відбув повністю. Відповідь поясніть.

14. Баришева була засуджена до семи років позбавлення волі за умисне вбивство свого чоловіка (ч. 1 ст. 115 КК України).

Коли судимість Баришевої буде погашена?

15. Вироком суду від 20 листопада 2017 р. Полов був засуджений за ч. 1 ст. 265 КК України до чотирьох років позбавлення волі. 23 лютого 2020 року його було достроково звільнено від відбування покарання.

Визначте момент, з якого почне обчислюватися строк погашення судимості, й назвіть календарну дату, коли судимість Полова буде вважатися погашеною.

16. Вироком суду С. був визнаний винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 366 і ч. 1 ст. 367 КК України. На підставі ч. 1 ст. 49 КК України його було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Чи можна вважати С. особою, що має судимість?

17. За вироком суду Т. було визнано винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 209 і ч. 2 ст. 210 КК України. За сукупністю кримінальних правопорушень, на підставі ст. 70 КК України остаточне покарання було призначене у виді чотирьох років позбавлення волі. На підставі Закону України «Про амністію» Т. було звільнено від відбування покарання.

Чи можна вважати Т. особою, раніше засудженою?

18. Гунька за вчинене кр. пр. засуджено на п'ять років обмеження волі з позбавленням на два роки права займатися певною діяльністю. Відповідно до ст. 75 КК України його звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік. Після закінчення іспитового строку суд звільнив Гунька від призначеного покарання у виді обмеження волі.

Чи можна вважати Гунька таким, що не має судимості? Відповідь обґрунтуйте.

19. 8 березня 2019 року розпочався перебіг строку погашення судимості в особи, засудженої до позбавлення волі за тяжкий злочин. До закінчення строку погашення судимості ця особа вчинила новий злочин, який віднесений до категорії особливо тяжких тяжкості. За вироком, котрий набрав законної сили 21 жовтня 2022 р. і тоді ж почав виконуватися, винний був засуджений до позбавлення волі строком на десять років.

Коли сплинуть строки погашення судимості у цьому випадку?

20. Особа була засуджена за необережне вбивство двох осіб (ч. 2 ст. 119 КК України) до позбавлення волі.

Чи можна зняти з такої особи судимість до закінчення строків погашення судимості? Якщо так, то через який мінімально можливий термін можна ставити питання про дострокове зняття судимості?

21. Вироком суду О. було засуджено за ч. 1 ст. 115 КК України до десяти років позбавлення волі.

Через який строк після відбуття покарання О. буде визнаватися таким, що не має судимості?

22. П. був засуджений вироком суду за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, до п'яти років позбавлення волі. У період відбування покарання він був умовно-достроково звільнений з місць позбавлення волі на один рік і п'ять місяців. Через два роки після звільнення щодо П. до суду надійшло клопотання про зняття судимості.

Чи може суд задовольнити таке клопотання?

23. В. був засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 377 КК України, до обмеження волі на строк 4 роки, за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 378 КК України, – до позбавлення волі на строк 4 роки, за сукупністю вчинених кримінальних правопорушень – до позбавлення волі на строк 6 років.

Через який строк після відбуття покарання В. буде визнаватися таким, що не має судимості?

24. М. був засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 191 КК України, до позбавлення волі на строк 4 роки з позбавленням права обіймати певні посади на строк 2 роки, за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, – до обмеження волі на строк 3 роки з позбавленням права обіймати певні посади на строк 2 роки, за сукупністю вчинених кримінальних правопорушень – до позбавлення волі на строк 5 років з позбавленням права обіймати певні посади на строк 3 роки.

Через який строк після відбуття основного покарання М. буде визнаватися таким, що не має судимості?

Теми есе-роздумів

1. Поняття, види та підстави звільнення від покарання за кримінальним законодавством України.

2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: правове регулювання та судова практика.

3. Міжнародний досвід звільнення від покарання та відбування покарання: уроки для України.

4. Кримінально-правові наслідки судимості: теоретичний та практичний аспекти.

5. Міжнародно-правові стандарти у питаннях судимості та її наслідків.

6. Судимість і доступ до державної служби: правові аспекти.

7. Проблеми усунення наслідків судимості в процесі ресоціалізації засуджених.

Тести

1. Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена:

а) підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання;

б) не підлягає звільненню від призначеного судом покарання;

в) підлягає звільненню від призначеного судом покарання, якщо ця особа доведе суду, що її можна вважати не суспільно небезпечною;

г) законом не передбачено.

2. Испитовий строк встановлюється судом тривалістю від:

а) шести місяців до одного року;

б) одного року до трьох років;

в) трьох років;

г) двох до п'яти років.

3. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на засудженого такі обов'язки:

а) попросити публічно пробачення у потерпілого;

б) не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу кримінально-виконавчої інспекції;

в) пройти курс лікування від алкоголізму;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

4. Контроль за поведінкою засуджених здійснюється:

а) органами суду;

б) органами прокуратури;

в) кримінально-виконавчою інспекцією;

г) правоохоронними органами.

5. Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на:

а) психічну хворобу;

б) венеричну хворобу;

в) ауто-імунну хворобу;

г) будь-яку хворобу.

6. Особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

а) два роки – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

б) три роки – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

в) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

г) десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин.

7. Амністія оголошується:

а) законом України стосовно певної категорії осіб;

б) законом України стосовно індивідуальної особи;

в) постановою Верховної Ради України, щодо осіб, вирок яких не набрав законної сили на день прийняття такої постанови;

г) постановою Кабінету Міністрів України.

8. Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на:

а) позбавлення волі на строк не менше 25 років;

б) обмеження волі на строк не менше 40 років;

в) пожиттєві громадські роботи;

г) пожиттєві виправні роботи.

9. Доповніть відповідь елементами, яких не вистачає.

Суд направляє звільнену від відбування покарання з випробуванням жінку, якщо вона:

а) відмовилася від дитини;

б) _____;

в) _____;

г) _____;

д) _____ або

е) систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення.

10. Доповніть відповідь елементами, яких не вистачає.

Умовами звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку є:

а) вплив визначених у законі строків;

б) _____;

в) _____.

11. Порядок зняття судимості встановлюється:

а) Кримінальним процесуальним кодексом України;

б) Кримінальним кодексом України;

в) Законом України «Про зняття судимості»;

г) Постановою Кабінету Міністрів України «Про Порядок зняття судимості для громадян України».

12. Судимість починається:

- а) з дня ухвалення обвинувального вироку;
- б) з моменту відбуття покарання;
- в) з часу вчинення кр. пр.;
- г) з дня вступу обвинувального вироку у законну силу.

13. Стан судимості втрачає своє правове значення:

- а) у разі припинення судимості;
- б) зі смертю засудженого або із захворюванням його на психічну хворобу;
- в) тоді, коли особа довела своє виправлення;
- г) після відбуття винним основного покарання.

14. Автоматичне припинення судимості через визначений законом термін за дотримання певних, встановлених КК України, умов, – це:

- а) погашення судимості;
- б) зупинення судимості;
- в) звільнення від судимості;
- г) зняття судимості.

15. Вкажіть неправильні відповіді.

Судимість погашається одразу після успішного спливу іспитового строку або відбуття додаткового покарання, якщо його строк перевищує тривалість іспитового строку:

- а) при звільненні від відбування покарання з випробуванням;
- б) при звільненні від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років;
- в) при звільненні від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;
- г) за умовно-дострокового звільнення.

16. Особи, засуджені за вчинення злочину до обмеження волі, визнаються такими, що не мають судимості, якщо з дня відбуття ними покарання (основного та додаткового) минуло:

- а) два роки;
- б) три роки;
- в) чотири роки;
- г) п'ять років.

17. Строки погашення судимості обчислюються:

- а) з часу ухвалення обвинувального вироку;
- б) з дня набрання обвинувальним вироком законної сили;
- в) з моменту відбуття основного покарання;
- г) з дня відбуття основного і додаткового покарання.

18. Зняття судимості здійснюється:

- а) судом;
- б) Верховною Радою України;
- в) Президентом України;
- г) органами кримінально-виконавчої системи.

19. Право на зняття судимості мають особи, котрі відбули покарання у виді:

- а) виправних робіт;
- б) арешту;
- в) обмеження волі;
- г) позбавлення волі.

20. Зняття судимості допускається:

- а) після спливу не менше третини строку погашення судимості;
- б) після закінчення не менш як половини строку погашення судимості;
- в) після спливу не менше двох третин строку погашення судимості;
- г) після відбуття основного і додаткового покарання.

Питання до самоконтролю

1. Перелічіть та охарактеризуйте види звільнення від покарання.
2. Розкрийте зміст поняття «амністія» та «помилування».
3. Охарактеризуйте підстави звільнення від покарання за хворобою.
4. Як впливають пом'якшуючі обставини на рішення суду про звільнення від покарання?
5. Як звільнення від покарання у зв'язку з примиренням винного з потерпілим реалізується на практиці?
6. Розкрийте сутність поняття «судимість» та зміст правових наслідків судимості.
7. Перелічіть та охарактеризуйте строки погашення судимості.
8. Перелічіть та охарактеризуйте підстави для зняття судимості.
9. Який встановлений порядок реалізації зняття судимості?
10. Як впливає судимість на можливість обіймати певні посади або займатися певною діяльністю?

ТЕМА 14. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Мета заняття: засвоєння теоретичних знань про обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, заходи кримінально-правового характеру; розгляд підстав і видів примусових заходів медичного характеру; ознайомлення з порядком призначення, зміною та припиненням примусових заходів медичного характеру, з підставами примусового лікування, підставами застосування спеціальної конфіскації; з'ясування сутності поняття «спеціальна конфіскація»; ознайомлення із заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; засвоєння теоретичних знань про кримінальну відповідальність неповнолітніх і звільнення від неї; розгляд видів покарань, які застосовуються до неповнолітніх; ознайомлення з особливостями призначення та звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а також з особливостями погашення та зняття судимості неповнолітніх.

План

1. Поняття, ознаки та види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до фізичних осіб:

- а) обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство;
- б) примусові заходи медичного характеру;
- в) примусове лікування;
- г) спеціальна конфіскація.

2. Поняття заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб:

- а) підстави й умови застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб;
- б) види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

3. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх.

4. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх.

5. Особливості призначення та звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

6. Особливості погашення та зняття судимості неповнолітніх.

Перелік ключових термінів і понять: обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство; примусові заходи медичного характеру; неосудність; обмежена осудність; амбулаторна психіатрична допомога; заклад з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом; заклад з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом; заклад з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом; комісія лікарів-

психіатрів; примусове лікування; хвороба, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; спеціальна конфіскація; юридична особа; штраф; конфіскація; ліквідація; уповноважена особа; неповнолітні; примусові заходи виховного характеру; строки давності; основні покарання; штраф; громадські роботи; виправні роботи; пробаційний нагляд; позбавлення волі на певний строк; додаткові покарання; штраф; право обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; щире розкаяння; бездоганна поведінка; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; судимість; погашення судимості; зняття судимості.

1. а) У 2017 р. КК України доповнено новим розділом XIII¹ «Обмежувальні заходи», який містить ст. 911 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство». *Обмежувальні заходи застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство.*

Так, в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених КК України, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників.

Ці заходи застосовуються до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку.

Заходи можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців.

б) *Примусові заходи медичного характеру – це надання за рішенням суду амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь (ст. 92 КК України).*

Метою заходів медичного характеру є обов'язкове лікування особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також запобігання вчиненню нею таких діянь.

Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані до таких осіб:

- 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;
- 2) які вчинили у стані обмеженої осудності КП;
- 3) які вчинили КП у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

Таким чином, підставами застосування примусових заходів медичного характеру є:

- а) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки конкретного КП;
- б) наявність у особи психіатричного захворювання;
- в) така особа становить небезпеку для суспільства.

У ст. 94 КК України дається перелік *видів примусових заходів медичного характеру*. Суд призначає конкретний вид примусового лікування виходячи з характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб.

Такими видами примусових заходів медичного характеру є:

1) *надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку* (може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги);

2) *госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом* (може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги і лікування у примусовому порядку);

3) *госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом* (може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах посиленого нагляду);

4) *госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом* (може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах суворого нагляду).

Якщо не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення

застосування таких заходів, суд може передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

Примусові заходи медичного характеру є безстроковими. Вони призначаються до видужання особи або до зміни ступеня тяжкості захворювання, коли особа перестає бути небезпечною для себе та інших.

Таким чином, примусові заходи медичного характеру *можуть продовжуватися, змінюватися та припинятися.* Це здійснюється судом за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі таку допомогу, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів.

Зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру може здійснюватися судом також за заявою особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, її захисника або законного представника у разі, якщо така особа за станом свого здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, в тому числі не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів закладу, в якому особі надається психіатрична допомога, або, у разі наявності, висновок обраного нею незалежного лікаря-психіатра.

Особи, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів *не рідше одного разу на 6 місяців* для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу.

У разі відсутності підстав для припинення або зміни застосування примусового заходу медичного характеру представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, *направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру.*

У разі необхідності продовження застосування примусового заходу медичного характеру *понад 6 місяців* представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, *повинен направити до суду за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги заяву про продовження застосування примусового заходу.* До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої психіатричної допомоги. В подальшому продовження застосовування примусового заходу медичного характеру *проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців.*

Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, *мають право звертатися до суду із заявою про зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру не частіше одного разу на 6 місяців* та незалежно від того, чи розглядалося судом це питання в зазначений період.

Особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, має право звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я. У висновку незалежного лікаря-психіатра мають бути зазначені підстави для зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру. У разі відсутності таких підстав у висновку обґрунтовується необхідність продовження застосування примусових заходів медичного характеру. У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через змінення психічного стану особи на краще, суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через видужання особи, які вчинили КП у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, підлягають покаранню на загальних засадах, а особи, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, можуть підлягати подальшому відбуванню покарання.

в) Примусове лікування – це лікування, яке застосовується судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили КП та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ст. 96 КК України).

Хворобами, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, наприклад, є туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, ВІЛ/СНІД, наркоманія, токсикоманія, хронічний алкоголізм.

Застосування примусового лікування є правом, а не обов'язком суду. Воно застосовується за таких умов:

- 1) вчинення особою КП і призначення їй покарання;
- 2) наявність у такої особи хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

*У разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі примусове лікування здійснюється **за місцем відбування покарання**. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах.*

г) Спеціальна конфіскація – це примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, за умови вчинення умисного КП або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч.ч. 2, 3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст. 204, ч. 1 ст. 209¹, ч. 1 ст. 210, ч.ч. 1, 2 ст. 212, ч.ч. 1, 2 ст. 212¹, ч. 1 ст. 222, ч. 1 ст. 229, ч. 1 ст. 239¹, ч. 1 ст. 239², ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249, ч.ч. 1, 2 ст. 300, ч. 1 ст. 301, ч. 1 ст. 302, ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 311, ч. 1 ст. 313, ч. 1 ст. 318, ч. 1 ст. 319, ч. 1 ст. 362, ст. 363, ч. 1 ст. 363¹, ч. 1 ст. 364¹, ч. 1 ст. 365² КК України (ст. 96¹ КК України).

Спеціальна конфіскація застосовується на підставі:

- 1) обвинувального вироку суду;
- 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру;
- 5) ухвали суду про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

У випадках, коли *об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту*, вона може бути застосована на підставі:

- 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, аніж звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 2) ухвали суду, постановленої в порядку ч. 9 ст. 100 КПК України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними.

Випадки застосування спеціальної конфіскації. Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

- 1) одержані внаслідок вчинення КП та/або є доходами від такого майна;
- 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення КП, фінансування та/або матеріального забезпечення КП або винагороди за його вчинення;
- 3) були КП, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;
- 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення КП, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

У разі якщо гроші, цінності та інше майно, були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає *повністю або частково перетворене майно*.

Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить *рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна*.

Спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Спеціальна конфіскація також застосовується одночасно із заходами кримінально-правового характеру у кримінальних провадженнях щодо вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України, до грошей, цінностей чи іншого майна юридичної особи, якщо воно:

1) було одержано внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння та/або є доходами, отриманими безпосередньо від використання такого майна;

2) призначалося (використовувалося) для фінансування або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння, або винагороди за його вчинення;

3) було предметом зазначеного суспільно небезпечного діяння, крім майна, що повертається власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходить у власність держави;

4) було використано як засіб вчинення суспільно небезпечного діяння, крім майна, що повертається власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про його незаконне використання.

У разі якщо гроші, цінності чи інше майно було повністю або частково перетворене в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно.

Якщо конфіскація такого майна на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок його використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна (ч. 4 ст. 96¹ КК України).

Гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначені в цій статті, підлягають спеціальній конфіскації у третьої особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у п. 1-4 ч. 1 ст. 96² КК України. Відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів.

Спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача.

Спеціальна конфіскація не застосовується до:

1) грошей, цінностей та іншого майна, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю);

2) грошей, цінностей та іншого майна, які призначені для відшкодування шкоди, завданої КП.

2. а) Згідно ст. 80 ЦК України, **юридична особа** – це організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. В Україні організація визнається юридичною особою виключно після проведення її державної реєстрації та внесення до Єдиного державного реєстру.

Уповноважені особи юридичної особи – це службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

Згідно з ч ст. 96³ КК України *підставами для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру є:*

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із КП, передбачених у ст.ст. 209 і 306, ч.ч. 1, 2 ст. 368³, ч.ч. 1, 2 ст. 368⁴, ст.ст. 369 і 369² КК України;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із КП, передбачених у ст.ст. 209 і 306, ч.ч. 1, 2 ст. 368³, ч.ч. 1, 2 ст. 368⁴, ст.ст. 369 і 369² КК України;

3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із КП, передбачених ст.ст. 111¹, 258-258⁶ КК України;

4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із КП, передбачених ст.ст. 109, 110, 113, 114², 146, 147, ч.ч. 2-4 ст. 159¹, ст.ст. 160, 260, 262, 436, 437-439, 442, 442¹, 444, 447 КК України;

5) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із КП, передбачених ст.ст. 255, 343, 345, 347, 348, 349, 376-379, 386 КК України;

б) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи будь-якого із КП, передбачених ст.ст. 152-156¹, 301¹-303 КК України.

Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи є встановлені фактичні обставини, що свідчать про:

1) вчинення її уповноваженою особою, її засновником (учасником), кінцевим бенефіціарним власником або членом наглядової ради від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України;

2) незабезпечення здійснення покладених на уповноважену особу юридичної особи законом чи установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України;

3) незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу юридичної особи законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо здійснення нагляду та/або контролю за діями осіб, які діють від імені юридичної особи або за дорученням її уповноважених осіб, є членами її колегіальних органів або найманими працівниками, що призвело до вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України;

4) вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України, з відома її уповноважених осіб, засновника (учасника), кінцевого бенефіціарного власника, члена наглядової ради.

Застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених цією частиною, не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльність якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² КК України;

Заходи кримінально-правового характеру суд застосовує до таких юридичних осіб:

1) до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій (у випадках, передбачених п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 96³ КК України).

2) до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права (у випадках, передбачених п.п. 3-6 ч. 1 ст. 96³ КК України).

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 відсотків в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну КП, що вчинене державою, суб'єктами державної власності або державного управління.

У разі реорганізації юридичних осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до їх правонаступників, до яких перейшли майно, права та обов'язки, пов'язані з вчиненням КП, зазначених п.п. 1-6 ч. 1 ст. 96³ КК України.

Юридична особа звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, якщо з дня вчинення її уповноваженою особою будь-якого КП, зазначеного ст. 96³ КК України, і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 1) *три роки* – у разі вчинення кримінального проступку;
- 2) *п'ять років* – у разі вчинення нетяжкого злочину;
- 3) *десять років* – у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) *п'ятнадцять років* – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Юридична особа звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених ч. 2 ст. 96³ КК України, якщо з дня

вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України, і до дня набрання законної сили рішенням суду щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру минули такі строки:

а) *п'ять років* – у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки нетяжкого злочину;

б) *десять років* – у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки тяжкого злочину;

в) *п'ятнадцять років* – у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки особливо тяжкого злочину.

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру *зупиняється, якщо її уповноважена особа, яка вчинила будь-яке КП, зазначене у ст. 96³ КК України, переховується від органів досудового слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та її місцезнаходження невідоме. У таких випадках перебіг давності відновлюється з дня встановлення місцезнаходження цієї уповноваженої особи.*

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру *переривається, якщо до закінчення передбачених у ч.ч. 1, 2 строків її уповноважена особа повторно вчинила будь-яке КП, зазначене у ст. 96³ КК України.*

Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи будь-якого КП, зазначеного у ст. 96³ КК України. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожне КП.

б) Види заходів кримінально-правового характеру, які судом можуть бути застосовані до юридичних осіб:

- 1) штраф;
- 2) конфіскація майна;
- 3) ліквідація;
- 4) додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру.

До юридичних осіб *штраф та ліквідація* можуть застосовуватися *лише як основні заходи* кримінально-правового характеру, а *конфіскація майна* – *лише як додатковий*. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа *зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі*, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

У випадках, передбачених ч. 2 ст. 96³ КК України, до юридичної особи можуть застосовуватися такі додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру:

- 1) тимчасові обмеження діяльності юридичної особи;
- 2) тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг.

У випадках, передбачених ч. 2 ст. 96³ КК України, до юридичної особи не застосовуються ліквідація та конфіскація майна.

Штраф – це грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення (ст. 96⁷ КК України).

Суд застосовує штраф виходячи з *двократного розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди*.

У разі коли *неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити*, суд, залежно від ступеня тяжкості КП, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, застосовує *штраф у таких розмірах*:

1) *за кримінальний проступок* – від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) *за нетяжкий злочин* – від десяти до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) *за тяжкий злочин* – від двадцяти до сімдесяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) *за особливо тяжкий злочин* – від сімдесяти п'яти до ста тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З урахуванням майнового стану юридичної особи суд може застосувати *штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком*:

до 6 місяців – у разі вчинення кримінального проступку;

до 12 місяців – у разі вчинення нетяжкого злочину;

до 24 місяців – у разі вчинення тяжкого злочину;

до 36 місяців – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Конфіскація майна – це примусове безоплатне вилучення у власність держави майна юридичної особи (ст. 96⁸ КК України).

Конфіскація застосовується судом *лише у разі ліквідації* юридичної особи згідно з КК України.

Ліквідація юридичної особи – це регламентована законом процедура, результатом якої є припинення діяльності юридичної особи (ст. 96⁹ КК України).

Ліквідація застосовується судом *у разі вчинення її уповноваженою особою* будь-якого із КП, передбачених ст.ст. 109, 110, 111¹, 113, 146, 147, 152-156¹, 160, 209, 255, 258-258⁶, 301¹-303, 260, 262, 306, 436, 436¹, 437-439, 442, 442¹, 444, 447 КК України.

Додатковими (нефінансовими) заходами кримінально-правового характеру є:

1. *Тимчасове обмеження діяльності юридичної особи* – це заборона для юридичної особи протягом визначеного судовим рішенням строку здійснювати певний вид та/або види діяльності, зокрема:

1) брати участь у публічних та оборонних закупівлях;

2) користуватися ліцензією (зупинення дії ліцензії повністю або частково);

3) брати участь у приватизації державного та комунального майна;

4) брати участь в оренді державного та комунального майна (у тому числі заборона продовження договору оренди);

5) отримувати новий або продовжувати строк дії спеціального дозволу на користування надрами (у тому числі зупинення дії спеціального дозволу на користування надрами);

б) брати участь в органах соціального діалогу, крім утвореної на локальному рівні для ведення колективних переговорів двосторонньої робочої комісії;

7) купувати облігації внутрішніх державних позик України;

8) створювати та брати участь у роботі саморегулювних організацій;

9) виробляти та розповсюджувати рекламу про власну діяльність;

10) здійснювати спонсорство;

11) брати участь у державно-приватному партнерстві;

12) брати участь у діяльності спільних підприємств.

2. *Тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг* – це заборона для юридичної особи протягом визначеного судовим рішенням строку отримувати визначені законодавством України права та/або переваги, зокрема:

1) одержувати будь-які пільги та активи від держави та територіальної громади;

2) залучати, використовувати, освоювати кошти міжнародних технічних проектів та міжнародних фінансових операцій;

3) отримувати державну допомогу суб'єктам господарювання (бути отримувачем державної допомоги);

4) набувати статус резидента Дія Сіті;

5) отримувати державну та іншу фінансову підтримку експортної діяльності.

Суд може призначити додатковий (нефінансовий) захід кримінально-правового характеру стосовно юридичної особи строком від шести місяців до трьох років.

До юридичної особи за рішенням суду застосовується додатковий (нефінансовий) захід кримінально-правового характеру, пов'язаний із сферою діяльності, у межах якої встановлено зв'язок юридичної особи із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки діянь, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України.

При застосуванні до юридичної особи додаткового (нефінансового) заходу кримінально-правового характеру у виді тимчасового обмеження діяльності юридичної особи зупиненню підлягають ліцензії виключно на ті види діяльності, у межах яких судом було встановлено зв'язок юридичної особи (ліцензіата) із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України.

При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру судом враховуються ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою КП, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання КП.

При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у випадках, передбачених ч. 2 ст. 96³ КК України, судом враховуються характер суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння,

передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України, діяльність (бездіяльність) юридичної особи, безпосередньо пов'язана із зазначеним суспільно небезпечним діянням, наслідки (потенційні наслідки) вчинення зазначеного суспільно небезпечного діяння, майновий стан юридичної особи, а також вжиті юридичною особою заходи, спрямовані на запобігання правопорушенням, сприяння досудовому розслідуванню та судовому розгляду.

При вирішенні питання про застосування до юридичної особи додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру суд також враховує доцільність, необхідність тимчасового обмеження діяльності юридичної особи та/або тимчасового обмеження юридичної особи в отриманні прав та/або переваг, досягнення мети запобігання у подальшому порушення юридичною особою вимог щодо належного здійснення господарської та іншої діяльності.

За *сукупністю КП* в межах одного провадження суд, застосувавши до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру за кожне КП окремо, визначає остаточний основний захід *шляхом поглинення менш суворого заходу більш суворим*.

При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за злочин за наявності невиконаного заходу за попереднім вирокком (вироками) суду *кожне з них виконується самостійно, крім випадків застосування судом ліквідації юридичної особи згідно з КК України*

3. Кримінальна відповідальність настає за загальним правилом з 16 років, а за деякі КП (ст. 22 КК України) і з 14 років. Неповнолітніми у контексті кримінальної відповідальності вважаються особи, які на момент вчинення КП не досягли 18 років. КК України передбачає певні особливості кримінальної відповідальності та покарання щодо неповнолітніх. Ці особливості передбачені у XV розділі КК України.

До неповнолітніх застосовуються лише два *види звільнення від кримінальної відповідальності*:

1) звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру;

2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Ст. 97 КК України передбачає, що неповнолітнього, який вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його *виправлення можливе без застосування покарання*. У цьому випадку, суд застосовує до неповнолітнього *примусові заходи виховного характеру*. До *примусових заходів виховного характеру відносяться* (ст. 105 КК України):

1) застереження;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг *п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток*, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру. *Тривалість заходів виховного характеру, передбачених п. 2, 3 ч. 2 ст. 105 КК України, встановлюється судом.* Суд може також визнати за необхідне *призначити* неповнолітньому вихователя. У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив КП, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи *скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності.*

Ст. 106 КК України передбачає звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням *строків давності.* Таке звільнення відбувається відповідно до ст.ст. 49, 80 КК України та з урахуванням положень ст. 106 КК України.

Щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, встановлюються такі *строки давності:*

- 1) *два роки* – у разі вчинення кримінального проступку;
- 2) *п'ять років* – у разі вчинення нетяжкого злочину;
- 3) *сім років* – у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) *десять років* – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

4. Згідно зі ст. 98 КК України до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні КП, судом можуть бути застосовані такі *основні види покарань:*

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) пробаційний нагляд;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

До *додаткових покарань*, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, відносяться штраф та право обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Штраф (ст. 99 КК України) застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

Розмір штрафу, в тому числі за вчинення КП, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого КП та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в *межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.*

До неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення КП, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями ст.ст. 100, 103 КК України.

Громадські роботи (ст. 100 КК України) можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року.

Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вищим судом, в межах від п'яти до десяти відсотків.

Пробаційний нагляд (ст. 101 КК України) застосовується до неповнолітніх відповідно до ст. 59¹ КК України. Пробаційний нагляд стосовно неповнолітніх призначається на строк від одного до двох років.

Покарання у виді позбавлення волі (ст. 102 КК України) особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років, крім випадків вчинення неповнолітніми особливо тяжких злочинів, поєднаних з умисним позбавленням життя людини. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах.

Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

- 1) за нетяжкий злочин – на строк не більше чотирьох років;
- 2) за тяжкий злочин – на строк не більше семи років;
- 3) за особливо тяжкий злочин – на строк не більше десяти років;
- 4) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до п'ятнадцяти років.

5. Призначення покарання неповнолітньому відбувається на загальних засадах, передбачених у ст.ст. 65-67 КК України, та з урахуванням ст. 103 КК України. Тобто суд повинен обов'язково враховувати умови життя неповнолітнього та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.

Звільнення від покарання неповнолітніх також має свої особливості. Це проявляється, насамперед, в такому виді звільнення як звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

КК України передбачає такі види звільнення від покарання неповнолітніх:

1) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК України);

2) звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України);

3) звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК України);

4) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК України).

Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх відповідно до ст.ст. 75-78 КК України та з урахуванням положень, передбачених ст. 104 КК України.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до позбавлення волі.

Іспитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років.

У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

Це означає, що на неповнолітнього покладається обов'язок сприймати виховний вплив та заходи нагляду, які до нього буде застосовані наглядачем.

Звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру може застосовуватися судом на таких умовах:

1) вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину;

2) щире розкаяння та подальша бездоганна поведінка.

Види примусових заходів виховного характеру перелічені у ст. 105 КК України. Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

Звільнення неповнолітніх від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності застосовується відповідно до ст.ст. 49, 80 КК України та з урахуванням положень ст. 106 КК України.

Щодо неповнолітніх, які вчинили КП у віці до вісімнадцяти років, встановлюються такі строки виконання обвинувального вироку:

1) *два роки* – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання за кримінальний проступок;

2) *п'ять років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

3) *сім років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) *десять років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.

До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за КП, вчинене у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого КП. Таке звільнення відбувається на таких умовах:

- 1) засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення;
- 2) фактичне відбуття встановленої у законі частини строку призначеного покарання.

Таке звільнення можливе за умови, що звільнена від покарання особа протягом невідбутої частини покарання не вчинить нового КП. У разі вчинення такою особою нового КП, суд призначає їй покарання за правилами ст.ст. 71, 72 КК України.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим неповнолітнім:

- 1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин і за необережний тяжкий злочин;

- 2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне КП і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років нове умисне КП, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

- 3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисне КП, за яке вона засуджена до позбавлення волі.

До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

6. Правові наслідки судимості, які настають для дорослих осіб, повністю поширюються і на осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років.

Особливості погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними 18-річного віку, встановлюються ст. 108 КК України.

Такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні (ч. 2 ст. 108 КК України):

- 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;

- 2) засуджені до позбавлення волі за нетяжкий злочин, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового КП;

- 3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового КП;

- 4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового КП.

Дострокове зняття судимості допускається лише щодо особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі за *тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років*, за підставами, передбаченими в ч. 1 ст. 91 КК України, після закінчення *не менш як половини строку* погашення судимості, зазначеного в ч. 2 ст. 108 КК України.

Задачі

1. За вчинення насильницького грабежу М. був засуджений за ч. 2 ст. 186 КК України до позбавлення волі на строк 5 років. Через 8 місяців після початку відбування покарання М. захворів на психічну хворобу, у зв'язку з чим його направили на лікування до психіатричного закладу із звичайним наглядом. Через 4,5 роки М. одужав, і примусові заходи медичного характеру щодо нього були припинені.

Варіант. За вчинення насильницького грабежу М. був засуджений за ч. 2 ст. 186 КК України до позбавлення волі на строк 6 років.

Чи підлягає М. покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення?

2. Т. вчинив кримінальне правопорушення у стані осудності, але під час відбування покарання захворів на психічну хворобу. На клопотання адвоката засудженого про звільнення підзахисного від подальшого відбування покарання і передачу його на піклування органів охорони здоров'я суд відповів відмовою.

Чи правильним є рішення суду?

3. Перебуваючи у стані обмеженої осудності, Шолохова вчинила розбійний напад.

Поясніть, чи можливе застосування до Шолохової примусових заходів медичного характеру. Відповідь обґрунтуйте.

4. Відомо, що Соляников скоїв кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворів на психічну хворобу. Щодо нього було застосовано примусовий захід медичного характеру. Через п'ять місяців Соляников видужав.

Поясніть, чи підлягає він покаранню.

5. Директор приватного агропромислового підприємства шахрайським способом заволодів п'ятьма об'єктами нерухомості соціальної сфери селища. Пізніше він легалізував кошти, отримані від продажу цих об'єктів, використовуючи банківські рахунки агропромислового підприємства. У результаті підприємство отримало неправомірну вигоду у розмірі 2,5 млн грн.

Чи є у даному випадку підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру? Чи нестиме у такому разі кримінальну відповідальність директор підприємства? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на відповідні норми КК України.

6. Під час полювання Кланов з необережності вбив одного з мисливців. Доки тривало досудове розслідування через докори сумління і сильне душевне хвилювання Кланов захворів на психічну хворобу, яка позбавила його

можливості усвідомлювати свої дії, що було засвідчено комісійним висновком лікарів-психіатрів.

Яке рішення щодо Кланова має прийняти суд? Чи підлягає він покаранню у разі одужання?

7. Швеця засуджено за зараження венеричною хворобою (ч. 1 ст. 133 КК України) до виправних робіт. Крім того, на підставі ч. 1 ст. 96 КК України до нього було застосоване примусове лікування.

Вкажіть, у яких місяцях буде здійснюватися відповідне лікування.

8. В. було засуджено за шахрайство до двох років обмеження волі. Під час відбування покарання В. захворів на психічну хворобу, у зв'язку з чим його направили на лікування до психіатричного закладу із звичайним наглядом. Через рік психічний стан В. нормалізувався. Ухвалою суду застосування примусових заходів медичного характеру щодо В. було припинено, а його самого направлено до кримінально-виконавчої установи для подальшого відбування покарання.

Чи правильним є рішення суду?

9. Щодо Т. було розпочато кримінальне провадження за ч. 1 ст. 309 КК України, а саме, за зберігання наркотичного засобу без мети збуту. У суді Т. свою вину визнав повністю, вказавши, що змушений вживати наркотичні засоби, оскільки хворий на хронічну наркоманію. Ухвалою суду Т. було звільнено від кримінальної відповідальності з покладанням на нього обов'язку пройти курс лікування від наркоманії.

Чи правомірним є рішення суду?

10. А. було засуджено на підставі ч. 2 ст. 310 КК України за те, що він на присадибній ділянці свого будинку, не маючи спеціального дозволу, посіяв та вирощував 107 рослин роду коноплі. А. було призначено покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки. Прокурор оскаржив це рішення, вказавши на те, що суд безпідставно разом із покаранням не застосував спеціальну конфіскацію предмета кримінального правопорушення.

Чи правомірною є скарга прокурора? В яких випадках та на яких підставах застосовується спеціальна конфіскація?

11. Громадянка Оситрова у віці 12 років скоїла таємне викрадення чужого майна.

Поясніть, чи можливе за таких умов застосування до неї примусових заходів виховного характеру.

12. Учасниця громадського руху «Ф» 17-річна Павлова під час урочистої промови міського голови з приводу святкування Дня міста публічно оголилася, вистригнула на сцену і почала вигукувати заклики проти забудови міського парку; її дії були кваліфіковані як хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК України).

Яке покарання Павлові може призначити суд, ураховуючи, що вона не має власного доходу? Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на норми КК України.

13. Неповнолітній Дондік вперше скоїв кр. пр., передбачене ст. 123 КК України. Відомо, що санкція цієї статті передбачає декілька видів покарання.

Вкажіть, який із передбачених санкцією цієї статті вид покарання не може бути застосований до неповнолітнього Дондіка. Відповідь обґрунтуйте.

14. 15-річний Бондар був засуджений до одного року позбавлення волі за крадіжку, вчинену за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 185 КК України). *Встановіть, коли судимість Бондаря буде вважатися погашеною.*

15. Сімнадцятирічний Д. вчинив крадіжку з проникненням в житло. Його було засуджено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України. Під час досудового розслідування Д. щиро розкався у вчиненому, повністю відшкодував потерпілому всі завдані збитки.

Чи можливе звільнення Д. від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру? Відповідь обґрунтуйте.

16. Ш. був притягнутий до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 152 КК України, оскільки вчинив дії сексуального характеру без добровільної згоди потерпілої особи. На момент вчинення кримінального правопорушення Ш. не виповнилося 17 років.

Чи можливе звільнення Ш. від відбування покарання з випробуванням?

17. 16-річний Возов був визнаний винним у вчиненні катування (ч. 1 ст. 127 КК України).

Чи може суд призначити йому покарання у виді п'яти років позбавлення волі? Відповідь поясніть.

18. Неповнолітній Л., раніше судимий за крадіжку чужого майна, на шлях виправлення не став і знову вчинив кримінальне правопорушення. Так, з метою заволодіння чужим майном, Л. вчинив вбивство громадянки Ш. Суд засудив Л. до довічного позбавлення волі.

Яке покарання може бути призначене Л. за вчинене кримінальне правопорушення? Чи правильним є рішення суду в даному випадку? Який максимальний строк покарання у виді позбавлення волі може бути призначено неповнолітньому?

19. Р., будучи неповнолітнім, вчинив заволодіння транспортним засобом, поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого К. Суд, урахувавши обставини, що обтяжують та пом'якшують покарання, умови життя та інші характеристики особи Р., призначив йому за вчинене кримінальне правопорушення покарання у виді восьми років позбавлення волі.

Чи є правильним є рішення суду?

20. Л., у день свого сімнадцятиріччя був засуджений за вчинення наруги над могилою за ч. 1 ст. 297 КК України. За вчинене кримінальне правопорушення суд призначив йому покарання у виді пробаційного нагляду строком 3 роки.

Чи правильним є рішення суду? Які умови передбачені КК України щодо застосування даного виду покарання до неповнолітнього?

21. Смирнова було засуджено за ч. 2 ст. 187 КК України на сім років позбавлення волі з конфіскацією всього майна, яке є його власністю.

У касаційній скарзі прокурор просив змінити вирок, виключивши з нього застосування додаткової міри покарання у виді конфіскації майна, оскільки Смирнов вчинив злочин у неповнолітньому віці.

Чи підлягає скарга задоволенню?

22. Неповнолітній у складі організованої групи вчинив вимагання (ч. 4 ст. 189 КК України). Суд призначив йому покарання у виді позбавлення волі на десять років і шість місяців.

Чи правильне рішення суду?

Теми есе-роздумів

1. Особливості застосування обмежувальних заходів до фізичних осіб в Україні: правовий аналіз.

2. Міжнародний досвід застосування обмежувальних заходів у кримінальному праві.

3. Права та обов'язки осіб, до яких застосовуються обмежувальні заходи.

4. Ювенальна юстиція: концепція та її застосування в правовій системі України.

5. Покарання неповнолітніх: розгляд альтернативних покарань та їх ефективність.

6. Покарання неповнолітніх у контексті прав людини: етика та законодавство.

7. Проблеми та перспективи кримінальної відповідальності неповнолітніх в умовах воєнного стану.

Тести

1. Примусовими заходами медичного характеру є:

а) надання амбулаторної психіатричної допомоги;

б) поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування;

в) поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, в спеціальний лікувальний заклад з метою запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

2. Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом до осіб:

а) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;

б) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини;

в) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

3. Примусові заходи медичного характеру призначаються:

а) судом;

б) комісією лікарів-психіатрів;

в) установою виконання покарання;

г) усіма зазначеними.

4. Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно:

а) особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги;

б) особи, яка є психічно хворою і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги;

в) особи, яка визнає себе психічно хворою і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги;

г) особи, яка страждає на психологічні розлади і вчинила небезпечне діяння, якщо особа за станом свого здоров'я не потребує госпіталізації до медичного закладу.

5. Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані:

а) органами досудового слідства;

б) органами прокуратури;

в) органами суду;

г) органами дізнання.

6. Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані до особи:

а) яка страждає на психічну хворобу;

б) яка страждає на психічну хворобу і не визнає себе хворою;

в) яка страждає на психічну хворобу і визнає себе хворою;

г) яка страждає на певну хворобу і визнає себе хворою.

7. Питання про продовження, зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється:

а) судом;

б) закладом, де застосовуються примусові заходи медичного характеру;

в) судом спільно із наглядовою комісією закладу, де застосовуються примусові заходи медичного характеру;

г) установою виконання покарання спільно із наглядовою комісією закладу, де застосовуються примусові заходи медичного характеру.

8. Примусові заходи медичного характеру реалізуються:

а) тільки стаціонарно;

б) тільки амбулаторно;

в) як амбулаторно так і стаціонарно;

г) законом не передбачено.

9. Якщо не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення застосування таких заходів, суд може:

а) передати його на піклування трудовому колективу з обов'язковим лікарським наглядом;

б) передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом;

в) передати його на піклування родичам або опікунам без обов'язкового лікарського нагляду;

г) законом не передбачено.

10. Примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння та мають:

а) хворобу, що становить небезпеку для життя і здоров'я інших осіб;

б) хворобу, що становить небезпеку для життя інших осіб;

в) хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

г) законом не передбачено.

11. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кр. пр., судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

а) штраф, громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд, позбавлення волі на певний строк;

б) штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі на певний строк, позбавлення волі на певний строк;

в) штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення волі на певний строк;

г) штраф, громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

12. До неповнолітніх можуть бути застосовані такі додаткові покарання:

а) штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

б) штраф та громадські роботи;

в) штраф та арешт;

г) штраф та виправні роботи.

13. Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що:

а) мають самостійний доход, на яке може бути звернене стягнення;

б) мають власні кошти, на які може бути звернене стягнення;

в) мають майно, на яке може бути звернене стягнення;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

14. При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю кр. пр. або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі:

а) не може перевищувати 15 років;

б) не може перевищувати 13 років;

в) не може перевищувати 10 років;

г) не може перевищувати 5 років.

15. Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк:

а) від двох місяців до одного року;

б) від чотирьох місяців до одного року;

в) від шести місяців до одного року;

г) від шести місяців до двох років.

16. *Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк:*

а) від 30 до 120 годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час;

б) від 40 до 120 годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час;

в) від 50 до 120 годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час;

г) від 60 до 120 годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час.

17. *Пробаційний нагляд стосовно неповнолітніх призначається на строк:*

а) від одного до двох років;

б) від шести місяців до одного року;

в) від шести місяців до двох років;

г) від одного до трьох років.

18. *До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням:*

а) не застосовується;

б) застосовується;

в) застосовується судом за клопотання прокурора;

г) законом не передбачено.

19. *Такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні:*

а) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;

б) засуджені до позбавлення волі за нетяжкий злочин, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового кр. пр.;

в) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового кр. пр.;

г) сукупність попередніх трьох варіантів.

20. *Громадські та виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому:*

а) який досяг п'ятнадцятирічного віку;

б) віком від 16 до 18 років;

в) якому виповнилося сімнадцять років;

г) будь-якому неповнолітньому, що вчинив кр. пр.

21. *Тривалість виконання громадських робіт неповнолітніми не може перевищувати:*

а) двох годин на день;

б) трьох годин на день;

в) чотирьох годин на день;

г) шести годин на тиждень.

22. *Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в межах:*

а) від десяти до двадцяти відсотків;

б) від десяти до п'ятнадцяти відсотків;

в) від п'яти до десяти відсотків;

г) від трьох до п'яти відсотків.

23. Засуджені до позбавлення волі неповнолітні відбувають це покарання:

а) у кримінально-виконавчих установах;

б) у виправних центрах;

в) у спеціальних навчально-виховних установах для дітей;

г) у спеціальних виховних установах.

24. Доповніть відповідь елементами, яких не вистачає.

Призначаючи покарання неповнолітньому, суд, крім обставин, передбачених статтями 65-67 КК України, повинен враховувати:

а) _____;

б) _____;

в) _____ та інші особливості особи неповнолітнього.

25. Доповніть відповідь елементами, яких не вистачає.

Дострокове зняття судимості щодо особи, яка вчинила кр. пр. у неповнолітньому віці, допускається, коли:

а) винний відбув покарання у виді _____ за _____ або _____ злочин;

б) минуло не менш як _____ строку погашення судимості;

в) особа _____ і _____ довела своє виправлення.

Питання до самоконтролю

1. Розкрийте сутність обмежувальних заходів.

2. Перелічіть види примусових заходів медичного характеру та охарактеризуйте їх.

3. Розкрийте зміст поняття «примусове лікування».

4. До яких осіб застосовується примусове лікування?

5. Які види заходів кримінально-правового характеру застосовуються до юридичних осіб?

6. Хто є неповнолітніми особами?

7. Назвіть види примусових заходів виховного характеру.

8. Які види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені для неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення?

9. Які покарання застосовуються до неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення?

10. Які види звільнення від покарання передбачені для неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильківська І. П., Бондаренко Є. І. Кримінальне право України. Загальна частина : практикум. Київ : КНЕУ, 2015. 267 с.
2. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова та ін.; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. 296 с.
3. Кримінальне право України : збірник задач / М. О. Акімов, В. В. Бабаніна, І. А. Вартилицька, А. А. Вознюк та ін.; за заг. ред. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Савченка, канд. юрид. наук, доц. Л. О. Мостепанюк, канд. юрид. наук, доц. О. М. Шармар. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2020. 264 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Плутицька К. М., Панкратова К. О. Кримінальне право (Загальна частина) : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право» : в 2-ох частинах. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. Ч. 1. 136 с.
6. Плутицька К. М., Панкратова К. О. Кримінальне право (Загальна частина) : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право» : в 2 ч. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. Ч. 2. 173 с.
7. Шеховцова Л.І., Плутицька К.М. Кримінальне право: Загальна частина : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Правознавство». Запоріжжя : ЗНУ, 2018. 149 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література:

1. Берзін П. С., Волинець Р. А., Птащенко Д. С. Кримінальне право. Загальна частина : практикум : навчальний посібник / за ред. П. С. Берзіна. Київ : Алерта, 2023. 608 с.
2. Боровенко В. М. Українське кримінальне право. Загальна частина. Наочний посібник : структурно-логічні схеми. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 232 с.
3. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 11-те, перероб. та допов. Київ : Алерта, 2025. 610 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. М. Бурдіна, В. І. Маркіна. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 1148 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса : ОДУВС, 2021. 452 с.
6. Сухонос В. В., Сухонос В. В. (мол), Білокінь Р. М., Бондаренко О. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Суми : Університетська книга, 2024. 476 с.
7. Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Борисов В. І. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник. Харків : Право, 2020. 584 с.

Додаткова література:

1. Андрусак Г. М. Сутність обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, крізь призму юридичних фактів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 4 (51). С. 93-98.
2. Антонюк Н. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. *Право України*, 2019. № 9. С. 196-214.
3. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні : теоретико-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 488 с.
4. Вереша Р. В. Філософія вини у кримінальному праві : монографія. Київ : Алерта, 2024. 366 с.
5. Винник А. О. Спеціальна конфіскація у кримінальному праві : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 196 с.
6. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2015. 236 с.
7. Гранкіна В. І. Щодо впровадження інституту пробації в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. №2. С. 135-144.
8. Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т. В. Деякі пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 339-344.

9. Гусаров С. М., Яценко А. М. Щодо питання про сутність судимості та її застосування в механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 19-30.
10. Гуцуляк М., Лакіза А. Ретроспективний аналіз визначення поняття повторності злочинів як виду множинності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 288-291.
11. Давидович І. Пом'якшення призначеного покарання внаслідок зворотної дії кримінального закону: проблеми застосування ч. 3 ст. 74 Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 244-250.
12. Євдокімова О. Кримінальна відповідальність за повторність кримінальних проступків. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 227-231.
13. Єрмак О. В., Куц В. М. Конфіскація як засіб кримінально-правового реагування : монографія. Чернігів : Вид. Лозовий В. М., 2018. 232 с.
14. Карнаух Б. П. Співучасть у делікті, або що слід розуміти під завданням шкоди «спільними діями або бездіяльністю». *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 44-52.
15. Коломієць С. С. Поняття загальних засад звільнення від покарання. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2022. Т. 9-10. С. 63-70.
16. Круглов О. Щодо поняття кримінального правопорушення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 2 (16). С. 24-32.
17. Маркін В. І. Чи існують негативні ознаки складу кримінального правопорушення? *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 345-351.
18. Маслова О. О. Щодо значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2. С. 110-117.
19. Меркулова В. О. Звільнення від кримінальної відповідальності: особливості методології дослідження стимулюючого міждисциплінарного інституту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 78-84.
20. Мицька О. І. Штраф як вид покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 333-335.
21. Мілова Т. М., Трошкіна К. Є. Особливості співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом. *Наукові записки. Серія : Право*. 2023. № 15. С. 240-244.
22. Муратова С. О. Судимість у системі інститутів Загальної частини кримінального права України : монографія. Харків : Право, 2017. 272 с.
23. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 336 с.
24. Панов М. І., Харитонов С. О. Суспільна небезпечність діяння в системі ознак поняття «кримінальне правопорушення». *Проблеми законності*. 2020. № 150. С. 124-140.
25. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

26. Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. Теоретичні аспекти знань про склад правопорушення та їх практичне значення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 56-60.
27. Сидорук І. І. Щодо визначення поняття «кримінальне правопорушення». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 399-404.
28. Стрельцов Є., Мирошниченко Н. Підстава кримінальної відповідальності потребує законодавчого закріплення. *Право України*. 2020. № 2. С. 151-163.
29. Сухонос В. В., Сухонос В. В. (мол.). *Склад злочину: закон, теорія, практика* : монографія. Суми: Університетська книга, 2023. 200 с.
30. Тацій В. Я., Пономаренко Ю. А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 207-210.
31. Тімофєєва Л. Ю. Принципи кримінального права та їх реалізація в умовах війни. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. №1 (17). С. 36-51.
32. Федорович Н. А. Кваліфікація діянь співучасників кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом, усю об'єктивну сторону якого виконує особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 88. С. 135-143.
33. Хавронюк М. І. Принципи нового Кримінального кодексу України: якими вони можуть бути. *Новий Кримінальний Кодекс*. 2020. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/11/24/havronyuk-m-ipryntsypu-novogo-kk-ukrayiny-tezy-dopovid.pdf>.
34. Хавронюк М. Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи у порівнянні із вже відомими. *Право України*. 2020. № 2. С. 119-137.
35. Храпцов О. Кримінально-правова характеристика насильства у статті 38 Кримінального кодексу України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2021. № 31. С. 73-79.
36. Шармар О. М. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 17. Т. 1. С. 24-35.
37. Шевченко Є. В., Зінченко І. О. Змішана вина у кримінальному праві України: її види та вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень (Частина перша). *Економічна теорія та право*. 2023. № 1 (52). С. 87-104.
38. Щербініна І. Ю. Класифікація суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). Vol. 2. С. 282-288.
39. Ющик О. І. Зміст покарання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія «Право»*. 2014. Вип. 26. С. 238-242.
40. Яценко А. М. Інші заходи кримінально-правового характеру : поняття та види. *Право та державне управління*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 149-154.

Нормативні акти:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 року № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.
4. Про виключну (морську) економічну зону України : Закон України від 16.05.1995 р. № 162/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Про громадянство : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.
6. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.
7. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 01.10.1996 р. № 392/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр#Text>.
8. Про затвердження Порядку подання до Офісу Президента України матеріалів за клопотаннями про помилування засуджених та виконання указів Президента України про помилування : Наказ Міністерства юстиції України від 26.05.2021 р. № 700/36322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0700-21#Text>.
9. Про положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні : Указ Президента від 10.06.1993 р. № 198/93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198/93#Text>.
10. Про Положення про порядок здійснення помилування : Указ Президента України від 21.04.2015 р. № 223/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>.
11. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>.
12. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>.
13. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>.
14. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03#Text>.

15. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>.

16. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.

17. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>.

18. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06#Text>.

19. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>.

20. Про судову практику у справах про необхідну оборону : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02#Text>.

Інформаційні ресурси:

1. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua>.

2. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme>.

3. Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua>.

4. Газета Кабінету Міністрів України «Урядовий кур'єр». URL: <https://ukurier.gov.ua/uk>.

5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

6. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <http://www.mvs.gov.ua>.

7. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua>.

8. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk>.

9. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua>.

10. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua>.

11. Служба безпеки України. URL: <http://www.ssu.gov.ua>.

12. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <https://www.kmu.gov.ua>.

Навчальне видання
(українською мовою)

Панкратова Ксенія Олександрівна

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Правоохоронна діяльність»
освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

Частина 1

Рецензент *І. В. Єна*
Відповідальний за випуск *Р. В. Бараннік*
Коректор *К. О. Панкратова*